

Kirjeet sodan perheyhteytenä

Perheen koossapitäminen sota-ajan kirjeenvaihdossa

Satu Pekkarinen
Sosiologian pro gradu –tutkielma
Helmikuu 1999
Jyväskylän yliopisto
Yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitos

KIRJEET SODAN PERHEYHTEYTENÄ

Perheen koossapitäminen sota-ajan kirjeenvaihdossa

Pekkarinen Satu Kaarina

Sosiologian pro gradu –tutkielma

Helmikuu 1999

Jyväskylän yliopisto, yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitos

94 s.

Tutkimuksen tavoitteena oli selvittää, miten perhettä ja perheidentiteettiä pidettiin yllä talvi- ja jatkosodan aikana puolisoitten välisessä kirjeenvaihdossa. Perheet olivat sota-aikana erillään toisistaan, ja perhe-elämä tiivistyi kirjeisiin, joita sodan vuosina kirjoitettiinkin varsin paljon. Normaalisti perhe-elämää eletään varsin pitkälle toiminnallisten suhteiden varassa, mutta kun perhe omasta tahdostaan riippumatta hajoaa, sen symbolinen ylläpito korostuu. Näin ollen sota-aikaisissa kirjeissä perheen identiteetin ylläpitämisestä tulee erityisen näkyvää. Tutkimuksen aineistona on käytetty yhden avioparin vuosina 1939-1942 käymää kirjeenvaihtoa miehen ollessa rintamalla ja vaimon lasten kanssa kotona.

Tutkimuksen teoreettisena viitekehyksenä on kollektiivisen identiteetin rakentuminen sosiaalisessa toiminnassa, erityisesti kielen ja merkitysten kautta välittyneenä. Lähtökohtana on kielen sosiaalisen todellisuuden osana ja sitä tuottavana. Kirjeen kirjoittamisella on myös omat tuottantoehdonsa, joiden puitteissa se syntyy. Kirjeenvaihto ei näin ollen sellaisenaan heijasta historiallista todellisuutta.

Identiteetissä on kysymys sekä yhteisön määrittelystä että jatkuvuuden tuottamisesta. Sota-ajan perheidentiteetti hahmottui tutkimuksessa neljäksi teoreettiseksi näkökulmaksi. Ensimmäinen ulottuvuus koskee perheen rajojen määrittelyä: sitä, ketkä ymmärretään ”me”-ryhmään kuuluviksi ja ketkä suljetaan siitä ulos. Toinen ulottuvuus koskee yhteisöllisyyden ilmenemistä perheen jäsenille tuotetuissa yksilöllisissä identiteeteissä. Tässä määritellään siis se, millaisena puoliso näkevät itsensä, toisensa ja lapsensa niissä institutionaalisissa rooleissa, joita perhe-elämä asettaa. Kolmas ulottuvuus koskee yhteisöllisyyden tuottamisen symbolisten koodien tasoa. Symboliset koodit koostuvat esimerkiksi omista puhetavoista, muistoista ja tarinoista. Neljäs ulottuvuus liittyy jatkuvuuden tunteen tuottamiseen arjen ja elämänhallinnan rakentamisen avulla. Tähän liittyy myös ontologisen turvallisuuden ja luottamuksen rakentaminen.

Yhdessä nämä neljä ulottuvuutta liittävät yhteen perheen yhteisen menneisyyden, nykyisyyden ja tulevaisuuden. Vaikka ulottuvuudet on hahmoteltu sodan poikkeuksellisesta tilanteesta käsin, niiden avulla voidaan yleisemminkin hahmottaa kollektiivisen identiteetin eri puolia.

Avainsanat: perhe-elämä, sota-aika, kirjeenvaihto, kollektiivinen identiteetti

SISÄLLYS

1. SODAN KIRJOITETTU PERHE	1
1.1. TUTKIMUSASETELMA.....	2
1.2. TUTKIMUSAINEISTO.....	7
2. YHTEISÖLLISYYDEN SOSIAALINEN TUOTTAMINEN	9
3. KIRJEENVAIHTO SOSIAALISENA TOIMINTANA	12
3.1. KIRJOITTAMINEN JA SEN KULTTUURISET EHDOT.....	12
3.2. KIRJE - VIESTINTÄÄ JA ELÄMÄNTARINAA.....	15
3.3. KIRJE SODAN PERHETTÄ EDUSTAMASSA.....	22
4. PERHEIDENTITEETIN NELJÄ ULOTTUVUUTTA	23
4.1. ”MEIDÄN KAIKKI, MUTTA ERIKOISESTI ME KAKSI” -KEITÄ ”MEIHIN” KUULUU?.....	26
4.2. ”MINULLA VAIN ON KELPO AVIOPUOLISO” -PERHEENJÄSENILLE OMISTETUT IDENTITEETIT.....	30
4.2.1. <i>Oma itse ja puoliso</i>	31
4.2.2. <i>Lapset</i>	39
4.3. ”EI KUKAAN RAKASTA NIIN PALJON KUIN ME” -YHTEISÖLLISYYDEN SYMBOLISET SISÄLLÖT.....	44
4.3.1. <i>Yhteisö, yhteisyys ja kollektiivinen identiteetti</i>	44
4.3.2. <i>Perhe toiminnallisena ja symbolisena yhteisönä</i>	46
4.3.3. <i>Perheen symbolien konkreettisuus</i>	49
4.3.4. <i>Kahden maailman yhdistäminen</i>	51
4.3.5. <i>Muistot ja muisteleminen</i>	54
4.4. ”KYLLÄ MEILLÄ SITTEN ON HAUSKAA KUN LOPULLISESTI PÄÄSEN LUOKSENNE.” -ARJEN TUOTTAMINEN JA EPÄVARMUUDEN POISTAMINEN.....	61
4.4.1. <i>Sodan positiivinen arki</i>	63
4.4.2. <i>Arki orientoitumisena</i>	64
4.4.3. <i>Arjen tuottaminen</i>	66
4.4.4. <i>Rutiinit ja rituaalit</i>	70
4.4.5. <i>Luottamuksen rakentaminen</i>	76
4.4.6. <i>Ajan hallinta arjen tuottamisen ja luottamuksen saavuttamisen välineenä</i>	81
5. PÄÄTELMIÄ	85
5.1. PERHE JA SEN IDENTITEETTI.....	85
5.2. IHMISEN OIKEUS ELÄMÄNTARINAANSA.....	87
LÄHTEET	89

1. SODAN KIRJOITETTU PERHE

”Olin iloinen nähdessäni kirjeestäsi, jotta posti on tuonut tervehdykseni perille. Ymmärrän hyvin, miltä tuntuu olla siellä, jos ei johonkin aikaan saa mitään tietoa. Onhan olemassa usein kirjeen vaihtajien välillä lujat, luottamukselliset rakkauden siteet. Näin on ainakin meillä, sinulla ja minulla. Nyt täytyy kirjeiden korvata sitä mitä me olemme ja merkitsemme toisillemme. Siksi nuo sanat, yksinkertaisetkin, jotka toisillemme kirjoitamme, merkitsevät meille paljon. Ne ovat osa olemuksestamme, ilmentävät sen rakkauden, joka meille on yhteistä ja virittävät meihin näinä taistelun hetkinä uutta uskoa elämään. Kirje on siis tärkeä tekijä viestintuojana. Tärkeä etenkin silloin, kun kirjeen lähettäjän ja vastaanottajan välinen suhde on suhde, joka molemmille on kaikki ajallisessa elämässä.”

Aviomies vaimolleen talvisodasta 7.3.1940

Talvi- ja jatkosodan vuosina kenttäposti kuljetti lukemattomia kirjeitä. Sotilaat kirjoittivat koteihinsa ensisijaisesti kertoakseen voinnistaan ja huojentaakseen siten kotiväen pelko- taakkaa, kotoa rintamalle kirjoitetut kirjeet toivat puolestaan kotoista lämpöä sodan kauhuihin. Rintaman ja kotien välillä kulki tietoa toki myös virallista tietä: radion ja lehdistön välityksellä, mutta sotilaiden lomien ohella kirjeet olivat ainoa henkilökohtaisen tiedon välityksen väylä. Tuhansissa kodeissa perhe-elämä tiivistyi lähinnä juuri kirjeisiin, sillä kotona ei vuosia kestäneen sodan aikana monta kertaa ollut mahdollista käydä. Minulla on ollut tilaisuus kurkistaa yhteen sota-ajan lukemattomista tarinoista, rintamalla olevan miehen ja hänen kotona olevan vaimonsa laajaan kirjeenvaihtoon vuosina 1939-1942, josta yllä oleva kirjeenpätkä tiivistää olennaisen: kirjeet edustivat puuttuvaa fyysistä perheyhteyttä ja loivat uskoa tulevaisuuteen. ”Kirjeenvaihto paljastaa ne näkymättömät siteet, joiden varassa kenttäarmeijan henkinen hyvinvointi ja kestävyys olivat” (Huuhtanen 1984b, 316). Kenttäposti-instituution olemassaolo mahdollisti ilmaisen kirjeiden lähettämisen, ja tämä osoittaa, että kotiyhteyksien ylläpitoa pidettiin tärkeänä myös puolustustehokkuuden kannalta. Kirjeitä ja paketteja lähetettiin myös tuntemattomille (ks. esim. Haavio-Mannila 1993, 290).

Sota-ajan kirjeitä on koottu muun muassa Tampereen yliopiston kansanperinteen laitokselle ”Sota-ajan kirjeet talteen” -keräyksellä (ks. esim. Huuhtanen 1984b, Huuhtanen 1986 ja Suojanen [toim.] 1984). Tämän keräyksen yhteydessä on arvioitu, että 1980-luvulla on ollut tallella vain joka sadas sodassa kirjoitettu kirje (Rasila 1984, 24). Kiinnostus tavallisten rivisotilaiden ja kotiväen kokemuksiin on herännyt ja sitä pidetään arvokkaana suurien

historiallisten koneistojen ja kehityskulkujen rinnalla. Kirjeenvaihtoista on myös julkaistu useita kirjoja, pääosa 1970-luvun jälkeen. Luulen, että juuri tänä aikana kiinnostus sodan aikaisiin kirjeenvaihtoihin ja myös päiväkirjoihin on suurinta, sillä sotavuosien tapahtumat ovat edelleen tärkeä osa kansamme kollektiivista muistia, mutta ajallista etäisyyttä tähän vaikeaan aikaan on kuitenkin saavutettu. Ne sukupolvet, jotka eivät ole kokeneet sotaa, eivät pysty kokemaan sota-aikaa niin kipeänä kuin sodassa ollut sukupolvi. Nykyään tähän kiinnostukseen sisältyy varmasti ihannointia ja yksinkertaisesti aitoa uteliaisuutta siitä, miten tavalliset ihmiset kokivat tällaisen äärimmäisen epävarmuuden ajan.

Kirjeiden suurta määrää on perusteltu seuraavasti (emt., 23): 1) haluttiin säilyttää kosketus läheisiin, 2) haluttiin mahdollisimman usein ilmoittaa kotiin, että oltiin vielä hengissä ja 3) haluttiin lähettää työ- ja toimintaohjeita. Kirjeiden keskeinen funktio erilleen revityn perheen yhteen saattamisessa on merkittävä, ja juuri perheyhteyden ylläpitämisen lähempi tarkastelu on tämän tutkimuksen tavoite. Taina Huuhtanen (1984b, 7) sanoo, että kirjeet ovat tavallaan siviilielämää sodan keskellä, sillä niissä rauhanajan yhteydet jatkuvat. Kirjeistä näkyy sodan käänttöpuoli: se, miten elämä jatkui sodasta huolimatta. Lukuisat pienet jokapäiväisen elämän piirteet elivät kirjeiden välityksellä sodan poikkeuksellisissa oloissa. (emt., 315.)

Sodan aikainen elämäntapa on ollut huomattavasti perhekeskeisempi ja yleensäkin yhteisöllisempi tähän päivään verrattuna, joten tässäkin mielessä sodan mukanaan tuoma hajaannus on ollut perheen kannalta raskas. Toisaalta ihmiset olivat tottuneempia koviin olosuhteisiin, elämän kulkuun vaikuttivat niin luonnonvoimat kuin köyhyyskin.

1.1. Tutkimusasetelma

Vaikka sota-aikana kirjoitettuja kirjeitä on koottu julkaistaviksi saakka, ei niistä juurikaan ole tehty sosiaalitieteellisiä tutkimuksia. Useimmiten on keskitytty vain kirjeiden informatiiviseen puoleen, sota-ajan historialliseen kuvaukseen. Taina Huuhtanen (1984a, 29-30) historiantutkijana toteaa, että sodan tutkimisen sijasta kirjeiden avulla olisikin tutkittava sitä, miten siviilielämä jatkui sodan aikana. Kirjeet siis valaisevat rauhanajan elämää sodan vuosina. Tämä onkin tutkimukseni lähtökohta: miten kaksi toisilleen vastakkaisen asian:

pelon tunteeseen assosioituvan sodan ja ontologisen turvallisuuden tyyssijan perheen yhteys esitetään sodan aikaisessa kirjeenvaihdossa. Voidaan sanoa, että sota-ajan kirjeissä yhtyvät 'suuri' ja 'pieni' traditio: tuodaan ilmi sekä yleisiä asioita että lähipiiriin liittyviä pieniä yksityiskohtia (Suojanen 1984a, 7). Kirjeiden käytöllä on varmasti sijansa faktojen tuottajina, sillä ne antavat arvokasta tietoa sodan tapahtumista sekä sotilaiden ja kotiväen arkipäivästä. Oma tavoitteeni on kuitenkin – ja tämä puolihan on juuri sosiaalitutkimuksen aluetta – kurottautua tapahtumien, mitä -kysymysten tason taakse kysymällä lisäksi miten ja miksi tiettyä kuvausta tuotetaan.

Tutkimukseni aihe on perheen yhteisöllisten siteiden ylläpito tilanteessa, jossa aviopuoliset ovat sodan vuoksi fyysisesti kaukana toisistaan, ja ainoana kommunikaatioväylänä on heidän välisensä kirjeenvaihto. Perhe-elämää on eletävä 'virtuaalisesti', kirjeisiin tiivistettynä. Olen kiinnostunut siitä, *miten ja millaisin puhekäytännöin perheen yhteisöllisyyttä pidetään yllä kirjeenvaihdon avulla ja miten kaksi erilaista, eri paikkoihin kategorioitunutta tilannetta, koti ja rintamaelämä pyritään saattamaan yhtenäiseksi todellisuudeksi*. Perheen koossapitämiseen liittyy myös kysymys siitä, miten tunne jonkinlaisesta jatkuvuudesta, ennustettavuudesta ja elämän hallinnasta kaikesta epävarmuudesta huolimatta säilyy. *Miten siis ulkoisesti epävarmassa tilanteessa perheen sisäistä turvallisuuden tunnetta pyritään pitämään yllä?* Jossain määrin pohdin myös sitä, voiko kirjeissä olla myös jotain perhettä hajauttavia, integraation säröilyyn viittaavia tekijöitä. Kirjeitse käyty keskustelu saattoi rajoittaa keskustelunaiheita, mutta toisaalta joitain asioita voi ottaa kivuttomammin esille kirjeitse kuin kasvokkain. Päähuomioni on kuitenkin positiivisen yhteisöllisen tunteen ylläpitämisessä, jonka avulla välimatkasta ja pitkästä erosta huolimatta perhe pysyi edelleen perheenä.

1930-40 luku asettuu yhteisön ja yksilön painotuksen kannalta traditionaalisen ja modernin (jälkitraditionaalisen) välimaastoon. Kyse ei ollut primitiivisestä heimoyhteiskunnasta, jossa kaikki kuuluivat johonkin ja tiesivät selkeästi paikkansa yksilöllisyyden osuuden ollessa minimaalinen. Toisaalta myöskään tuona aikana kaikkea ei vielä jätetty yksilön omille harteille, eikä refleksiivisyyttä ja itsensä löytämistä toteutettu terapeutin penkillä. Selvästi lähempänä ollaan kuitenkin perinteistä yhteiskuntaa, sillä vaikka tiettyä identiteettineuvottelua käydäänkin ja yksilöllisiä piirteitä tulee esiin, monet sosiaaliset oletukset olivat vielä varsin jähmeitä ja perinteiset sukulaisten ja naapurien muodostamat turvaverkos-

tot olivat vielä ainakin maaseudulla voimissaan. Vaikka kirjeenvaihdossa toteutetaan tietoista narratiivisuuden käynnissäpitämistä (päivittäisen kirjoittamisen voidaan sanoa olleen jopa addiktio), mikä on Giddensin mukaan eräs jälkimodernin tunnuspiirre, tämä narratiivisuus on kuitenkin lähinnä yhteisöllistä eikä yksilöllistä. Kyse on mielestäni selvästi lähinnä perheen tai parisuhteen jatkuvuuden tunteen ylläpitämisestä ja vasta toissijaisesti yksilöllisen identiteetin tuottamisesta. Yksilöllisinäkin näyttäytyvät ominaisuudet saattavat tarkemmin katsottuina olla yhteisön kautta määrittyviä; näin on esimerkiksi silloin kun yksilöitä tarkastellaan rooleissa, jotka selvästi tukevat perheen ylläpitämistä.

Perheen ja perheidentiteetin koossapitämisen taustana on familistinen perhemalli, jossa korostuu perheen arvo sinänsä, kun taas sen vastinparissa, individualistisessa näkökulmassa perheeseen painotetaan yksilön oikeutta omaan elämään jopa perheen pysyvyyden uhalta. Riitta Jallinojan mukaan perhemallit ovat julkisuudessa käydyn keskustelun perusteella hahmotettavia mielikuvia. Ne eivät kuitenkaan esiinny välttämättä käytännössä puhtaina tyyppinä, vaan lähinnä ihmisten mielessä olevina ideoina. (Jallinoja 1984, 55.) Tutkimani ajanjaksona familismi on ollut vallitseva perhekäsitys ja yhteiskunta on pyrkinyt tukemaan tätä suuntausta. Familistiseen perhekäsitykseen voidaan katsoa kuuluvan kaikki ne vaatimukset, ajatukset ja toimenpiteet, joiden nimenomaisena tarkoituksena on perheen vahvistaminen (Jallinoja 1985, 39). Sen näkemykset kiinnittyivät toisaalta perinteiseen, usein kristilliseltä pohjalta nousevaan ideologiaan ja toisaalta sosiaalitieteistä, lääketieteestä ja psykologiasta nousseeseen ideologiaan, joista molemmissa pyrittiin perheen tukemiseen (Jallinoja 1984, 49). Yhteiskunnalliset tekijät ovat tutkimuksessani kuitenkin vain lähinnä taustalla, ollen osaltaan merkittävästi selittämässä tutkimani yksittäisen avioparin suhtautumista perheeseensä. Familistisen ideologian toteutumisestahan saadaan käsitys vasta tutkimalla lähemmin sen perusyksikköä, perhettä. Näin ollen tutkin sitä, miten familismi toteutuu perheen sisäisessä toiminnassa, miten siis perheen vahvistamisen ajatus näkyy sota-ajan avioparin kirjeenvaihdossa.

Individualistipohjaisessa perhekäsityksessä ihmisellä on oikeus etsiä ratkaisuja, jotka uhmaavat perheyhteisyyttä. Tällaisten ratkaisujen ulkoisia tunnusmerkkejä ovat aikuisiän naimattomuus, pieni lapsiluku sekä avioliitto ja avioero. Familistisen näkemyksen mukaan perheen ulkoiset tunnusmerkit kiteytyvät pääpiirteittäin kolmessa vaatimuksessa: virallinen avioituminen, useiden lasten hankkiminen sekä avioliiton kestäminen jommankumman

puolison kuolemaan asti. (emt., 1984, 57). Tutkimani perhe täyttää nämä vaatimukset, ja voitaneen yleisemminkin sanoa, että 1930-1940-luvun maaseudulla vallalla oli perinteinen familistinen perhekäsitys. Ulkoisten tunnuspiirteiden toteutuminen ei kuitenkaan ole tutkimuksessani ensimmäisellä sijalla, vaan keskeistä on perheen *merkityksiin* keskittyminen: miten siis perheen kiinteyttä tuotetaan ja tullaan tuottaneeksi.

Aineistoni kirjeissä ilmenevä perhekäsitys painottuu siis selkeästi familismiin, mikä ei ole mitenkään yllättävää ottaen huomioon aineiston ajallisen kontekstin. Tuohon aikaan ihmisten odotettiin jatkavan avioliittoaan, ellei heillä ollut pakottavaa syytä erota; nykyään taas ollaan taipuvaisia eroamaan, ellei ole pakottavaa syytä pysyä yhdessä (Tolkki-Nikkonen 1990, 16). Sota-ajasta kirjoitetut elämäkerrat puhuvat sen puolesta, että esimerkiksi uskotomuus oli sodan aikana harvinaista (Haavio-Mannila 1993, 323). Väitän, että aineistoni kirjeissä pidetään selvänä, että puoliset kestävät yhdessä toinen toistaan tukien äärimmäisen vaikeat olosuhteet. Perheen rikkoutuessa ulkoisten olosuhteiden pakosta sisäinen yhteys näyttäisi aineistoni valossa voimistuvan. Koska tuntuu siltä, että vaikeat olosuhteet rikkovat liittoja nykyään herkemmin kuin muutama vuosikymmen sitten, voitaisiin kysyä, tuleeko perheen painottuminen individualismiin tai familismiin ratkaisevalla tavalla näkyväksi juuri ongelmatilanteissa. Voi käydä myös niin, että yhteiskunnallisesti individualistisesti suuntautuneeksi määrittyvä perhe voi reagoida kriisitilanteeseen ottamalla käyttöön olennaisesti familistisiä ongelmanratkaisukeinoja; samoin voi familistiselta näyttävä perhe hajota ongelmien kohdatessa. Näin ollen yhteiskunnallisen käsityksen ulkoiset puitteet kattava perhe paljastaa sisäiset arvonsa vasta ulkoisen uhan alla. Suuri lapsiluku, virallinen avioituminen eikä edes avioliiton pitkä kesto ei sinänsä vielä takaa perheen kiinteyttä ja sisäistä onnellisuutta, toisin sanoen sitä, mistä käytän nimitystä *perheen sisäinen familismi*.

Familistisia ajatuksia on väestöpolitiikan muodossa sota-aikana käytetty myös tietoisesti hyväksi niin sukupuolten suhteita ja perhekäsityksiä muokkaavana tekijänä kuin pyrkimyksenä kansakunnan moraalisen selkärangan vahvistamiseen. Yksilötasolla tuskin mikään muu kuin puhe lämpimästä kodista, onnellisesta perheestä ja rakastavasta äidistä lapsineen on yhtä tehokas yllyke synnyttämään positiivisia tulevaisuuden kuvia ja rohkaisemaan henkilökohtaista taistelutahtoa ja isänmaallista toimintaa sodan uhkien keskellä. Naisilla oli myös aivan oma tehtävänsä: jatkosodan alettua sosiaaliministeriön köyhäinhoidon apulaistarkastaja Rakel Jalas kirjoitti seuraavasti: "...sodan viimojen keskellä, jolloin niin

paljon kallista, elinkelpoista, elinkelpoista ihmisainesta joka hetki tuhoutuu, on naisen äidiksi tulemiseen kiinnitettävä aivan erikoista huomiota.” (Satka 1993, 58). Yhteiskunta on siis ollut vahvasti edistämässä familistisen perhekäsityksen vahvistamista sota-aikana. Toisaalta sota-aikana, työikäisen miesväestön ollessa rintamalla, oli luovuttava siitä ajatuksesta, että äitiyden ja palkkatyön yhdistäminen olisi yhteiskunnallinen ongelma ja siten toisensa poissulkevia vaihtoehtoja (emt., 61-62). Sota-ajan voidaankin sanoa olleen eräänlainen käänne individualistisen perhekäsityksen juurtumisessa (emt., 71).

Jallinoja (1985, 39-40) puhuu perheen ulkopuolisten instituutioiden, kuten kirkon, vaikutuksesta familistisen perhekäsityksen muodostumiseen yhteiskunnassa. Perheen sisäisessä puheessa familismin ilmenemistä on tarkasteltu lähinnä diskurssianalyttisestä näkökulmasta, jolloin familismi tuodaan esiin esimerkiksi diskurssin tai tulkintarepertuaarin käsitteen yhteydessä. Diskurssianalyttisessä viitekehyksessä sosiaalinen todellisuus näyttäytyy merkityssysteemien kirjona (Jokinen ym. 1993, 24) ja esimerkiksi Eero Suoniselle (1992) familistinen repertuaari on yksi esimerkki tulkintarepertuaareista, joilla hän tarkoittaa puheesta identifioitavissa olevia sisäisesti verrattain ristiriidattomia, mutta toistensa kanssa ristiriitaisia kielen käytön alueita (emt., 30).¹ Perheenäidin haastattelussa familistisellä repertuaarilla tarkoitetaan puhetta, joka korostaa äidin perhettä koskevia velvollisuuksia (emt., 32). Ursula Luoma (1995), joka on tutkinut sota-ajan kirjeitä diskurssianalyttisesti, puhuu familistisesta repertuaarista yhtenä kirjeenvaihdossa esiintyvänä puhetapana, joka painottaa perheen arvoa, perheenjäsenten yhteenkuuluvuutta. Sen toimijoita yhdistää niiden kuuluminen saman kategoriajoukon, perheen, jäseniksi. Näin ollen myöskään familistisen repertuaarin käsite ei perhesosiologisessa keskustelussa ole yhtenäisesti määrittyvä: perhettä koskevat velvollisuudet eivät välttämättä ole sama asia kuin perheenjäsenten yhteenkuuluvuuden korostaminen.

Omassa tutkimuksessani pyrinkin kääntämään asetelman hieman toisin kuin diskurssianalyttikot. En tutki keskenään kilpailevia merkityssysteemejä, vaan tarkastelen aineistossani

¹Jokinen, Juhila ja Suoninen (1993, 27) näkevät diskurssin ja repertuaarin käsitteen olevan lähellä toisiaan ja määrittelevätkin molemmat *verrattain eheiksi säännönmukaisten merkityssuhteiden systeemeiksi, jotka rakentuvat sosiaalisissa käytännöissä ja samalla rakentavat sosiaalista todellisuutta*. Suonisen (1992, 21-22) mukaan käytettävissä olevat erilaiset repertuaarit ovat vaihtoehtoisia näkökulmia, joiden kautta tarkasteltuna sama aihe näyttäytyy erilaisessa valossa. Käsite on Suonisen mukaan lähellä Foucault'n ”diskurssin” käsitettä sekä Anssi Peräkylän ja Pertti Alasuutarin tulkintaa Goffmanin ”kehysten” käsitteestä .

kaikkea sitä puhetta, jonka voidaan katsoa olevan merkityksellistä perheen rakentamisen kannalta. Suonisen ja etenkin Luoman familistiseen repertuaariin liittämät ominaisuudet ovat siinä mielessä läheisiä tutkimukseni, että jo kirjeenvaihto sinänsä kuvaa tarvetta yhteydenpitoon ja osoittaa siten halua yhteisen todellisuuden, perheidentiteetin ylläpitämiseen. Mielestäni perheenjäsenten yhteenkuuluvuutta voi kuitenkin korostaa myös muuten kuin perheestä eksplisiittisesti puhumalla, joten perheen koossapitäminen ei ole redusoitavissa yhteen tulkintarepertuaariin. Familismin käsite puhetapana, diskurssina tai repertuaarina on omasta lähtökohdastani liian suppea, kun taas familismi yhteiskunnallisesti tuotettuna perhemallina on liian laaja. Haluan tehdä siis riittävän eron kumpaankin suuntaan, ja siksi puhun perheen sisäisestä familismista, perheen koossapitämisestä ja perheidentiteetistä.

Vaikka tutkimuskohteeni on perhe, se ei kuitenkaan tunnu asettuvan perhesosiologiassa käytyyn keskusteluun. Tarkastelukulma on siinä mielessä toki käyttökelpoinen, että perhe nähdään enemmän prosessinomaisena kuin olemuksellisesti yhtenäisenä kokonaisuutena. On myös todettu, että perhettä voi tarkastella eri näkökulmista, kuten instituutiona tai ideologiana, mutta yleensä on kuitenkin kysymys ensisijaisesti niistä merkityksistä, joita perheelle annetaan kulttuurisesti tuotettuna *käsitteenä*. Perheen sisäisiä prosesseja on harvoin tutkittu muuten kuin juuri diskurssianalyttisessä tutkimuksessa. Tutkimuksessani ollaan eräässä mielessä sosiologian ydinkysymysten äärellä, onhan kyse sosiologisen tutkimuksen perusyksiköstä: yhteisöstä ja sen sisäisen kiinteyden ylläpitämisestä. Tähän kysymykseen ei perhekeskustelu kuitenkaan tunnu vastaavan. Tämän vuoksi olen hakenut teoreettisia apuvälineitä yleisemmästä sosiologisesta keskustelusta, kuten kollektiivisen identiteetin teorioista, joissa tarkastelun kohteena ovat kuitenkin pääasiassa kansalliset ja etniset identiteetit.

1.2. Tutkimusaineisto

Tutkimukseni aineisto selittää osaltaan kiinnostukseni sota-ajan perheeseen: sain mahdollisuuden tutustua isäni vanhempien, Eino Ilmari ja Elsa Lyydia Pekkarisen (os. Hämäläinen) talvi- ja jatkosodanaikaiseen kirjeenvaihtoon vuosilta 1939-1942, joka löytyi ruskeassa pahvilaatikossa setäni ullakolta. Isovanhempani eivät enää ole elossa (isäni isä kuoli vuon-

na 1976 ja isäni äiti 1981), mutta heidän tarinansa elää ja jatkuu yhä heidän kirjoittamiensa kirjeiden muodossa. Olen varmasti tutustunut kahteen ihmiseen läheisemmin kuin moniin lähellä oleviin, eläviin ihmisiin, sillä perheen sisäinen kirjeenvaihto kuolemanpelon varjossa antaa ihmisestä varsin intiimin kuvan. Lukemalla heidän nuoruusvuosiensa kirjeitä olen lukenut samalla myös omia juuriani, enhän voi sanoa koskaan todella tutustuneeni isovanhempiini heidän eläessään; isoisäni kuollessa olin itse vasta kolmevuotias.

Ensimmäinen kirje aineistossani on kirjoitettu 24.10.1939, noin kuukausi ennen talvisodan alkua, jolloin liikekannallepano oli käynnistetty, mutta täyttä varmuutta sodan syttymisestä ei vielä ollut. Päätän tarkasteluni heinäkuuhun 1942, jolloin isoisäni pääsi pois rintamalta. Hän joutui armeijan palvelukseen uudelleen vielä kesällä 1944, mutta ei enää rintamalle. Tarkastelussani on siis kirjeitä yhteensä puolentoista vuoden ajalta, joka koostuu talvisodasta sekä ensimmäisestä jatkosodan vuodesta. Kirjeitä ja kortteja on kaikkiaan 273 kappaletta, ja niiden pituus vaihtelee parista ”hengissä ollaan” -rivistä monisivuusiin tiheällä kirjoitettuihin teksteihin. Kirjeet ovat ilmaisultaan varsin rikkaita, ja puheenaiheet vaihtelevat jokapäiväisen elämän kuvauksesta perhettä, parisuhdetta ja sotaa koskeviin pohdiskeluihin. Kotoa päin rintamalle kirjoitettuja kirjeitä on 126 kappaletta, ja rintamalta kotiin 147 kpl. Kirjeissä olevista viittauksista voidaan päätellä, että aivan jokainen kirje ei ole enää tallella, samoin on kirjeitä, joista on säilynyt vain alku- tai loppuosa.

Sodan aikaan isovanhempani olivat noin kolmekymmenvuotiaita, he olivat menneet naimisiin juuri ennen sotaa vuonna 1938. Isoisäni oli talvisodassa rintamamiehenä ja jatkosodassa hoiti rintamalla kirjurin tehtäviä. Hän selvisi sodasta haavoittumattomana. Isovanhempieni avioliitto oli käsittääkseni varsin onnellinen ja elämänsä aikana he saivat yhteensä kahdeksan lasta, joista oma isäni Seppo on vanhin, talvisodan alkaessa noin puolivuotias. Toinen lapsi, Aino, jota kirjeissä kutsutaan myös nimellä Kikko, syntyi alkuvuodesta 1941. Kolmas lapsista vasta ilmoitteli olemassaolostaan keväällä 1942, eikä siis ollut vielä syntynyt tarkastelemani ajanjakson aikana.

Perhe oli kotoisin maaseudulta. Talvisodan aikana isäni äiti asui lapsuudenkodissaan Sulkavalla, missä asui myös hänen äitinsä ja sisaruksiaan perheineen. Välirauhan aikana he muuttivat isäni isän kotiseuduille Kinnulaan pohjoiseen Keski-Suomeen, mutta palasivat Sulkavalle syyskuussa 1941. Maaseudulla elämä oli sodan aikaan helpompaa kuin kaupun-

geissa, sillä maaseudulla ei tarvinnut jatkuvasti pelätä pommituksia, ja välttämättömän ruoan suhteen oltiin sikäli omavaraisia, että nälkää ei tarvinnut nähdä. Sen sijaan vaatteista oli pulaa, sillä kangasta ja kenkiä oli vaikea saada kaupoista.

Kirjeistä lainaamieni otteiden lopussa on mainittu kirjoittaja: Ilmari tai Elsa, sekä kirjoittamisajankohta. Lainaukset on otettu kirjeistä sellaisinaan, asiasisältöä mitenkään muuttamatta. Joitakin kirjoitusvirheitä olen korjannut, mikäli olen katsonut sen tarpeelliseksi tekstin ymmärrettävyyden kannalta. Isovanhempani ja heidän lapsensa esiintyvät aineistossa omilla tai kutsumanimillään (siten kuin ne on alkuperäisissä kirjeissä mainittu), mutta jos perheen ulkopuolisia henkilöitä mainitaan, olen muuttanut heidän nimensä.

2. YHTEISÖLLISYYDEN SOSIAALINEN TUOTTAMINEN

Tutkimukseni taustaolettamuksena on yhteisöllisen identiteetin sosiaalinen luonne, ja näin ollen pidän kiinnostavana ja mielekkäänä tutkimuksen karkeaksi viitekehyykseksi fenomenologisen sosiologian ja etnometodologian perusnäkökulmia. Etnometodologia tutkii sitä, kuinka sosiaalisen toiminnan jäsentyneisyys ja 'mieli' syntyy jäsenten konkreettisesti vuorovaikutuksessa (Arminen 1994, 31). Asioiden luonne ja merkitys ei ole ennalta määrätty, vaan se tuotetaan arkisen toiminnan kautta (Peräkylä 1990, 15). Näin ollen myös perhettä täytyy jatkuvasti rakentaa. Se on olemassa jäsentensä mielissä siihen liitettyinä käsityksinä ja merkityksinä, joita tuotetaan sosiaalisessa vuorovaikutuksessa. Nämä käsitykset koskevat yhteisön rajoja, jäsenten yksilöllisiä ominaisuuksia, ja yhteisölle kokonaisuutena annettuja merkityksiä. Koettaessa yhteisön jatkuvuuden uhatuksi, kuten sota-aikana epävarmuutta pitää lieventää, jotta syntyy olennainen tunne yhteisön jatkuvuudesta tulevaisuuteen. Myös tämä tapahtuu sosiaalisesti.

Etnometodologiassa ollaan kiinnostuneita yhteiskunnallisten tosiasioiden tuotannosta eli siitä, miten ihmiset tekevät todellisuutensa sellaiseksi kuin se on. Siinä ei pyritä saamaan yksityiskohtaista tietoa siitä, miten ihmiset kokevat maailman, vaan siitä, mitä ihmiset tekevät. (emt., 146.) Analysoidaan tapaa, jolla tutkittavat itse liittävät puheensa ja tekonsa edeltäneisiin toimintoihin ja tätä kautta tekevät näkyväksi ymmärryksensä sosiaalisesta toiminnasta sen selostettavuutena (Arminen 1994, 32). Todellisuus tehdään siinä, missä se

eletään. Todellisuuden tuottaminen käytännössä, tekojen järjellisyden ja ymmärrettävyyden tuottaminen tekojen itsensä välityksellä on samalla sosiaalisen järjestyksen tuottamista. Sosiaalinen järjestys on etnometodologisen näkemyksen mukaan meidän oman toimintamme tulosta. (Peräkylä 1990, 147.) Oman aineistoni tapauksessa sosiaalinen järjestys voisi ilmetä juuri perhettä koossapitävinä ja elämänhallintaa tuottavina tekijöinä.

Anssi Peräkylä (emt., 147) tarkoittaa sosiaalisella järjestyksellä yhteistoimintamme koordinaatiota ja todellisuuden tulkintamme samankaltaisuutta. Lienee niin, että tulkintojen samankaltaisuus alkaa heti kyseenalaistua, kun ihmiset eivät ole välittömässä vuorovaikutuksessa keskenään. Sota on koettu varsin eri tavoin kotona ja rintamaoloissa. On tavallaan kyse kahdesta eri maailmasta, jotka on kuitenkin tärkeä saattaa yhteen kirjeenvaihdon avulla. Omassa työssäni kirjeenvaihto on osa sosiaalista todellisuutta ja intersubjektiivisuutta, se on tiettyjen yhteiskunnallisten ja kulttuuristen ehtojen alainen. Tiettyssä mielessä se on kuitenkin samalla myös oma suljettu todellisuutensa, sillä se muodostaa ainoan väylän, jonka avulla tapahtumien ja tunteiden kertominen ja yhteisen todellisuuden ylläpitäminen mahdollistuu. Kaksi perheen sisäistä maailmaa eivät kohtaakaan automaattisesti, niiden yhteensulauttamiseksi ja yhteisen ymmärryksen tuottamiseksi täytyy tehdä työtä. Alfred Schutz sanoo, että ihmisillä ei voi olla koskaan samanlaisia kokemuksia mistään, mutta tällä ei ole merkitystä, koska ihmiset jatkuvasti olettavat, että heidän kokemuksensa maailmasta ovat samanlaisia ja koska he toimivat ikään kuin heidän kokemuksensa olisivat yhdenmukaisia käytännöllisten tarkoitusten kannalta (Heritage 1996, 65). Itse uskon, että tämä oletus maailman näkemisestä samalla tavalla ei synny itsestään, vaan ihmiset tekevät aktiivisesti työtä kokemustensa yhdenmukaistamiseksi ja siten ymmärrettävän kommunikaation mahdollistamiseksi.

Kirjeenvaihdon perusteella en pysty tutkimaan varsinaista tekojen tasolle kytkeytyvää perheen koossapitämistä ylläpitävää toimintaa, sillä kirjeenvaihto ilmenee ainoastaan kielellisinä tekoina². Kirjeenvaihtoa on siis tutkittava kielen käyttönä. Karkeasti jaotellen kielen käyttöä on mahdollista analysoida kahdesta vaihtoehtoisesta näkökulmasta: todellisuuden kuvana tai todellisuuden rakentamisena. Näistä ensimmäinen, 'realistinen', näkökulma tukeutuu siihen oletukseen, että kielen käyttö toimii välineenä saada tietoa olemassa olevis-

² Kirjeenvaihto sinänsä on toki perhettä koossapitävä käytännöllinen teko

ta faktoista. Ainakin osittain tähän oletukseen perustuu myös kirjeiden käyttö historiantutkimuksessa. Jälkimmäisessä, usein konstruktionismiksi nimitetyssä, näkökulmassa kielen käyttöä ei tarkastella siltana todellisuuteen, vaan osana todellisuutta itseään. (Jokinen ym. 1993, 9.) Tässä työssä olennaista on juuri kielen konstruktionistinen puoli. Lähtökohtana siis on, että perhe ei ole yksiselitteinen, staattinen muodostelma, vaan se saa olemassaolonsa vasta sosiaalisessa toiminnassa, joka on sekä yhteiskunnallista että perheen sisäistä määrittelyä. Normaalisessa perhe-elämässä, kun kaikki jäsenet ovat läsnä kasvokkain, perheen uusintaminen tapahtuu toimintaan kytkeytyvien säännönmukaisuuksien, kuten konkreettisimmin fyysisten hellydenosoitusten, mutta myös traditioiden ja rutiinomaisten toimintakäytäntöjen avulla. Sen sijaan perhe-elämän saadessa ilmenemismuotonsa kirjoitettuna, ylläpitäminen näkyy kielellisenä toimintana.

Kielen käyttö on käytäntö, joka ei ainoastaan kuvaa maailmaa, vaan merkityksellistää ja samalla järjestää ja rakentaa, uusintaa ja muuntaa sitä sosiaalista todellisuutta, jossa elämme (Jokinen ym. 1993, 18). Tämä on olennaista analyysini kannalta, sillä keskityn kielen todellisuutta tuottavaan luonteeseen, enkä ole niinkään kiinnostunut siitä, puhutaanko 'totta' vai ei. Puhe on aina totta siinä mielessä, että se on todellisuutta, vaikka se sisältäisi-kin ristiriitaisuuksia. Puheessa on erotettavissa näkökulmia, joita on kutsuttu esim. diskursseiksi tai tulkintarepertuaareiksi (ks. Jokinen ym. 1993; Suoninen 1992), tai kehyksiksi (ks. esim. Peräkylä 1990). Diskurssianalyysissä mielenkiinnon kohteena on se, miten ihmiset rakentavat eri versioita asioista tukeutuen erilaisia arvo- ja normijärjestelmiä edustaviin kielellisiin resursseihin. Analyysi kohdistetaan siihen, miten ihmiset tuottavat tai tulevat tuottaneeksi kielenkäytöllään erilaisia mahdollisia asiantiloja. (Suoninen 1992, 19.) Tässä työssä en aio luokitella kirjeissä käytettyä puhetta tyhjentävästi keskenään kilpaileviin ja toistensa kanssa ristiriidassa oleviin diskursseihin tai repertuaareihin, vaan katson perusteluksi etsiä nimenomaan sellaisia kielenkäytön muotoja, jotka ovat olennaisia tavoitteen ja lopputuloksen: perheen yhteisöllisen tunteen ylläpitämisen kannalta.

3. KIRJEENVAIHTO SOSIAALISENA TOIMINTANA

”Kirje viestittää, että olen suonut itselleni aikaa - kertomisen tavoin se on osa hitauden kulttuuria” (Mazzarella 1992, 130)

3.1. Kirjoittaminen ja sen kulttuuriset ehdot

Omaelämäkerran kertominen, kasvokkain kuulijan kanssa tai ei, on Vilkon (1988, 7-8) mukaan aina myös sosiaalinen toiminto, sillä omaelämäkertoissa ilmenevä subjektiivisuus on ymmärrettävä vuorovaikutuksen välityksellä syntyneeksi subjektiivisuudeksi. Merkityksiä tuotetaan tekstissä tiettyjen omaelämäkerrallisen kirjoittamisen periaatteiden ja sääntöjen mukaan. Elämäntarina on luonteeltaan kulttuurinen; kerrottu elämä on yhteydessä kulttuuriin arvo- ja merkitysrakenteisiin kerrontatapojen, käytettyjen ilmausten, tarinan jäsenysten, sisältöjen valikoitumisen periaatteiden, elämäntarinan arvioinnin kriteerien ja muiden vastaavien ominaisuuksien välityksellä. Kirjoitukset ovat aina läpäisseet genren siivilän ennen kuin elämä on siirtynyt paperille. Omaelämäkertaan valikoituu siis aineksia yksilön omien tärkeyskriteerien mukaisesti, mutta tätä valikointia ohjaavat kulttuuriset elämäntarinan jäsenykset ja kerronnalliset konventiot (Vilko 1997, 93).

Kirje on siinä mielessä haastava aines, että se kuuluu henkilökohtaisiin, omaelämäkerrallisiin dokumentteihin omaelämäkertojen ja päiväkirjojen tavoin, mutta sitä on tutkimusaineistona käytetty selvästi vähemmän. Elämästä kirjoittamisen aspekti lähentää kirjettä muihin elämäkerrallisiin kirjoituksiin, kuten päiväkirjaan ja omaelämäkertaan, mutta viestinnän aspekti puolestaan erottaa sen niistä. Päiväkirjan ja omaelämäkerran kirjoittajalla on usein mielessä joku sisäislukija, jolle teksti on suunnattu (esim. tutkija, sukulainen, tulevaisuuden minä), mutta vain kirjeellä on jokin sellainen todellinen lukija, joka on samanarvoisena vastavuoroisesti viestimässä takaisin. Kirjeellä on aina kaksi synnyttäjää (parents): kirjoittaja ja vastaanottaja (Ponsonby 1923, 2, Plummerin 1990, 23, mukaan). Tästä johdetaan, että kirje ei kuvaa pelkästään kirjoittajansa maailmaa, vaan myös kirjoittajansa käsitystä vastaanottajasta (Plummer 1990, 23). Aviopuolisoiden toisilleen osoittamat kirjeet ovat

sävyltään ja sisällöltään erilaisia kuin muille sukulaisille ja ystäville osoitetut kirjeet, joihin minulla on myös ollut mahdollisuus tutustua pintapuolisesti.

Kirje on siis jotain muuta kuin subjektiivinen elämäntarina: se on viestintää, sanoman välittämistä todellisten yksilöiden välillä. Kahden ihmisen kirjeenvaihdossa on myös siinä mielessä kaksi puolta, että se käsittää kaksi kirjoittavaa subjektiä. Kirjeet ovat olleet hyvin tärkeä välittäjä kahden maailman, rintaman ja kodin välillä. Väitänkin, että siinä, missä päiväkirjan avulla konstruoidaan yksilöllisiä identiteettejä (ks. esim. Saresma 1996b), kirjeenvaihdossa tuotetaan näiden lisäksi myös kirjoittajien välistä kollektiivista identiteettiä.

Anni Vilkkonen (1997, 74) näkee omaelämäkerran kielen kirjoitettuna puheena, arkipuhuntana, jota kirjakielinen ”juhlallisuus” kuoruttaa, suojaa ja oikeuttaa, mutta ei piilota. Kirjeenvaihto, kuten ei keskustelukaan voi olla luettavissa elämän suorana synonyymina, sillä symbolien taakse jää aina paljon kätköön, yritettiinpä niiden avulla kuvailla asioita miten huolella tahansa. Sanojen maailma on aina välttämättä rajallinen, mutta tämä ei toki tutkimusta tehtäessä ole puute. Päinvastoin se tekee aiheesta entistä kiinnostavamman, kun tietää, että sanat ovat osa todellisuutta. Kirjeenvaihto ei siis ole pelkästään tarina elämästä, vaan se myös sisältyy siihen, se on osa elämää itseään.

Anni Vilkkonen on omaelämäkertoja tutkiessaan todennut, että jos omaelämäkertojen oletetaan heijastavan yhteiskunnallista todellisuutta sellaisena kuin kaikki tapahtui, omaelämäkerta on varsin altis sen subjektiivista luonnetta koskevalle kritiikille. Tämän vuoksi niitä kannattaa tarkastella teksteinä, kulttuurituotteina ja kiinnittää huomio kertomukseen. Subjektiivisen dokumentin ongelma on se, että kertomus elämästä ei ole tapahtuneen suora heijastus, vaan se syntyy tiettyjen tuotantoehtojensa puitteissa. (emt., 91.) Tämän voidaan katsoa pätevän myös kirjeenvaihtoaineistoon. Kirjoitettaessa todellakin tehdään jatkuvasti valintoja siitä, mistä kerrotaan, eikä näin ollen voida katsoa olevan tarkoituksenmukaista kirjeissä kerrotun olevan peilikuva tai kartta elämästä. Tuija Saresman (1996a, 3) mukaan kysymys luotettavuudesta tai vilpittömyydestä ei kuitenkaan ole relevantti: päiväkirjoihin ei kannata suhtautua vääristelemättömänä dokumenttina todellisesta elämästä sillä paperille kirjoitettu teksti sisältää aina tulkintaa. Koska kieli ei ole läpinäkyvää, ei voi olettaa, että päiväkirjasta voisi lukea mistään ‘aidoista’ tapahtumista tai tunteista. Toisaalta Saresma toteaa, että päiväkirjat elämän sanalliseen asuun puettuina elämän narratiiveina eivät voi

olla pelkkää fiktiotakaan. Niillä on jonkinlainen yhteys 'todellisuuteen': ne samanaikaisesti sekä viittaavat tuohon todellisuuteen että muokkaavat sitä.

Kirjeen kirjoittamista ohjaavat monet konventiot. Kun puhutaan genrestä, puhutaan aina samalla myös toimintaa ohjaavista säännöistä ja normeista. Tässä mielessä voitaneen puhua omaelämäkerrallisen sopimuksen (Lejeune 1996; Vilkkko 1997) ja päiväkirjasopimuksen (Jokinen 1996, 148) ohella myös 'kirjesopimuksesta'. Myös aineistossani kirjeen kirjoittajat ilmaisevat monin tavoin tietävänsä, millainen tekstin tulee olla, että se on tunnistettavissa kirjeeksi. Henkilökohtaisten dokumenttien piirissä lajityyppiin kohdistuvat vaatimukset ovat kirjeenvaihdossa varmastikin tiukimmat. Kirjeiden sisältö toistuu hämmästyttävän samankaltaisena: aluksi päiväys, sitten puhuttelu, "rakas..., rakkaat..., rakkaimpani, ". Tämän jälkeen lähes joka kirjeessä seuraa viittaus kirjeenvaihtoon ja kirjeiden kulkemiseen, kirjeistä kiitellään ja kerrotaan kuinka monta niitä on lähetetty ja saatu ja milloin. Tämän jälkeen kerrotaan voinnista ja keskeisistä kuulumisista, vaimon osalta tämä tarkoittaa tavallisesti kertomista itsestä, lapsista (niin omista kuin sukulaisten ja naapurienkin), myöhemmin seuraa usein sodan tapahtumien ja mielekkyyden pohtimista ja pyrkimystä rohkaisuun ja lohdutteluun, varsinkin alkuvaiheessa. Tätä tekee kumpikin osapuoli. Lopussa toivotaan hyvää vointia ja kerrotaan kirjoittavan taas pian. Kirjeen konventiot liittyvät siis sekä muotoon että sisältöön. Tämä jonkinasteinen kaavamaisuus voisi viestiä vain tottumuksesta, mutta toisaalta tulee ottaa huomioon kirjoittamisen kulttuurinen luonne. Kirje on oma genrensä, ja genreen liittyvistä muotoseikoista ollaan tietoisia. (vrt. Ahola 1993, 96-97; Makkonen 1993; Vilkkko 1997.) Kirjekuori on itse asiassa oma virallinen instituutionsa, siinä on hyvin tarkkaan määritelty, missä kohdin vastaanottajan ja lähettäjän osoitteet tulee sijaita. Sota-aikana tämä on varmasti ollut erityisen tarkkaan säädeltyä.

Omaelämäkerrallinen kirjoittaminen paljastaa tavoitteensa mahdottomuuden: olettamus itsetietoisuuden syvenemisestä päätyykin fiktion luomiseen (Benstock 1988, 11). J.P. Roos (1987b, 204) onkin sanonut omaelämäkertaa genreksi, "jossa fiktiivinen ja non-fiktiivinen aines aina taistelevat keskenään." Kirjeet eivät näin ollen välttämättä anna todenmukaista kuvaa yksityiselämästä. Niiden sisältöä määräävät soveliaisuussäännöt ja kirjoittajan itsehostuksen tarve. (Elomaa 1994, 5.) Kirjeet eivät ole spontaaneja, vaan kompromisseja julkisen ja yksityisen, yksilöllisen ja sosiaalisen välillä. Perhekirjeenvaihdon yleisönä ei

ollut yksilö vaan ihmisryhmä, kirjeen saattoi lukea koko perhe. (Perrot 1990, Elomaan 1994, 5 mukaan)

Anni Vilkon (1997, 93) mukaan kirjoitetun omaelämäkerran interaktioluonne on paikallistettavissa kolmelle tasolle, jotka mielestäni pätevät mainiosti myös kirjeen tai päiväkirjan tuotanto- ja tulkintaehtoihin: Ensinnäkin elämänkulkumme aikana sosiaalisissa suhteissamme meille kehittyy *omaelämäkerrallista tietoisuutta* ja kykyä välittää siitä jotain myös muille. Toinen sosiaalisen vuorovaikutuksen taso on tässä aluvuossa käsitelty kertomisen tapahtuma ja sen säännöt. Tulkintatapahtuma on puolestaan vuorovaikutuksen kolmas taso, jossa lukija antaa kertomukselle omat merkityksensä. Kirjeenvaihdoissa erikoista on kuitenkin se, että yleisten kulttuuristen sääntöjen lisäksi kirjoittamista säätelee olennaisesti myös vastaanottajan aikaansaama vaikutus. Se, mitä kirjoitetaan, riippuu kirjeenvaihtokumppanin sekä eksplisiittisesti että implisiittisesti asettamista vaatimuksista. Eksplisiittisesti ilmeneviä valintoja ohjaavia tuotantoehtoja ovat esimerkiksi vastaanminen toisen osapuolen esittämiin kysymyksiin, ja implisiittisiä taas ne oletukset toisesta osapuolesta, joiden mukaan kirjoittamista säädellään. Aviopuolisot tekevät valintojaan kirjoittamisessa käyttäen apunaan toisen tuntemista: kirjoitetaan siitä, mitä olettaa toisen haluavan tietää. Näin ollen kertomisen tapahtuman säännöt ovat kirjeenvaihdoissa luonteeltaan kulttuurisia sekä laajemmassa että suppeammassa, pienoiskulttuurisessa mielessä.

3.2. Kirje - viestintää ja elämäntarinaa

Tiedonvälitystapojen monipuolistuessa kirjeitä kirjoitetaan nykyään yhä vähemmän. Puhelin vie mitä suurimmalla todennäköisyydellä voiton, kun nykyihminen valitsee soittamisen ja kirjeen kirjoittamisen välillä. Julkisuudessa on esiintynyt jopa huolestuneita kannanottoja siitä, että kirjallinen ilmaisu köyhtyy sähköpostin ja etenkin matkapuhelinten tekstiviestien suosion lisääntyessä.

Puhetilanne on suoraa viestintää, kirje taas on esimerkki epäsuorasta viestinnästä, jossa sanoma varastoidaan jonnekin, ja se välitetään vastaanottajalle (Buckland 1991, 94). Puhetilanteen elementeistä useat ovat poissa kirjoitustilanteesta: toisen osapuoli on läsnä vain mielikuvissa. Puhetilanteeseen usein vaikuttavat, yllättävät ulkopuoliset virikkeet ja ärsyk-

keet eivät nyt juuri vaikutakaan; ne korkeintaan keskeyttävät kirjoittamisen tai lukemisen. (Suojanen 1984, 9). Kirjeen etuna esim. puhelinkeskusteluun verrattuna on, että se ei puhelun tavoin tunkeudu toisen elämään, sen voi lukea silloin kun sekä ajankohta että tunnelma ovat sopivat - ja sen voi lukea uudelleen (Mazzarella 1992, 130).

Etnometodologian piirissä on tutkittu lähinnä kasvokkaista kanssakäymistä ja sen asettamia ehtoja, ja näin ollen jotakin, jota voidaan kutsua eri mielessä varsinaiseksi *toiminnaksi* kuin kirjalliseen muotoon puettua kommunikaatiota, jota minä puolestani tutkin. Koska aineistoni on kirjeenvaihto, eikä vuorovaikutus ole yhtä spontaania ja välitöntä kuin konkreettiossa face-to-face -tilanteessa, tämä täytyy aineistoa tutkittaessa ottaa huomioon. On kuitenkin niin, että kysymyksessä on kaikesta huolimatta viestintä, pyrkimys saada kontakti toiseen ihmiseen ja pitää tätä suhdetta yllä. Näin ollen myöskään sellaiset tekstianalyysimenetelmät, jotka eivät ota huomioon kirjoitustapahtumaa viestintänä, eivät ole kirjeenvaihdon ymmärtämisen kannalta riittäviä. Kirjettä kirjoitettaessa on mahdollista ja joutuu-kin tekemään enemmän valintoja kuin jatkuvasti eteenpäin vyöryvässä puhetilanteessa.

Toisaalta tällainen henkilökohtainen, lähimmälle ihmiselle suunnattu kirjoittaminen on 'aidompaa' keskustelua kuin esim. jokin julkaistavaksi aiottu teksti, jonka mahdollista yleisöä kirjoittaja ei tunne. Vaikka tiettyjä kulttuurisia konventioita ja rakenteita, (kuten päiväys, puhuttelu, lopputervehdys) aineistoni kirjeissä noudatetaankin, itse teksti on kuitenkin suhteellisen spontaanin tuntuista. Kirjeiden sävy on kannustava, eikä vaikeuksia eritellä, mutta mihinkään tarkkaan laskelmointiin tuskin oli tarvetta eikä aikaakaan. Tätä tukee sekin, että useissa kirjeissä mainitaan, että kirjoittaminen tapahtuu kiireessä ja muutenkin hankalissa olosuhteissa. Rintamalla häiriötekijänä ovat sotaan liittyvät tekijät: pelko, pimeys ja kylmyys, kotona taas lapset, jotka eivät millään antaisi kirjoittaa rauhassa. Kirjeenvaihto viestintänä asettuu siis spontaanisuus-laskelmoivuus- asteikolla johonkin vapaasti etenevän keskustelun ja muodollisen, tarkkaan harkitun kirjallisen tekstin väliin.

Kirjeenvaihtoa on mahdollista lukea myös *tarinana*, kronologisesti ja järkevästi etenevänä kokonaisuutena, jossa on tietty juoni. Elämässä ei sinänsä voi olla juonta, mutta olennaista on, että se voidaan löytää, kun elämästä *kerrotaan*. Näin ollen kirjeenvaihto (kuten ei myöskään päiväkirja tai elämäkerta) ei voi olla peilikuva tai kartta elämästä, vaan se onkin lopputulos niistä valinnoista, joita kirjoittajat tekevät. Kirjeenvaihto ei ole yhtä selkeästi

luettavissa juonellisena kokonaisuutena kuin esimerkiksi elämäkerta, mutta uskon juonellistamisen olevan myös kirjeenvaihdossa keskeinen apuväline vaikean tilanteen jäsentämiseksi. Suvi Ahola (1993, 96) on havainnut päiväkirjamerkintöjen olevan lähes poikkeuksetta tarinoita, jotka alkavat ja päättyvät - siis rakentuvat samalla tapaa kuin kaunokirjalliset tekstit. Kirjeenvaihtoa voi lukea päiväkirjan tavoin: jokainen kirje on itsessään oma kertomuksensa ja oma kokonaisuutensa, jotka kaikki yhdessä kutoutuvat koko kirjeenvaihdon kattavaksi kertomukseksi erään avioparin elämästä sodan aikana. Aineistoni kirjeenvaihto on luettavissa kahden päätarinan kautta: miehen tarinan ja vaimon tarinan, sillä he ovat todelliset kirjoittavat subjektit. Itse ajattelen kirjeenvaihdon kuitenkin ennen kaikkea *perheen tarinana*, sillä jo sen perusteella, että mies ja vaimo yleensä kirjoittavat toisilleen, voitaneen olettaa, että kirjeenvaihdon tarkoituksena on yhteisöllisten siteiden ylläpito puolisoitten kesken. Monilta osin tarina ei edes näyttäytyisi ymmärrettävänä, mikäli toinen puoli kirjeenvaihdosta jätettäisiin huomiotta. Keskeistä on omalle puolisolalle kirjoittaminen ja näin ollen vuorovaikutuksellinen tekijä on otettava huomioon. Tarinan kerronta koostuu siis useasta osatekijästä: on erotettavissa tarinoita useista ihmisistä ja tapahtumista. Arminen (1994, 37) toteaa, että kommunikatiivisuus on tarinan geneerinen edellytys. Vain vastaanottajalle ymmärrettäväksi ja tunnistettavaksi tehty tarina on tarina. Kaikki tarinat ovat vähintään virtuaalisesti vuorovaikutuksellisia. Tähän liittyy omaelämäkerrallisen sopimuksen käsite, jonka alkuperäistä merkitystä Anni Vilkkonen (1997, 79) laajentaa kattamaan kirjoittajan ikään kuin lukijalle ehdottamaa sopimusta, joka sisältää kirjoittamisen perusteena olevan koodiston.

Kertomus sisältää sarjan tapahtumia ajallisessa järjestyksessä (Cohan ja Shires 1993, 1), ja sille on keskeistä juoni. Elämäkertomuksessa muistot ja kerronta yhdistyvät ja kertomus kuroo umpeen aukkoja, ylittää puuttuvien palasien välisiä solia, rakentaa yhtenäisyyttä muistisaarekkeiden ympäristöön, kertoo väliä täyteen tai pois (Vilkkonen 1997, 54). Elämäntarinaa kerrottaessa suhteutetaan toisiinsa elämä ajallisena jatkumona (vertikaalinen suunta) ja elämä kunkinhetkisten tapahtumien joukkona (horisontaalinen suunta). Tätä prosessia hallitsee nykyhetki. (emt., 1997, 77.) Sosiaalisen todellisuuden kaksi tasoa kohtaavat elämästä kirjoittamisessa, sillä kirjeenvaihto on sekä kertomusta elämästä että elämää itsessään. Kirjoittamistoiminto on ”tässä ja nyt” tapahtuvaa todellisuutta, mutta sen tuloksena syntynyt teksti on ajalliset rakenteet rikkovaa kertomusta. Kirjeissä seilataan jatkuvasti

menneen, nykyhetken ja tulevaisuuden välillä, kuten seuraavassa lainauksessa, jonka alussa vaimo kertoo edellisyönä näkemästään unesta:

”Kyllä meillä oli viime yönä hauskaa, mutta samalla ikävää. Olit olevinasi lomalla, mutta siinä oli ikävä puoli kuin viellä sinun piti mennä takaisin. Et voi kuvitella kuinka olimme onnellisia tavatessamme toisemme. Me halattiin aivan niinkuin ennenvanhaan ja pidimme toisistamme, niinkuin aina pidämme.[...]Koskahan se onnenpäivä koittaa josta jo viimeyönä uneksin. Olen haaveillut siitä aina. Nyt on melkein mahdoton kirjoittaa kuin tyttö ryöjää sylissä. Hän nykii ja teputtelee, ei ole oikein tyytyväinen hoitajaansa. Ei poloinen ymmärrä, että äiti on nyt tärkeissä tehtävissä, isälle kirjoittamassa.”
(Elsa 31.10.1941)

Edellisen yön unen muistelu, siihen liittyvät tulevaisuuden haaveet ja kirjoittamishetken arkitodellisuus ja sen kommentointi punoutuvat toisiinsa, aivan kuten elämässä yleensä. Kerrottu elämä ei ole siis pelkästään kertomusta menneisyydestä, eikä siihen liity lineaarisuuden vaatimusta. Kirje onkin päiväkirjan tavoin enemmän kiinni nykyhetkessä kuin omaelämäkerta (ks. Saresma 1996b, 116). Saresma (1996a, 9) toteaa, että vaikka päiväkirja ei ole samanlainen retrospektiivinen tarkastelu kuin omaelämäkerta, kokemuksen ja ilmaisun välillä on silti viive, ja näin voidaan perustella päiväkirjan olevan tietoisin pohdinnan tulos, elämän muuntamista narratiiviseen muotoon, ei elämän dokumentointia. Näin on myös kirjeessä. Elämästä kertomisessa juonellinen yhtenäisyys syntyykin eri aikojen kokemusten yhdistämisestä esimerkiksi kun mennyttä kommentoidaan tai tulevaisuutta ennakoitaan. Päiväkirjan ja kirjeen genre sallii kuitenkin sekä kauaskantoisia retrospektiivisiä tarkasteluja ja pohdintoja kuin (lähes) välittömän nykyhetken kuvauksiakin, joka voidaan nähdä jopa dokumentointina.

”Paketissa jonka sinulle lähetin lähetimme myöskin ne tupakat joita johtajalta pyysit. Maksua ei johtaja viellä niistä huolinut, sanoi sinun kanssasi tekevänsä niistä selvän sitten kuin tulet. Voi, kyllä tyttö on paha, ei meinaa yhtään antaa kirjoittaa. Koitan jatkaa uudella jutulla. Kuulehan rakas, Lauri pyysi minua lasten kanssa tulla heille, ettei siellä muka enää vaaraa ole, oikein kauniisti pyysikin.” (Elsa 18.7.1941)

Läheiselle ihmiselle suunnatun kirjeen ei siis tarvitse olla huolella jäsennely kokonaisuus. Se sallii ajatuksen katkeilua ja poukkoilua aiheesta toiseen, jälleen sylissä oleva lapsen häiritessä kirjoittamista. Tämän jälkeen nähdään kuitenkin tarpeelliseksi ilmoittaa siirtymävaiheesta: ”Koetan jatkaa uudella jutulla.”

Aineistoni kirjeiden kirjoittajien sota-ajan elämänkulku on ulkoapäin katsottuna pääpiirteittäin seuraava: Mies lähtee sotaan, he kirjoittelevat vaimon kanssa toisilleen usean vuoden ajan, mies palaa sodasta haavoittumattomana perheensä luo. Minulla lukijana on tämä ennakkotieto, ja sen perusteella luon tarinaa kyseisestä kirjeenvaihdosta. Kirjeiden kirjoittajille tarinan jatko ja loppu oli luonnollisesti avoin: he eivät tienneet, miten kauan sota kestää ja miten siinä tulee heidän kohdallaan käymään; toisin sanoen miten pitkä tarinasta tulee ja miten se tulee päättymään. He juonellistivat elämänsä kirjeenvaihdossa, mutta luonnollisesti vain siihenastisten tietojensa perusteella. Kirjeenvaihtoa lukiessa onkin tärkeä erottaa nämä kaksi juonirakenteiden muodostajaa: kirjeiden kirjoittajat, siis mies ja vaimo ja toisaalta lukija, siis minä. Olenkin huomannut, että olen lukenut kirjeenvaihtoa kuin mitä tahansa kertomusta; vaikka tunnenkin pääjuonen, kertomuksen alun ja lopun, odotan aina jännittyneenä välivaiheiden tapahtumasarjojen kulkua. Samoista asioista puhutaan kirjeistä toiseen, tietty juoniketju jatkuu usein pitkällekin, esimerkiksi lasten vaiheita voi seurata koko kirjeenvaihdon ajan.

On siis otettava huomioon, että kirjeet eivät ole ainoastaan niiden kirjoittajien luoma tarina, vaan että minä lukijana konstruoin tarinaa myös itse. Tätä työtä tehdessäni olen joutunut lukemaan kirjeet useaan kertaan, ja voisi sanoa, että joka lukemiskerralla tarina on hieman eri kuin edellisellä. ”Lukeminen ei ole paikoillaanoloa, se on liikuntaa”, on Anni Vilkkonen (1997, 180) osuvasti todennut. Kun on saanut aineistosta kokonaiskuvan ja kiinnittänyt huomionsa tiettyihin seikkoihin, tämä vaikuttaa seuraavan lukemiskerran havaintojen valikoitumiseen. Tarina elää jatkuvasti lukiessani sitä, ja tulen sen avulla samalla jäsentäneeksi myös omaa elämäntarinaani.

Juoni on aina nimenomaan lukijan konstruoimaa; kun oikein pinnistää, periaatteessa mistä tahansa symbolien joukosta voidaan löytää merkityksiä. Toisaalta kirjeenvaihto ei ole mikään tahansa symbolien joukko, vaan kirjoittajat esittävät perusteluita, pyrkivät löytämään toiminnalle ja tapahtumille syitä ja merkityksiä jo ilman oletettua lukijaakin. Olen erityisen kiinnostunut näistä rationalisoinnin kuvauksista, joita kirjoittajat toimijoina vaikeassa tilanteessaan esittävät, mutta toki pyrin myös itse rakentamaan tarinaa sen perusteella, mitä ei eksplisiittisesti sanota.

Vilkon (1997, 92) mukaan elämäntarina ei oikeasti ole 'tapahtunut', se ei ole toteutunut reaali maailmassa, pikemminkin voi sanoa tarinan tapahtuvan sille, joka sitä kertoo. Yksilö- ja tilannesidonnaisuuden lisäksi omaelämäkerta on voimakkaasti kulttuurisidonnainen. Elämä kerrotaan kullekin kulttuurille sopivilla tavoilla ja elämän kuvat ovat tietyn yhteiskunnan kuvia. Mielestäni tämä pätee myös kirjeenvaihtoon. Tuija Saresma (1996b, 118) sanoo päiväkirjasta, että siinä ei rakenneta vain yhtä suurta kertomusta, vaan siinä limittyvät lukuisat narratiivit, jotka muodostavat kertomusten verkon, joka on pikemminkin kolmiulotteinen kuin lineaarinen. Tämän verkoston voidaan nähdä muodostavan koko kirjeenvaihdon kattavan 'varsinaisen' tarinan. Mielestäni tämä pätee myös kirjeisiin: kirjeenvaihto on omaelämäkerran tai päiväkirjan tavoin luettavissa kokonaistarina, jonka sisällä puolestaan on useita pieniä tarinoita.

Henkilökohtaisella kirjeellä on siis monta yleisöä: kirjeen kirjoittaminen voi olla samantyyppistä 'itseterapiaa' kuin päiväkirjan tai omaelämäkerran kirjoittaminenkin, missä kokemusten ajallisella, syy-seuraussuhteisiin kytkeytyvällä jäsentämisellä annetaan merkityksiä ja luodaan juoni sinänsä kaaosmaiseen elämään. Ei pidä kuitenkaan unohtaa, että kirje on ensisijaisesti, tai ainakin näkyvimmin, ihmisten välistä viestintää. Kirjeellä on siis kaksi keskeistä piirrettä: se on sekä elämästä kirjoittamista että todellinen viestintätilanne. Anni Vilkon (1988, 7) mukaan ihmisen itse tekemässä elämänsä jäsennyksessä ja kerronnassa tuotannon koodit palautuvat aina viimekädessä kertojaan ja hänen valintoihinsa. Itsenäisyys on kuitenkin suhteellista: ei ole esitystä ilman yleisöä, ei kerrontaa ilman kuulijaa, ei tekstiä ilman lukijaa. H. Porter Abbotin (1984, 10) mukaan olennaista ei ole se, onko tekstillä vastaanottajaa (addressee), vaan se, missä määrin vastaanottajalle annetaan itsenäinen elämä ja aktiivinen tekstuaalinen rooli. Perinteisestihän päiväkirjaa oletetaan kirjoitettavan vain itselle, kun taas kirjeellä on todellinen vastaanottaja. Abbott kuitenkin hämärtää tätä rajaa: William, jolle kirjeet Nuoren Wertherin kärsimyksissä on osoitettu, ei eroa rooliltaan 'hiljaisesta ystävästä', jolle päiväkirjan kirjoittajat tekstinsä usein osoittavat (emt., 10-11). Onhan niin, että päiväkirjoja kirjoitetaan usein kirjeen muotoon, ne saatetaan elollistaa antamalla niille nimi, kuten esimerkiksi Katarina Haavion ja Satu Koskimiehen 50-luvun päiväkirjoissa. Oman aineistoni kirjeissä vastaanottajan rooli vaihtelee: kirjeistä voi lukea myös muita ääniä ja kuulijoita kuin miehen ääni vaimolleen ja päinvastoin. Välillä keskustelu on hyvin vuorovaikutuksellista, välillä taas päiväkirjamaisen pohdiskelevaa.

Etenkin, kun on kyse näinkin vaikeasta ajankohdasta kuin sodasta, kirjoittamalla selvitel-
lään myös omia ajatuksia ja tuotetaan niistä mielekkään tuntuinen kokonaisuus.

Sota-ajan kirjeenvaihtoon vaikutti myös sensuuri: aina oli olemassa mahdollisuus, että kir-
jeet eivät päädykään vastaanottajalleen avaamattomina, joten se saattoi hillitä kirjoittami-
sen spontaanisuutta. Valtion Tiedotuslaitos antoi ohjeet siitä, että mitään sotatilan kannalta
tärkeää tietoa, kuten sodan tapahtumiin, strategioihin ja paikkoihin liittyviä asioita ei saa-
nut ilmaista (Huuhtanen, 1984b, 8). Näistä ei juuri kirjeissä kerrottukaan. Sensuuri otettiin
näin ollen huomioon mahdollisena lukijana:

*”...olen hulluna rakkaudesta Sinuun pikku nupukkani, niin voihan kirjoittaa
oikein puheen perästä. Saapahan sotasensuuri, olettaen, että lukee, nauraa,
vaikka heillä lienee niin paljon nauramisen aihetta, ettei kahden lapsen isän
ja äidin rakkausseikkailut heitä jaksaa naurattaa.”* (Ilmari 28.3.1942)

Vaikka Valtion Tiedotuslaitoksen ohjeissa korostettiin kenttäpostin maanpuolustuksellista
merkitystä mielialanmuodostajana, mikä tarkoitti molemminpuolista rohkaisua ja murhei-
den kertomisen välttämistä (Haavio-Mannila 1993, 307; Huuhtanen 1984b, 8), kirjeen-
vaihto oli joka tapauksessa ainoa väylä, jolla tunteet ja muut tärkeät asiat saatiin rak-
kaimmille viestityksi. Sensuuri toki rikkoi perhe-elämän tärkeää yksityisyyttä. Yksityisyys
on tärkeä perheen kiinteyttä luova tekijä, koska vain näin perhe voi toimia yhtenäisenä
ryhmänä ilman ulkopuolisten puuttumista sisäisiin asioihin. Perheen hyvinvointi kärsii, kun
sen yksityisyyttä uhataan. (Berardo 1998, 10). Sota-aikana yksityisyyden puuttuminen oli
vain hyväksyttävä. Koska jokainen kirje saattoi olla se viimeinen, ei sensuurista välitetty,
jos oli kyse tärkeistä asioista. Omassa aineistossani tämä rehellisyyden ja moraalin nostat-
tamisen ristiriita näkyy siten, että murheista ja huolista kyllä kerrotaan, mutta niitä vähätel-
len ja pyrkien tuomaan esiin vaikutelma niiden hallinnasta.

*”Niin en meinannut viitsiä ilmoittaa, mutta ilmoitan, että olen sairaalassa.
Älä vain, rakas, turhan takia huolestu. Ei ole mitään hätää.”*
(Ilmari 1.2.1942)

Sairauksista ei tavallisesti ”viitsitäkään” ilmoittaa. Yleensä sairauksista kerrotaan vasta kun
niistä on parannuttu.

”Olen lievästi ollut sairas. Nyt tervehdyn.” (Ilmari 29.7.1941)

Tiivistäen voi sanoa, että perhekirjeenvaihdolla on ainakin kolme tärkeää tehtävää: sen avulla 1) kirjoitetaan yksilöllistä minää, mutta koska 2) se on viestintäväline, sen avulla 3) rakennetaan myös kirjoittajien välistä yhteisöllisyyttä. Tähän yhteisöllisyyteen voidaan tekstissä sisällyttää myös muut kuin kirjoittajat itse, esimerkiksi heidän lapsensa.

3.3. Kirje sodan perhettä edustamassa

Sota-ajan kirjeenvaihdosta tekee erityisen pelko rakkaiden menettämisestä. Se oli hyvin todellista ja ainoa varmistus läheisten hyvinvoinnista oli kirjeen saaminen. Koska postin kulku oli hidasta, ei edes kirjeen saaminen ollut tae puolison hyvinvoinnista tai elossaolosta.

Kirjeenvaihto on sodan poikkeuksellisina aikoina edustanut sitä perheyhteyttä, jossa ihmiset rauhan päivinä elivät jatkuvassa kanssakäymisessä toistensa kanssa (Huuhtanen 1984a, 29). Kriittisinä taisteluviikkoina kirjeiden tehtävänä oli kertoa vastaanottajalle, että läheinen oli vielä elossa. Tällöin kirjeet saattoivat olla hyvin lyhyitä (emt., 31). Huoli läheisten hyvinvoinnista toki väritti olennaisesti kirjeiden sisältöä: kirjeissä kuvastuvat huoli ja pelko, mutta toisaalta taas vakuuttelu siitä, että kaikki on hyvin. Kotiin äideille, lapsille ja morsiamille kulkevissa kirjeissä kerrottiin harvoin todellisista tunnelmista. Kirjeiden tarkoitus oli ylläpitää kotien taistelumoraalia, uskoa sotaan ja voittoon. (Tuohela 1997, 112.) Etäisyys ja harvat kohtaamiset saattavat vähitellen vieraannuttaa puolisoitten välejä, mutta ulkopuolelta tuleva uhka myös kiinteyttää perhesiteitä.

Sanaa pelko on kuitenkin vaikea lausua:

”Taistelu on kuin myrsky, raju, hillitön, eläimellistä, kipua, tuskaa ja tuhoa tuottavaa. Monet kokeneetkin miehet, joskaan niitä eivät pelkää, kammoksuvat niitä.” (Ilmari 8.2.1942)

Kirjeiden kirjoittaminen on tarkastelemisiani kirjeissä myös keskeinen puheenaihe. Viittaaminen kirjeenvaihtoon on lähes joka kirjeen alussa esiintyvä konventio. Kiitellään kirjeistä, kerrotaan montako kirjettä on lähetetty ja montako saatu, ja mitä niissä on kerrottu. Kirjeet ovat saapuneet perille useasti vasta pitkän odottelun jälkeen, ja tämän vuoksi on

ollut huolta niiden perillepääsemisestä. Tämä kirjeiden kulkemisen pohtiminen osoittaa hyvin sen, miten tärkeitä kirjeet ovat olleet.

”Kirjoitat, että säilytät kirjeeni. Minä teen samalla tavalla. Kirjeesi ovat kaikki liivin povitaskussa. Niitä onkin aika nippu. Sitten kun pääsen luoksesi, tuon ne tulijaisiksi Sinulle. Tuo kirjenippu onkin minulle arvokas omaisuus täällä. Se on osa Sinua.” (Ilmari 2.1.1940)

Tässä kirjeet toimivat myös perheen symbolina, perhe on sodan aikana lähes yhtä kuin kirjeet. Kun kerrotaan kirjeiden säilyttämisestä, kerrotaan myös, että puoliso halutaan pitää ‘tallessa’³.

”Rakkailleni, äidille ja lapsillemme, isä toivottaa mitä parhaimpia päiviä. Heti taas kirjoitan. Eihän näissä kirjeissä ole juuri mitään erikoisempia asioita, kun näitä kirjoitetaan ehtimiseen. Mutta tarkoitus näillä on kuitenkin saavutettu. Näinhän jokapäivä melkein saamme olla kosketuksissa toistemme kanssa. Sinäkin näet, että taas siihen päivään asti on kaikki ollut hyvin.” (Ilmari 2.11.1941)

Tässä kuvataan sitä, että vaikka mielessä ei olisi mitään erityistä kirjoitettavaa, on tärkeää olla ‘kosketuksissa’. Tämä osoittaa, että kirjeet ovat onnistuneet tarkoituksessaan normaalin perhe-elämän korvaajina siinäkin mielessä, että koko ajan ei ‘tarvitse’ olla mitään kerrottavaa, että pelkkä läsnäolo riittää tuomaan turvallisuuden tunteen.

4. PERHEIDENTITEETIN NELJÄ ULOTTUVUUTTA

Sodassa ollaan uuden tilanteen edessä niin perheen fyysiseen rakenteeseen kuin arkisiin toimintakäytäntöihinkin liittyvissä asioissa. Kun isä on kaukana rintamalla, perheenjäsenet joutuvat ottamaan kannettavakseen uusia tehtäviä ja miettimään tapoja sopeutua uuteen, epävarmaan tilanteeseen. Tämä toiminnan muutos vaikuttaa siihen, että perheenjäsenet joutuvat omaksumaan myös uusia rooleja ja näin ollen määrittelemään itsensä ja toisensa uudella tavalla.

Tilanteen ja itsensä uudelleen määrittelemiseksi perhe joutuu esittämään itselleen kaksi keskeistä kysymystä: Keitä me olemme? Mitä nyt teemme?

³ Tässä viitataan myös tulevaisuuteen ja tuotetaan hallintaa: ”Sitten kun pääsen luoksesi...”

”Keitä me olemme” on Pekka Kaunismaan (1997a, 220) mukaan kollektiivisen identiteetin ongelman peruskysymys. Kollektiivinen identiteetti liittyy siihen, millainen käsitys yhteisöllä on itsestään. Kollektiivinen identiteetti ei synny itsestään vaan se on sosiaalisesti rakentunutta: se on sosiaalisen vuorovaikutuksen aiottua tai tahatonta seurausta (Eisenstadt & Giesen 1991, 74). Identiteetit ja sosiaaliset käytännöt liittyvät toisiinsa, mutta analyttisesti ne ovat kuitenkin eri asia. Ryhmän identiteettiä koskevissa merkitysmalleissa on tapana merkitä ryhmään kuulumista ja sulkemista, ja tämä on eri asia kuin se, kuinka sisään- ja ulossulkeminen sosiaalisten käytäntöjen tasolla tapahtuu. Kollektiivista identiteettiä ei voi johtaa kausaalisesti tai loogisesti ryhmän olemuksesta tai olemistavasta. (Kaunismaa 1997a, 228.)

Bennett, Wolin ja McAvity (1988, 211-212) määrittelevät perheidentiteetin konstruktioksi, joka on perheen subjektiivista tunnetta perheen nykytilanteesta, ajallisesta jatkuvuudesta ja sen ominaislaadusta; jotain, millaisena perhe hahmottuu jäsentensä mielissä. Se on niiden ominaisuuksien muoto, joka tekee perheen erityiseksi ja erottaa se muista. Perheidentiteetti jaettuna uskomusjärjestelmänä koostuu tietyistä uskomuksista perheen jäsenyydestä, esimerkiksi perheeseen kuuluvien ja kuulumattomien määrittelynä (emt., 213).

Jokainen puolison toiselle kirjoittama lause ja ilmaisu on erilainen ja tulee näin ollen konstruoinneeksi perhettä omalla tavallaan. Etsiessäni aineistostani sellaisia ilmaisuja, jotka erityisesti tukevat yhteisöllisyyden muodostamisen ja ylläpitämisen tavoitetta, tietyt ilmaisut nousivat esiin joko sisältönsä tai muotonsa vuoksi. Huomasin kuitenkin, että näitä ilmaisuja ei voinut luokitella yksiselitteisesti, vaan samassakin ajatuksessa näytti korostuvan eri piirteitä. Ymmärsin tämän johtuvan siitä, että tarkastelukohteeni, kollektiivinen identiteetti, ei ole yhtenäinen käsite, vaan sitä voi tarkastella eri puolilta.

Aineistoani lukemalla olen hahmotellut perheen koossapitämiseksi neljä ulottuvuutta, jotka kuvaavat sota-ajan perhe-identiteettiä eri näkökulmista. Kolme ensimmäistä ulottuvuutta liittyvät siihen, miten perhe, ”me”-muodostelmana määrittyy niin jäseniensä kautta kuin kokonaisuutenakin. Ensimmäinen ulottuvuus määrittelee perheen rajat: toisin sanoen kyse on perheen ulkopuolisten rajaaminen yhteisön ulkopuolelle. Toisessa ulottuvuudessa on kyse siitä, miten yhteisöllisyyden ilmeneminen näkyy yksilöille tuotetuissa identiteeteissä ja perheen sisäisessä roolijaossa. Kolmas ulottuvuus on identiteetin ylläpitämisen kannalta

ehkä keskeisin, sillä siinä on kyse niistä yhteiseen muistiin kytkeytyvistä merkityksistä ja symboleista, joiden avulla perhe ymmärtää itsensä yhteisönä ja uusintaa tätä yhteisöllisyyttä.

Kolmessa ensimmäisessä ulottuvuudessa on siis kyse perheen kollektiivisen identiteetin ydinalueista siinä mielessä, että niiden avulla etsitään vastausta keitä me olemme -kysymykseen. Neljäs ulottuvuus sen sijaan pyrkii vastaamaan toiseen, kriisitilanteelle tyypilliseen kysymykseen: mitä nyt teemme? Tämä luo pohjaa kolmelle ensimmäiselle, ja on siinä mielessä kollektiivisen identiteetin tuottamisen edellytys, että sen tehtävänä on luoda uskoa yhteiseen tulevaisuuteen ulkoisesti epävarmassa tilanteessa. Toki tässä myös implisiittisesti oletetaan, että kyseinen yhteisö on jo määritelty. Tämä ulottuvuus kytkeytyy kollektiiviseen elämänhallintaan: uudessa tilanteessa selviytymiseen, elämän mahdollisimman suureen normaalistamiseen. Käytän tästä nimitystä perheen arjen tuottaminen.

Koska kollektiivinen identiteetti on teoreettinen käsite, myös identiteetin eri ulottuvuudet ovat teoreettisia hahmotelmia. Näin ollen ne limittyvät toisiinsa ja esiintyvät toistensa yhteydessä siten, että samastakin ilmaisusta voi löytää useita ulottuvuuksia. Vaikka kirjeenvaihdosta lainatut tekstinäytteet esiintyvätkin kukin vain yhden otsikon alla, se ei tarkoita, että ne ilmaisisivat vain ja ainoastaan kyseistä ulottuvuutta. Luokittelun olen tehnyt sillä perusteella, mikä on näytteen hallitseva piirre; mitä perheidentiteetin ylläpitämisen puolta se mielestäni parhaiten kuvaa.

Lukutapani onkin näin ollen kaksisuuntainen: ensisijainen tavoitteeni oli etsiä kirjeenvaihdossa ilmeneviä erilaisia perhettä tukevia puhetapoja ja rakentaa havaitsemistani tavoista jonkinlainen jäsenitys. Näistä sitten vähitellen kollektiivista identiteettiä tarkastelleiden teoreetikkojen avustuksella hahmottui sota-ajan erityisesti sota-ajan perheidentiteetille ominaiset neljä puolta. Toisaalta, kun olin tehnyt alustavat hahmotelmat, luin aineistoa yhä uudestaan ja uudestaan tarkastellen, miten kollektiivinen identiteetti teoreettisena konseptiona 'inkarnoituu' kirjeenvaihtotekstissä. Tässä ikään kuin vielä vahvasti teoreettisten silmälasien läpi testasin, miten empiria tukee hahmottelemiani teoreettisia ulottuvuuksia. Jouduinhan pitämään mielessäni koko ajan, että myös sellaiset kollektiivisen identiteetin teoriat, jotka välillä ovat varsin kaukana perhekeskustelusta, ovat osaltaan vaikuttaneet hahmotelmiini.

4.1. ”Meidän kaikki, mutta erikoisesti me kaksi” -keitä ”meihin” kuuluu?

Ensimmäinen koossapitämisen askel on määrittää koossapidettävä yhteisö, tutkia, miten yksilöt ymmärtävät yhteisöön kuulumisen. Jos nykyisten uusperheiden aikaan ei aina ole helppo määrittää, mikä on perhe ja keitä siihen kuuluu, ei se perinteisessäkään yhteiskunnassa ei ole ollut itsestäänselvyys. Varsinaisen ydinperheen lisäksi ympärillä on elänyt koko joukko ihmisiä vaikuttamassa päivittäiseen elämään. Samassa taloudessa on usein asunut usean sukupolven jäseniä, lisäksi naapuriyhteisyys on ollut voimakasta, sillä etenkin pula-aikana on harrastettu elintarvikkeiden ja kaiken muunkin tarpeellisen vaihtotaloutta naapureiden kesken. Sota-aikana tilannetta mutkistaa lisäksi ydinperheen toiminnallisen elämän vaikeutuminen miesten – jotka tuohon aikaan olivat varsin selkeästi perheen päitä – joutuessa eroon vaimoistaan ja lapsistaan.

Kollektiivisen identiteetin perustavin merkitysmalli on todellisuuden jakaminen meihin ja muihin. Tässä peruserottelussa ”meidät” tunnistetaan kahdella tavalla: tunnistamalla meidän ominaisuudet ja luomalla erottelu meihin ja muihin. Kollektiivisen identiteetin viitatuskohde on ”me”-muodostelma. ”Meidän” identifioiminen tapahtuu pyrkimällä diskursiivisesti valikoimaan ja osoittamaan puheena olevaa sosiaalista muodostelmaa yhdistäviä ominaisuuksia. (Kaunismaa 1997a, 226.) Tässä yhteydessä käykin ilmi identiteetin ulottuvuuksien teoreettinen taustaluonne: yhteisön jäseniä yhdistävät ominaisuudet, ”meidän” tunnistaminen liittyy saumattomasti ”meidän” erottamiseen ”muista”. Yhdistävien ominaisuuksien rakentamista käsittelem tarkemmin luvussa 4.3.

Kollektiivinen identiteetti rakentuu lisäksi merkitysmuodostelmille, joilla voidaan erottaa ”meihin” kuuluvat ryhmään kuulumattomista. (Kaunismaa 1997a, 226.) Ensin on siis määriteltävä, keitä me-yhteisöön kuuluu. Ryhmään kuulumisen ja yhteisön määrittämisessä tärkeä käsite on *raja*. (ks. esim. Cohen 1985), joka ei suinkaan ole aina selvästi näkyvä. Kollektiivista identiteettiä tuotetaan rajojen sosiaalisella konstruoinnilla. Nämä rajat tekevät eroja sosiaalisten suhteiden prosessien moninaisuuteen: ne erottavat sisä- ja ulkopuolen, tutut ja vieraat, ystävät ja viholliset jne. (Eisenstadt & Giesen 1991, 74). Raja merkitsee yhteisön alkua ja loppua (Cohen 1985, 12). Rajan vetämiseen liittyy myös vallan elementti, sillä itseyttä hahmotetaan mielellään positiivisten ominaisuuksien kautta, ja itseyden ulkopuolelle jäävä toiseus värityy helposti negatiivisesti (Niemi 1998, 96-97).

Kollektiivisen identiteetin sosiaalisten käytäntöjen keskeinen piirre onkin, että se sulkee yhdet ihmiset sisäänsä ja toiset ulos. Kollektiivisen identiteetin merkitysmalleihin konstruoituu joitakin tapoja osoittaa muista erottavia rajoja. Rajat voivat olla sosiaalisia ja kulttuurisia, mutta konkreettisimmillaan ne ovat spatiaalisia: ryhmät pyrkivät hahmottamaan itselleen rajattuja toiminnan kenttiä sekä pyrkivät omistamaan ja hallitsemaan niitä. (Kaunismaa 1997a, 227.) Samalla tavoin kuin kansakunta pyrkii hallitsemaan omaa valtion rajoilla rajattua aluettaan, myös perhe haluaa pitää kiinni kotinsa rajoista. Fyysinen erokodista mutkistaa tätä hallintaa:

”Joulunviettoni on täällä kaksinaista: ruumis on täällä, mutta henki siellä, rakas äiti, luonasi. Olen täällä ja olen siellä. Tämän hetken tahtoisin kuitenkin olla sinun ja lastemme luona täydellisesti.” (Ilmari 25.12.1941)

Kuten jo todettiin, suur- tai uusperheessä perheen rajat eivät ole aina itsestään selvät. Silloin kun yhteisön rajat eivät ilmene objektiivisesti, niiden voidaan sanoa olevan olemassa tarkastelijoidensa mielissä ja näin ollen niille annetaan erilaisia merkityksiä (Cohen 1985, 12). Sota-aikana perheet ovat eläneet pitkiä aikoja erillään, joten poissaolevan isän sisällyttämiseen perheeseen kuuluvaksi on varmasti jouduttu tekemään paljon työtä, jotta varsinkin maalaistalojen toiminnallinen yksikkö, kotiin jääneet naiset ja lapset, eivät olisi korvanneet tätä perinteistä ydinperhettä. Perheen määrittelyssä sota-aikana on ollut kyse kahdesta eri asiasta: ensinnäkin – tässä yhteydessä rajan käsite on olennainen – perhe pyrkii erottautumaan muista samantasoisista yksiköistä, muista perheistä. Lasten merkitys tässä on keskeinen: kun isä ei ole läsnä, pieni lapsi samastuu äitinsä ja sisarustensa ohella helposti muihin lähellä oleviin ihmisiin: isovanhempiin, täteihin, serkkuihin jne. Tämä vaara on ollut todellinen myös aineistossani, kuten mies erään loman jälkeen kirjoittaa:

”Olihan Seppo toisinaan vähän ylpeä herrasmies isää kohtaan, mutta eihän niitä muistella” (Ilmari 14.12.1941)

Tässä pyrkimys rajanvetoon ydinperheen ja muiden kesken on olennainen, rajalla tapahtuu *ekskluusiota*, pyrkimistä ulkopuolisten poissulkemiseen perheyhteisöstä. Ekskluusiota olennaisempi ja voimakkaampi on kuitenkin *inklusion* tarve: pitää fyysisesti poissaoleva kiinni yhteisössä, jotta ei tulisi korvautuisi muilla esimerkiksi juuri lasten näkökulmasta. Isän perheyhteyttä uhkaa myös toinen kilpailija, joka ei liity toisiin ihmisiin. Se on suurempi, abstraktimpi mahti: sota ja siihen liittyvänä lopullinen yhteisöstä erottamisen pelko,

kuolema. Tavat, joilla inkluusiota ja eksklusiota tuotetaan, liittyvät toisiinsa, mutta perheen erottautuminen muista tapahtuu kuitenkin enimmäkseen eksklusion avulla.

Vielä 1930- 40- luvun maaseudulla, jonne aineistoni sijoittuu, ihmiset olivat edelleen melko voimakkaasti sidoksissa perheeseensä ja kotipaikkaansa. Toki ihmiset varmasti kokivat olevansa yksilöllisiä subjekteja, mutta mitään nykyajalle tyypillisiä yksilöllisyyden korostamis- ja erottautumisvaatimuksia ei suuressa määrin ollut. Vaikka aineistoni aviopuolisot olivat eräässä mielessä suurperheen osa, sillä suuren osan sota-ajasta vaimon kanssa samassa talossa asui usean sukupolven jäseniä, kirjeissä tulee kuitenkin ilmi käsitys, joka pitää varsinaisena perheenä nykyajan ydinperhemallia: äiti, isä ja heidän yhteiset lapsensa. Muut talossa asuvat: vaimon äiti, sisarukset ja heidän lapsensa tulevat usein mainituiksi, mutta olennaisesti halutaan korostaa puolisoitten yhteyttä ja heidän yhteistä lastaan varsinaisena perheenä. Lähes joka kirjeessä lähetetään terveisiä koko talon väeltä, mutta aina erityisesti korostuu se, että kaikkein 'omin' ydinperhe on se kaikkein tärkein:

"Sydämellisin terv. Meidän kaikki, mutta erikoisesti me kaksi."
(Elsa 29.2.1940)

Kirjeitä ei tavallisesti osoiteta vain puolisoilta toiselle, vaan myös lapset tuodaan esiin kirjeiden lähettäjinä ja vastaanottajina. "Meidän kaikki" viittaa siihen, että toki koko talon väki nähdään samana yhteisönä, mutta silti halutaan vetää tiukka raja ydinperheen ja ympäröivän suurperheen välille. Rajoja pidetään usein luonnollisina, muuttumattomina ja annettuina, mutta todellisuudessa tämä luonnollisuus on varsin heikko sosiaalinen muodostelma, joka kaikkien sosiaalisten muodostelmien tavoin tarvitsee olemassaolonsa ylläpitämiseksi erityisiä rituaaleja ja vaivannäköä (Eisenstadt & Giesen 1991, 77-78).

Yksi tapa erottaa oma perhe muista on käyttää erityistä familistista puhetapaa⁴, joka rajaa muut kuin perheenjäsenet puheen ulkopuolelle (Luoma 1995, 30). Familistiseen puhetapaan kuuluvat hellittelysanat, jotka ovat tulkittavissa läheisen suhteen rakentamiseksi ja ylläpitämiseksi tekstissä ja ovat nähtävissä retorisenä tukikeinona (emt., 1995, 44-45). Erityisesti lapsista käytetään paljon hellittelysanoja: pipanat, nupukat, pikku ryysyläiset. Perheen isä aloittaa kirjeensä usein: *"Rakkailleni, äidille ja lapsilleni!"*, ja äiti allekirjoittaa

⁴ Luoma käyttää tässä familistisen repertuaarin käsitettä

"Monin rakkain syd. terv. isälle, Kolmikkosi". Vanhemmat kutsuvat itseään ja toisiaan "äidiksi" ja "isiksi" tai "isäksi". Tämä kuvastaa sitä, miten he tarkastelevat itseään ja toisiaan suhteessa lapsiin. Puhuttelemalla toisiaan äidiksi ja isäksi myös keskinäisessä kirjeenvaihdossa he vahvistavat osaltaan perhetunnetta, perheen yhteisyyttä ja omia rajoja; toisin sanoen sitä, mitä kutsun perheen sisäiseksi familismiksi. Se on tärkeä keino erottaa oma perhe ympäröivistä ihmisistä, sillä kun lapset otetaan mukaan vanhempien keskinäiseen määrittelysuhteeseen, saadaan omaan perheeseen ladattua entistä enemmän 'sisäänpäinlämpiävyyttä'. Korostamalla lasten ja vanhempien välistä suhdetta muut saadaan rajattua tämän määrittelysuhteen ulkopuolelle.

"Siunaus rikasta Uutta vuotta meidän kulta-isillemme. Toivottavasti kohta alkavana vuonna tapaamme. Monin sydämmellisin terveisin joskus näkemiin. äiti ja pikku-rakkaasi" (Elsa 30.12.1939)

"Nyt rakas äiti, jälleen lopettanen. Taas heti kohta Sinulle kirjoitan. Toistaiseksi jään taas ajatuksissani luoksesi. Nyt siis rakkaat kuulemiin! Teidän isi." (Ilmari 9.4.1940)

Hellittelyn lisäksi tässä on siis mielestäni kysymys vanhemmuuden merkityksellisyydestä kyseessä olevassa tilanteessa ja siitä, että lapsi on hyvin tärkeä perhettä yhdistävä ja määrittävä tekijä. Puhuessaan itsestään vanhempina puoliset määrittävät toisiaan suhteessa lapseen.

Kirjeissä käy ilmi, että usein joudutaan tekemään tiettyä tasapainottelua oman ydinperheen ja talon väen välillä. Mies nimittäin usein pahoittelee, että ei juurikaan ehdi kirjoittamaan muille, ja toteaa, että hänen kirjeensä on tarkoitettu kaikille koko talossa. Kuitenkin hän silloin tällöin mainitsee tiettyjä kohtia, joita ei saisi näyttää muille.

"Tavallaan nämä kirjeet ovat yhteisiä, mutta vain se, missä minä kirjoitan rakkaudesta tai muusta yhteisestä on minun ja äidin." (Ilmari 18.4.1942)

Vaikka kirjeet on pääosin osoitettu vain puolison luettavaksi, terveisten lähettäminen kaikille talossa asuville, naapureille ja muillekin kyläläisille ja heiltä takaisin on lähes joka kirjeessä esiintyvä konventio.

"Kaikille, kaikille taas paljon terveisiä, mutta Sinulle oma äiti ja meidän pienille palleroisillemme kaikkein rakkaimmat" (Ilmari 15.4.1942)

"Taas terveiseni kaikille lapsille, omille ja talon." (Ilmari 30.9.1941)

Yhteisön käsite on suhteellinen: se viittaa sekä samankaltaisuuteen että eroavuuteen (Cohen 1985, 12). Ryhmä erottaa itsensä ympäristöstään korostamalla ryhmää yhdistäviä piirteitä. Mihinkään ryhmään kuulumisen ei ole olemuksellisesti luonnollista ja annettua, ja vasta se, että käsitys ryhmästä ja siihen kuulumattomista esitetään luonnollisena ja faktan kaltaisena, aktualisoi tämän jaon. Tietoisuus yhteisöllisyydestä perustuu siis rajojen havaitsemiseen. Nämä rajat konstituoituvat ihmisten välisessä vuorovaikutuksessa (emt., 13), ja juuri tästä ensimmäisessä identiteetin ulottuvuudessa on kyse: rajojen vetämisestä perheeseen kuuluvien ja kuulumattomien välille. Sitä tehdään ennen kaikkea eksklusion avulla: perheen ulkopuoliset tuodaan kyllä puheessa esiin, mutta aina oman perheen erityisyyttä ja tärkeyttä korostaen. Lasten ja vanhemmuuden mukaan tuominen puolisoitten väliseen suhteeseen on osaltaan sulkemassa muut ulkopuolelle.

4.2. ”Minulla vain on kelpo aviopuoliso” -perheenjäsenille omistetut identiteetit

Kun on vedetty raja perheeseen kuuluvien ja sen ulkopuolelle jäävien välille, toisin sanoen määritelty me- joukko ja muut -joukko, on siirryttävä tarkastelemaan lähemmin tätä me-joukkoa. Perheen itsensä ymmärtämiseen liittyy nimittäin myös siihen kuuluvien jäsenien ominaisuuksien määrittely. Perhettä voidaan tarkastella instituutiona, jolla on yhteinen tehtävä: pysyä yhtenäisenä. Instituution jäsenillä on kullakin roolinsa tavoitteen saavuttamisen kannalta.

Miten perheenjäsenet siis näkevät itsensä ja toisensa yhteisön, tässä tapauksessa siis perheen, jäseninä? Millaisia rooleja heillä on? Aviopuoliset tuottavat niin toisilleen, lapselleen kuin perheen ulkopuolisillekin tiettyjä subjektipositioita, joihin kytkeytyy tiettyjä oletuksia toimijoiden persoonallisuuksista, jotka ovat osaltaan tukemassa yhteistä tavoitetta, perheen integroimista. Keitä me olemme -kysymys tulkitaan siis: keitä ja millaisia me olemme yhteisön jäseninä? Keskustelua voidaan kutsua institutionaaliseksi silloin, kun osapuolet suorittavat sen avulla institutionaalisia tehtäviään (Peräkylä 1997, 202). Henkilökohtaisiinkin suhteisiin perustuva yhteisö on aina instituutio, vaikkakin epävirallinen, ja kyse on siis yhteisön jäsenyyden määrittämisestä institutionaalisista rooleista. Todellisena, henkilökohtaisiin suhteisiin perustuvana yhteisönä perheessä jokainen jäsen toteuttaa omaa funk-

tiotaan, esimerkiksi siten, että puoliset näkevät itsensä, toisensa ja lapsensa tietyssä valossa, korostavat tiettyjä piirteitä ja luovat siten tiettyjä identiteettejä. Anssi Peräkylän tapaan identiteetti tarkoittaa tässä yhteydessä sitä, mitä asianosaiset itse ovat, omissa ja toistensa silmissä, ja mitä ominaisuuksia, velvollisuuksia ja oikeuksia vuorovaikutuksen osanottajat olettavat itsellään ja toisillaan olevan. Nämä identiteetit vaihtelevat eri tilanteiden, kehysten, mukaan. (Peräkylä 1990, 22-23.) Perheen yläkäsite liittyy perheenjäsenet toisiinsa, ja näin ollen silmäänpistävimät identiteetit ovat puolison, vanhemman (isän / äidin) ja lapsen identiteetti. Tämä on karkein jaottelu. Hienojakoisemmalle tasolle päästään kuitenkin vasta, kun lisäksi kysytään: *millaisena* isänä, äitinä, puolisona tai lapsena perheenjäsen kuvataan? Millaisia ominaisuuksia, velvollisuuksia ja oikeuksia rooliin siis katsotaan kuuluvan?

4.2.1. Oma itse ja puoliso

Puoliso ja itse hahmotetaan tavallisesti relationaalisesti, suhteessa toiseen puolisoon ja lapseen. Yhteisöjen rakentuminen vaatii, että yhteisön jäsenet tarkastelevat toisiaan tietyssä mielessä tasaveroisina, sillä muuten luottamus ja solidaarisuus eivät pääse kehittymään yhteisössä (Eisenstadt & Giesen 1991, 74).

Yleiskuvana voidaan todeta, että puolisoon liitettyssä puheessa perheen integroimiseen tähtäävä funktio toteutuu. Puoliso tuodaan esiin positiivisessa valossa: rakkaana ja tärkeänä.

”Isän kirjeet ne ovat vain niin erikoisen mielenkiintoisia aina, isä osaa aina niin lämpimästi kirjoittaa ja uskon, että samoin, lämpimästi isä suhtautuukin meihin, omiinsa. Minulla on vain kelpo aviopuoliso, vaikka en sitä aina ole tullut isälle tunnustaneeksikaan, mutta muistathan isä, että usein olen tunnustanutkin. Minusta tuntuu, että kukaan mies maailmassa ei ole niin hyvä ja ymmärtäväinen vaimolleen, kuin juuri meidän isä on minulle. Kyllä minä saisin sen isälle tuhat kertaa useammin tunnustaa. Ajattelen kiitollisuudella isää siitä, niinhän olen aina ennenkin tehnyt.” (Elsa 14.6.1942)

Kun puolison erityisyyttä korostetaan parisuhteen näkökulmasta, vaikka ominaisuudet siinä kuvataan miehen yksilölliseen persoonaan liitettyinä: ”kukaan mies maailmassa...”, korostetaan samalla myös koko parisuhteen ja perheen erityisyyttä muihin perheisiin verrattuna. Tämä on hyvä esimerkki sellaisesta retorisesta keinosta, jossa perheen integroiminen perustuu oikeastaan ‘meidän’ erottamiselle ‘muista’, vaikka näkyvä identiteetti ”kelpo

puoliso” tuotetaankin miehelle pikemminkin kuin perheelle kokonaisuudessaan. Myös seuraavassa näytteessä vaimo kuvaa miestään erityisen huomaavaisena, mutta olennaista on, että näytteen lopussa vaimo tiedostaa ja tuo julki puheensa kontekstisidonnaisuuden: kehuminen liittyy olennaisesti nimenomaan sodan aiheuttamaan erillään oloon, eikä näin ollen välttämättä ole selvä ja pysyvä tilanteesta riippumaton ominaisuus.

”Usein tulen kehumaan sinua aviomiehenäni, ne sanat ja ajatukset eivät ole tulleet sinusta rakkaimmastani, pintapuolisesti, ne ovat tulleet sulasta sydämestäni. Kun olen uppiniskainen sinulle, otat usein syyn päällesi, jota ei moni mies tee, vaikka tuntisikin olevansa viassa. Kiitos kaikesta isän hyvyydestä. Älä vain liikaa hellyyttä minulle osoita, nyt tämä on hyvä pyytää, kuin olemme näin erillämme. Kunhan taas yhteen yhdymme, voin olla vaativainenkin.”
(Elsa 12.4.1942)

Puolisoiden välisen suhteen integroiva luonne näyttäytyy kirjeissä myös molemminpuolisena huolestumisen ja hyvinvoinnista huolehtimisen ilmauksina. Oma itse kuvataan tässä yhteydessä vahvana, ja mahdollisia omia kärsimyksiä vähätellään. Puolison tehtävää taas kuvataan omaa raskaammaksi ja puolisoista kannetaan suurempaa huolta. Vaimon osalta tämä näkyy siten, että tämä kuvaa miehensä epämukavissa olosuhteissa jatkuvassa kuolemanvaarassa, ja lähestulkoon häpeilee omista vaikeuksista kertomistaan ja moralisoi niitä:

”Nämä kärsimykset, joita minun osakseni on tullut tämän vuoden aikana, nämä heti unohdan, kunhan saamme isän kotiin. Mutta sinua isä, sinua säälin, sinä olet saanut kokea paljon suuremmat vaikeudet, vaarat ja kärsimykset piirittävät sinua.” (Elsa 15.6.1942)

”Usein tulee ajattelemaan, että kauheaa tämä sota. Mutta eihän tuo hirvittelemälläkään lopu. Me täällä vähän tiedämmekin, mutta te, jotka vuosikausia olette itse sodassa ollut, tiedätte, mitä on sota, mutta sittenkään monet eivät teistä hirvittele paljon.” (Elsa 5.7.1942)

Omat vaikeudet rinnastetaan toisen vaikeuksiin, ja vaimo kokee, että hänellä ei olisi oikeutta kertoa kuvata omaa heikkouttaan. Sota voidaan kuitenkin nähdä äärimmäisen heikkouden tilana, ja tämä heikkous pilkahtelee rivien välistä, vaikka kulissee omasta vahvuudesta rakennetaankin. Myös aviomies huolehtii vaimostaan, kuvaa tämän yksin lasten kanssa olevana, joutuen olemaan huolissaan miehestään. Myös miehellä on taipumus vähätellä omia vaikeuksiaan ja huoli puolison hyvinvoinnista painaa siis niin kotona kuin rintamalla. Tämä kirjeenvaihdon alusta loppuun jatkuva molemminpuolinen huolenpito luo linkin itsen ja puolison välille:

"Minun täytyy nyt ja heti aluksi tunnustaa, että olen hiukan väsynyt, mutta olen aivan terve ja kaikki on niin kuin olla pitääkin. On turhaa minun valitella Sinulle vaivojani, sillä sinulla on niitä riittämiin, kun huollat ja hoidat tämä vaikeana aikana lapsemme." (Ilmari 30.12.1941)

"Täällä on kyllä parempi olla kuin siellä siviilissä. Tietysti meillä on suuri huoli kotiasioista ja perheestä, mutta me olemme toisenlaisessa asemassa kuin siellä olevat. Ensiksikin me olemme terveitä parhaassa iässä olevia miehiä ja kun tiedämme, että kotona ei ole pelättävissä vaaraa siinä mielessä kuin täällä, niin olomme on helpompi kuin kotona olevien." (Ilmari 4.10.1941)

Voidaan siis sanoa, että miehen ja naisen suhde näyttäytyy varsin tasapainoisena ja tasa-arvoisena. Tämän voidaan katsoa johtuvan siitä, että uusi tilanne vaikuttaa myös sukupuoliroolien uudelleenmuokkautumiseen. Mies joutuu jättämään tehtävänsä perheestä huolehtijana ja siirtymään huolehtimaan isänmaan puolustuksesta. Naiset joutuvat näin ollen tekemään perinteisesti miehille kuuluneita töitä. Sukupuolittuneen työnjaon muuttuminen siis näkyy myös kirjoittamistavoissa. Naisten ja miesten omaelämäkerrallisen kirjoittamisen eroista on käyty keskustelua erityisesti feminististen kirjallisuudentutkijoiden piirissä. On esimerkiksi sanottu, että naisten omaelämäkertoissa painottuu yksityinen ja henkilökohtainen elämänalue, kun taas miesten kirjoittaminen painottuu julkisen elämänalueen tematiikkaan. Naisomaelämäkertojen esitystapaa on pidetty fragmentaarisenä vastakohtana miesten kirjoittamistavan koherenttiudelle ja lineaarisuudelle. Naisten on sanottu esittävän itsensä relationaalisina, 'toiseen' kiinnittyvinä olentoina, kun taas miehet kuvaavat itsensä autonomisina olentoina. Neljäntenä erona on pidetty passiivinen/aktiivinen -erottelua, jolloin naisten katsotaan kuvaavan itseään pikemminkin kohteina kuin toimijoina. Tällaisiin jaoteluihin on kuitenkin suhtauduttu varauksella niiden yksioikoisuuden vuoksi. (Hyvärinen, Peltonen ja Vilkkio 1998, 8-11.)

Pia Purra (1998, 97) tarjoaa yhden osuvan selityksen tähän: jos verrataan keskenään julkisen uran tehneiden miesten omaelämäkertoja tavallisten naisten omaelämäkertoihin, naisten tekstit näyttävät varmastikin tekstuaalisesti latteilta, sillä toimintaa niissä ei ole kovin paljon. Ne ovat perhe- ja ihmiskeskeisiä, eivät minäkeskeisiä. Tähän liittyen Purra toteaa, että arkista suomalaista elämää viettävien naisten ja miesten tekstien erot jäävät melko pieniksi. Tavallisen suomalaisen miehen omaelämäkerrallinen teksti ei ole erityisen toiminnallista, ja perhe näyttäytyy tärkeänä myös miesten teksteissä.

Omat havaintoni täsmäävät Purran havaintoihin, eroja miehen ja vaimon kirjoittamisen välillä ei tässä suhteessa juurikaan ole havaittavissa, vaikka eletäänkin vielä varsin kiinteiden sukupuoliroolien yhteiskunnassa. Perhe ja yleensä kotiolojen pohtiminen on keskeistä myös miehen kirjeissä. Tähän toki vaikuttaa se, että sodan tapahtumista ei saanutkaan kirjoittaa.

Vaikka myös mies puhuu paljon perheestä, kodista ja tunne-elämään liittyvistä asioista, aivan täysin sukupuolisymmetrinen avioparin suhde ei kuitenkaan ole: joskus on nähtävissä se, kuinka mies hienovaraisesti pyrkii ohjailemaan vaimonsa toimia. Tämä näkyy esimerkiksi tilanteissa, joissa vaimo huolehtii hänen mielestään liikaa, ja hän joutuukin joskus torjumaan vaimonsa huolehtivuuden:

"Mitään vaatetta tai yleensäkään vaatetavaraa älä lähetä. Ethän lähetä."
(Ilmari 24.1.1940)

Varsinaisesti ohjailu ei kuitenkaan riko integraatiota, sillä mies tekee sen tavallisesti tuttavallisella tavalla, esimerkiksi vieden ajatukset samalla yhteiseen onnelliseen tulevaisuuteen:

"-Jaaha! Sinä, rakkani, siis kaikella tavalla koetat huolehtia minut parhaakseni. Näes kun kirjoitit, että teet minulle telttalakanaa. Ethän pahastu, vaikka en voi ottaakaan sitä vastaan. Täällä ei voi, niin hyvä kuin se onkin, käyttää. Tee se kuitenkin valmiiksi. Säilyttäkäämme se muistona, jos milloin täältä selviydyn. Sitten nukutaan sen alla yhdessä ja sen alla minä voin kertoilla sinulle rintamateltasta. Silloinhan se on telttalakana ja sen alla kaksi onnellista ihmistä." (Ilmari 20.1.1940)

Tässä sodan arkeen kuuluva teltassa asuminen konstruoidaan huumorin ja tavoiteltavien tulevaisuudenkuvien avulla miehen ja vaimon välistä yhteisöllisyyttä tuottavaksi. Sen sijaan, että mies sanoisi vain, että ei tarvitse telttalakanaa, hän kääntää asian positiiviseen valoon, jotta ei mahdollisesti pahoitaisi vaimonsa mieltä, eikä yhteisöllisyyteen tulisi säröä. Sinänsä yksinkertaisen viestin ympärille luodaan tarina, jonka tarkoitus on vahvistaa uskoa yhteiseen tulevaisuuteen.

"Kyllä sinä, äiti, pidät minusta liian hyvää huolta. Ihan niin paljon, että olen melkein vihainen sinulle. Lähetät aina paketteja, vaikka tiedän, ettei olisi liiaksi mistä lähettäisit. Älä nyt vain lähiaikoina lähetä mitään. Tulen kyllä toimeen." (Elsa 5.2.1942)

Vaimon liiallinen huolehtiminen tulee esiin siinä, että mies on huolissaan, että vaimo itse mahdollisesti kärsii puutetta lähettäessään paketteja. On myös toinen tapa tulkita nämä näytteet: miehen rooliin ei kuulu olla huolehtimisen kohteena, ja näin hän tuottaa myös itselleen itsenäisen selviytyjän identiteettiä. Erityisesti miehen asema sodassa onkin varsin ristiriitainen, sillä rooliin liittyy velvollisuus perheen suojelusta, joka tilanteen vuoksi on mahdotonta. Ristiriitaisuus näkyy oman avuttomuuden mainitsemisena huolehtimisen yhteydessä:

”Perheen huoltaminen on vain sinun niskoillasi, minä ikäänkuin katselen vain sivusta.” (Ilmari 16.4.1942)

”En ole myöskään viime kirjeissä tiedustellut, että mitenkä tulette toimeen siellä. Oletteko saaneet annokset y.m. Tietysti en voi tehdä asian hyväksi mitään, mutta kertoilehan sentään, miten on asiat tässä suhteessa.” (Ilmari 7.4.1942.)

Ongelmana miehen kannalta on se, että perinteisesti mies on aviosuhteessa ollut tuottava osapuoli, joka on hankkinut leivän perheelleen. Sota-aikana mies kuitenkin lähinnä kuluttaa perheen resursseja, niin fyysisiä kuin henkisiäkin, olemalla ruokatarvikkeiden ja vaatteiden vastaanottaja ja ylimääräisen huolen aiheuttaja. Seuraavassa, päivää ennen talvisodan alkamista kirjoitetussa kirjeessä käy ilmi miehen oma epävarmuus, mutta huoli ja vastuu perheestä sekä tarve lohduttaa vie kaikesta huolimatta voiton:

”Otan tyynesti vastaan mitä tapahtuukin. Aika voi olla lähellä, jolloin isänmaamme kohtalosta heitetään arpaa. Tiedät, että silloin myöskin minä ja tuhannet aseveljeni voivat joutua uhraamaan henkensä isänmaan vapauden puolesta. Kun tätä kirjoitan, niin kirjoitan sen vuoksi, että Sinä myöskin vaurautuisit kaikkeen mahdolliseen. Tämä ei tahdo sanoa sitä, että nyt jo olemme tilanteessa, jossa kaikki toivo mennyt, mutta kirjoitan sen vuoksi, että se joskus voisi olla hankalampaa. Pyydän: älä käsitä minua väärin. Älä kadoita uskoasi ja luottamustasi tulevaisuuteen. Tiedän, että Sinä, samoin kuin minäkin uskon uuden päivän kaiken hyväksi muuttavan”. (Ilmari 29.11.1939)

Mies haluaa viestiä vaimolleen, että ei ehkä palaisikaan sodasta, mutta kuitenkin hän vahvistaa toivoa tulevaisuudesta. Mies edustaa tässä tietyin osin sekä miehen että naisen kulttuurista kategoriaa, sillä miehen kulttuuriseen kategoriaan kuuluu rauhallisuuden ominaisuus, ja naisen taas epävarmuus, heikkous, kuuliaisuus ja muiden tuntemuksista huolehtiminen (Hoikkala 1993, 109). Sodassa oleva mies joutuu tasapainoilemaan näiden ominai-

suuksien välillä. Rauhallisuutta ja varmuuden tunnetta ei saa peittää, vaikka haluaisikin samalla näyttää myös heikkoutensa ja huolenpitonsa.

Surullisista ja ikävistä asioista puhuminen kuuluu läheiseen suhteeseen, se ei ole merkki integraation hajoamisesta. Epävarmuus ja huoli ovat varsinkin alkuaikoina keskeisiä asioita kirjeissä. Koskaan, kuten edellisessäkin lainauksessa, ei kuitenkaan haluta antaa mielikuvaa omasta heikkoudesta ja luovuttamismielialasta. Yhteiskunnan oletettu yleinen arvo-perusta, sen normit ja ihanteet, aikaansaadaan sosiaalisen toiminnan järjestelyjen myötä (Arminen 1994, 32). Sota-aikana arvoperustana on ollut isänmaan puolustaminen pelottomana ja reippain mielin. Tärkeää on tuottaa asioista näkyviin se parempi, kannustava puoli, ja nähdä vaikeudet suhteellisina ”aina voisi mennä huonomminkin” -tyyliin:

”Joskus kun minulle tulee oikein ikävä isää, niin tahdon malttini menettää. Pian taas saan järkeni takaisin ja olen hyvin tyytyväinen, kun sinä rakkaani viellä olet ja viellä niin terveenä. Olen onnellinen, oikein onnellinen kun edes viellä saan odottaa isää luoksemme” (Elsa 11.2.1942)

”Kirjoitit, että olet toisinaan masentunut. Tämähän voi kyllä olla mahdollista, sillä tämä vakava aika koettelee sinuakin, rakkaani, samoin kuin monia muitakin Suomen äitejä. Älä, rakkaani, ole kuitenkaan masentunut. Voisivat-han asiat olla vielä hullumminkin kuin ovat. Olemmehan terveitä, minä olen vielä hengissä ja monia muita hyviä puolia.” (Ilmari 24.1.1940)

Uskon, että tällainen vakuuttelu ja kannustus eivät kohdistu ainoastaan kirjeen vastaanottajaan, puolisoon, vaan kirjoittaja vakuuttelee myös itselleen uskoa suhteen kestävyyyteen ja siten rakentaa omaa positiotaan tai identiteettiään perheen jäsenenä.

Puhe ei myöskään ole ainoastaan perheinstituution säätelystä, vaan myös sodan olosuhteiden ja ilmapiirin konstituointia. Sota näkyy kirjeissä kahdenlaisina poikkeuksellisin olosuhteina: sekä henkilökohtaisella tasolla että valtiollisella tasolla. Perheen koossapitämisen instituution lisäksi sotakirjeenvaihdossa toteutetaan myös toista tehtävää, sotamoraalin vahvistamista, joka on luonteeltaan virallinen instituutio.

Oman itsen esiintuominen vahvana on siis varsin selvästi myös sodan kehykseen sitoutunut identiteetti. Mies samastaa usein itsensä asetovereihinsa: ”meillä suomalaisilla on kaikki hyvin” -tyyliin. Näin vaimolle tuotetaan mielikuva siitä, että mies ei ainakaan ole yksin vaarojen keskellä.

"Vaikka neuvottelut pitkistyvätkin emme sentään ole masentuneita."
(Ilmari 12.11.1939)

Yksilön ja yhteisön suhteet ovatkin varsin keskeiset tarkastelemassani kirjeenvaihdossa. Toimijoille annetaan varsin selkeästi eri tasoista yhteisöstä (perhe, sotakoneisto, kansallisvaltio) käsin määrittäviä rooleja ja identiteettejä: isä, äiti, puoliso, lapsi, sotilas, suomalainen, mutta perhe on luonnollisesti voimakkain kiinnittymisen kohde, onhan se kaikkein pienin ja henkilökohtaisin yksikkö. Näissä rooleissa toimijat tavallisesti esitetään. Yksilön henkilökohtaiset ominaisuudetkin, kuten sairaudet, tässä tapauksessa astma, liitetään näihin roolioloihin, esim. sotilaallisuuden vaatimuksiin:

"Tiedän sinun terveytesi hyvin heikoksi. Viimetalvena sinä olit niin sairas täällä kotona, nyt sinun täytyy kestää siellä rintamalla, Kumpi kestäisit. Ajattelen, sinä varmaan et voi kaasunaamariakaan pitää, sinun ilmankin ottaa henkeesi, mitä sitten jos täytyisi naamaria käyttää. Sen minä tiedän, että missään sinä et tahtoisi miestä huonommaksi jäädä. Aina sinä tahtoisit mukana olla missä vain miestä tarvitaan." (Elsa 15.12.1939)

Huomioni kiinnittyi siihen, että sodan aikaansaamien muutosten keskellä on tärkeä korostaa sitä, mikä nähdään muuttumattomana ja pysyvänä. Viittaukset yksityiseen, pysyvään minuuteen, sen esille tuominen ja sen olettaminen ovat osa sosiaalista todellisuutta (Peräkylä 1990, 164). Näin ollen oma itse halutaan kuvata siten, että erossa olo ja sota eivät ole muuttaneet mitään olennaista persoonallisuudessa:

Nyt sitten kaikista kolmesta kirjeestä tuhannet kiitokseni. Yhdessä kirjeessä oli myöskin Laurin kirje. Lauri lienee vielä "siellä jossakin." Jaa, mutta nyt sitten kulta-äidille noista kolmesta kirjeestä isän tuhannet kiitokset. (Huomaa, että olen edelleen täysin entisenlainen - hajamielinen, koska kaksi kertaa kiitän saapuneista kirjeistä) Ei ole liikaa kyllä kiittää kahdestikaan, mutta se voi aiheuttaa ja näyttää koomilliselta. (Ilmari 8.1.1942)

Myös parisuhde kuvataan muuttumattomana. Puheelle on tyypillistä tietynlainen vakuuttelu rakkauden säilymisestä ja siitä, että sodan aikaansaama välimatka ei muuta suhteen läheisyyttä.

"Yhdestä asiasta voimme olla molemmat varmoja, nimittäin keskinäisestä rakkaudestamme. Tämä asia on meille molemmille selvä."
(Ilmari 29.11.1939)

Vaikka mies puhuu rakkaudesta 'selvänä' asiana, se ei ole kuitenkaan siinä mielessä itseltään selvä, että tämä selvyys on mainitsemisen ja vakuuttelemisen arvoinen. Puhetta rak-

kaudesta tarvitaan rakkauden uusintamiseksi ja ylläpitämiseksi. Läheisyyden ja yhdessä yrittämisen tunnetta lisää myös puheen me-muoto. Sen lisäksi, että mies haluaa kertoa vaimolleen rakastavansa tätä, hän myös ikään kuin vakuuttaa itselleen, että myös vaimo rakastaa häntä.

Sen lisäksi, että omassa itsessä ja puolisoitten välisessä suhteessa halutaan tuoda esiin pysyvyys ja muuttumattomuus, myös toiselle osapuolelle luodaan muuttumaton identiteetti: eräs kiinnostava aineistosta noussut seikka on useaan otteeseen korostuva puolison luonteen, ajatusten ja elämänkatsomuksen 'tietäminen'.

"Tiedän, että rukoilet puolestani ja toivot, että minäkin löytäisin turvan Hänestä. [...] Tiedän suhteestasi Jumalaan, että siinä suhteessa voin olla levollisella mielellä. Tiedän, että opetat lastamme tuntemaan Häntä, joka kaiken antaa. [...] Tiedän, että Sinä terveellä järjellä kuitenkin käsität kaikki oikealla tavalla. Jos ajattelisin, että joutuisit epätoivoon, en näin kirjoittaisi. Tiedän, että luotat Jumalaan [...]" (Ilmari 29.11.1939)

"Kertoilen sinulle sodasta. Tiedän, ettet käsitä väärin. Et siis joudu epätoivoon" (Ilmari 14.12.1939)

"Sen minä tiedän, että missään sinä et miestä huonommaksi tahtoisi jäädä. Aina sinä tahtoisit mukana olla missä vain miestä tarvitaan." (Elsa 15.12.1939)

Puhuminen itsestänselvyyksistä on asioihin vaikuttamista hienovaraisella tavalla: "Tiedän, ettet käsitä väärin" on luettavissa imperatiivisesti: "Älä käsitä väärin". Kyse on toki myös läheisyyden osoittamisesta ja yhteisen kokemusmaailman luomisesta: fyysisestä välimatkasta huolimatta puoliso tuntee toisen ajattelutavan. Entisestä yhdessäolosta halutaan tuottaa muistoja, ja näiden muistojen avulla yhteisöllisiä siteitä halutaan tuottaa ja korostaa myös nykyhetkessä. Myös toisen konkreettisten toimien tuntemista tuodaan esiin. Mielikuvien kytkeminen tuttuun, turvalliseen ja pysyvään on tärkeä asia.

"Minä arvaan sen, että nyt kesän tuloa odotellessasi häärit ulkona putsailemassa, kuokkimassa ja kyntämässä, mikäli suinkin joudat. Sehän on miellyttäväsi." (Ilmari 25.4.1942.)

Vaikka puoliset tuottavatkin itselleen ja toisilleen yksilöllisiä ominaisuuksia, tämä yksilöllisyys on kuitenkin perheen koossapitämisen instituutioon sidottua, ja näin ollen kollektiivisen identiteetin säätelemää. Yksilölliset identiteetit ovatkin tässä yhteydessä eräänlaisia kollektiivisen identiteetin 'osaidentiteettejä'. Yksilöllisyys hahmottuu rooleina ja positioi-

na, joiden kantajat ovat periaatteessa vaihdettavia, sillä ne eivät liity kiinteästi ihmisen persoonallisuuden erityisyyden ominaisuuksiin. Yhteisön kautta määrittyvät roolit ovat toki osa ihmisen persoonallisuutta, ja sosiaalisesta identiteetistä kerätään aineksia oman yksilöllisen identiteetin muodostamiseen, mutta varsinainen yksilöllinen identiteetti on eri asia kuin tässä esitetty.

4.2.2. Lapset

On luonnollista, että aineistoni kirjeenvaihdossa puheenaiheet kiinnittyvät hyvin suurelta osalta perheen lapsiin, etenkin nuoren avioparin esikoispoikaan, joka on ollut vasta muutamana kuukauden ikäinen isän lähdettyä talvisotaan. Lapset ovat yleensäkin merkittävä perhettä yhdistävä tekijä, myös perheen sisäisissä ongelmatilanteissa: lapset antavat usein syyntä jatkaa epätydyttävääkin avioliittoa (Tolkki-Nikkonen 1990). Lapsille tuotetaan monenlaisia identiteettejä: ensimmäinen maininta aineistoni ensimmäisestä kirjeestä:

”Seppo, lapsemme, on ollut kiltti poika. Sellainen terävä miehenalku, kehittynyt joka päivä. Istuu niin tanakasti ilman minkäänlaista tukea”
(Elsa 24.10.1939)

Lapsi on siis kuvattu kasvavana ja kehittyvänä ja hänet liitetään perheeseen merkittävän tuntuksena osana. Lapsen ikään nähden vanhemmat, lähinnä äiti, tuottavat ylikorostetusti hänestä aikuisen kaltaisen toimijan: kuvauksissa hän valmistaa äidin kanssa housuja, kirjoittaa kirjeitä, lähettää terveisiä:

”Nyt sain kirjeesi, josta huomasin, että olonne on hyvin tyydyttävä ja kielsit minun lähettämästä mitään pakettia. Kun Sepon kanssa saamme uudet [välihousut, SP] valmiiksi, tokko uskaltanemme niitä lähettää ennenkun kirjoitat, saammeko lähettää.” (Elsa 1.11.1939)

Lapsia kuvataan suhteessa poissaolevaan isään, lapsista tehdään ”isin poika” ja ”isin tyttö”. Ennen kaikkea heidän toimintansa liitetään usein isään.

”Lapsemme nukkuu tällä hetkellä. Kuitenkin häneltä isille paljon sydämellisiä terveisiä. Kohta isin kirkassilmä varmaan herää ja silloin jälleen lähemme ulos. Isin pikku-kirkassilmä otti isin terveiset vastaan suurella mielihyvällä. Hän rutisti innolla kirjeen kätösiinsä ja heti samalla alkoi työntää suuhunsa, nauroi ja kirkui. Sellainen vastaan otto oli isin terveisillä.”
(Elsa 1.11.1939)

"Isin lapsi nukkuu nyt yöuntaan, kello onkin jo yhdeksän iltasella. Jos on aikaa, niin aamulla on Sepon isille kirjoitettava. mielellään isin poika sen tekeekin.[...] Kertokoon Seppo itse tarkemmin kuulumisensa kun huomenna isille kirjoittaa" (Elsa 18.4.1940)

"Tytär harjoittelee vain askelten ottoa, että osaisi sitten isää vastaan taaper-taa kun isä kotiin tulee" (Elsa 15.1.1942)

On ollut tärkeää pitää lapset isän mielessä, sillä lapsella on tärkeä symbolinenkin merkitys: lapsi on usein perheen keskipiste siinäkin mielessä, että perhettä ei välttämättä ajatella 'oikeaksi' perheeksi, jos siinä ei ole lapsia. Perheen äiti ei suinkaan ole ainoa, joka antaa lapsista kuvan kehittyneenä ja ymmärtäväisenä:

"Nyt Sinun, Seppo-poikani, ei saa olla isin rakkaalle äidille paha. Täytyy olla hyvin kiltti nyt uutena vuotena. Odota nyt sitten kilttinä poikana isiä. Kyllä isi tulee Sinun ja äidin luo" (Ilmari 5.1.1940)

Lapsesta annetaan siis puheessa aktiivisen, ymmärtävän toimijan kuva. Tästä seuraa se, että ei voida sanoa, että ainoastaan lapsen vanhemmat olisivat ne toimijat, jotka tuottavat perheen yhteisöllisyyttä. Myös lapsi on osana tätä diskursiivista tuottamista, sillä lapsi asetetaan osaksi tätä konstruoimisen diskurssia, hänet ikään kuin 'tuotetaan tuottamaan' yhteistä todellisuutta. Lapsi asetetaan ikäänsä nähden ylikorostetuksi toimijaksi ainoastaan sellaisissa tilanteissa, kun puhe liittyy jotenkin perheyhteyteen: kirjeiden lukemiseen ja kirjoittamiseen sekä isän kotiinpaluuseen. Tässä mielessä lapsi ei ole pelkkä symboli, puhumisen kohde tai puheen aihe vaan sosiaalisesti konstruoitu aktiivinen osa perhettä.

"Seppo on mainio poika. Kerran isä kirjoitti olevansa ylpeä pojastaan. Sitten vasta isä olisi ylpeä kuin kerran pääsi poikansa näkemään. Illallakin Seppo kääri isälle pullapalastaan. Haasteli vain kiireissään. 'laitan isälle paketin tässä'. Nyt on Seppo hauskimillaan. Kyllä isän pitäisi nyt poikansa nähdä. Joskus Seppo taas tekeytyy niin surkeaksi ja valittaa, että 'minun isi on so-dassa, minulla on ikävä isää, minä olen isän poika'" (Elsa 8.11.1941)

Lasten ääniä pyritään silloin tällöin saada kuuluviin myös siten, että äidillä on usein tapana kirjoittaa kortti tai kirjeenpätkä ikään kuin jommankumman lapsista kirjoittamana. Tällaisia fokalisaation vaihdoksia on aineistossa useita.

"Kultainen isäni! Tässä tervehdykseni isälle. En ole ennen viellä tainnutkaan isälle kirjoittaa. Isähän tietää, että olen viellä niin pieni ja saamaton, ainakin tähän asti olen ollut, nyt alan jo vähän ymmärtää asioita, mutta en viellä osaa kävellä omin otteini. Jos minua joku tukee niin sitten menen, että töppöset vinkuu. Seppo hän on olevinaan niin miestä jo. Hän on kova minua kiu-

saamaan, mutta silti hän minusta tykkää. Joku setä käydessään meillä aina narraa Seppoa, että hän vie minut. Silloin Seppo nostaa sellaisen vasta lauseen, että siitä on hoito pois. Odotamme isää kotiin täällä. Voi isä kulta edelleenkin oikein hyvin. Syd. terv. ja pikaisin näkemiin tyttäresi Aino.” (Elsa 3.1.1942)

”Kultainen isäni! Tässä lähetän tervehdykseni isälle. Sisko oli viime viikolla kirjoittanut isälle, minun pisti vähän kateeksi se. Nyt kirjoitan isälle enkä puhu tästä siskolle mitään. Olen vähän kateellinen siskolle, häntä aina lellitellään ja kehutaan kuinka mukava ja kiltti tyttö hän on. Tunnustan isälle, että kyllä sisko kiltti ja hauska tyttö on, mutta en tahdo sitä siskolle itselleen sanoa. Kyllä äiti minustakin tykkää, aina entiseen tapaan puhumme päivisin paljon isästä. Usein äiti tahtoo tietää kenen poika olen, silloin tietysti vastaan, Isän poika äidin poika ja enon poika. Odotan kovasti kotiin isää. Kirjoittaisin enemmän isälle mutta ei mahdu tähän. Monin syd. terv. isälle pikasi Seppo.” (Elsa 9.1.1942.)

Näissä kahdessa lasten suulla kirjoitetussa kirjeessä äiti kertoo omien havaintojensa perusteella, mutta kuitenkin lapsen itsensä fokalisoimana myös sisarusten välisistä suhteista. Lapsen suulla kerrottaessa, mutta aikuisen tiedoilla kirjoitettaessa vahvuus on siinä, että näin on mahdollista hieman kärjistääkin asioita, mikä näkyy myös seuraavasta näytteestä. Äiti haluaa lasten säilyvän isän mielessä eron tuottamasta välimatkasta huolimatta, ja joskus tämä ilmenee hyvinkin surkeansävyisinä viesteinä lapsilta isälle:

”Isä, annathan anteeksi pojalleni, koska nyt vasta kirjoitan. Kyllä minulla on isää ollut kovasti ikävä, varsinkin silloin lähiaikoina kuin lomalta lähdit.[...]Odotin isää joka päivä silloin. Erehdyin monesti[...]. Juoksin isää pihalta vastaan, mutta isä, ymmärrät varmaan, miltä pojastasi tuntui, kuin tuli- ja olikin vieras, outo mies. Pettymykseni oli rajaton.” (Elsa 2.5.1942.)

Tässä kolmivuotias poika on voinut toimia kuvauksen osoittamalla tavalla, mutta olennaisempaa lienee, että tapaus kerrotaan lapsen suulla. Huolimatta siitä, että lapsi asetetaan kertojan paikalle, väitän, että taustalla näkyvät ennen kaikkea äidin tunteet ja ikävä. Äiti toimii välikappaleena isän ja lasten suhteen ylläpitämisessä, puhuu lapsille isästä ja isän kuulumisista, ja tekee tämän puolestaan isälle tiettäväksi. Äiti siis pitää yllä lasten ja isän läheisyyttä retorisin keinoin, mutta viestittää samalla myös omia tuntemuksiaan.

Äiti kertoo lasten usein ikävöivän isää, mikä on osoitus isälle siitä, etteivät lapset ole unohtaneet häntä. Jos lapset suhtautuisivat isän poissaoloon välinpitämättömästi, olisi se merkki isän sulkeutumisesta perheyhteisön ulkopuolelle. Tämän vuoksi isän epäiltyä lap-

sen ikävää opituksi tavaksi ja tottumukseksi äidille on tärkeää vakuutella ikävän olevan todellista:

”Kyllä Seppokin ikävöi isää. Uskon siinä olevan vähän todellistakin ikävää. Koska Seppo näyttää silloin, kun isästä puhutaan, aivan tosissaan tulevan niin pahoilleen ja kaihoisaksi.” (Elsa juhannuksena 1942)

Lapsista puhuminen luo siis myös puhujien, äidin ja isän omia identiteettejä. Suhteessa lapseen äidin rooliin kuuluu lapsista kertominen ja isän rooliin lapsen kasvusta ja kehityksestä iloitseminen (ks. Luoma 1995, 30) *”Nyt Seppo jo paremmin ymmärtää ja kohta hänestä on äidille apuakin.”* (Ilmari 28.3.1942). Antaessaan kasvatusohjeita isä puolestaan toteuttaa rooliaan perheen päänä.

”Mitenkäs lapset jaksavat? Seppo nyt muistaa entistä paremmin isän ja isä Sepon. Seppo on kyllä mukava ja isä pitää pojastaan, mutta kyllä Sinun täytyy vähän ehkä tiukentaa otteita Seppoon nähden. Seppo osaa kiukkuilla ja se se pian kehittyy pysyväksi tavaksi. Lapsia nyt taas tulenee entistä ikävämpi. Tytärkin kun on jo iso ihminen ja sellainen veikeä tyllerö. Jospa pääsisinkin pian pois, jotta voisimme heitä yhdessä huoltaa. Jätä tytär nyt pikapuoliin pois rinnalta.” (Ilmari 15.3.1942)

Normaalisti mies ei kirjeissä juuri puutu lasten kasvatukseen, mutta kyseinen kirje on kirjoitettu heti lomallaolon jälkeen. Tämä osoittaa mielestäni sen, kuinka kasvokkainen läsnäolo on palauttanut isän rooliin kuuluvaa auktoriteettia. Sosialisatian kiinnittäminen patriarkaalisen ydinperheeseen ja isään auktoriteettisuhteiden viimekätisenä takuumiehenä oli keskeistä vielä pitkään toisen maailmansodan jälkeen (ks. esim. Jokinen 1997, 193). Vaikka aineistossani vaimon osa lasten kasvattajana on tärkeä, ja mieskin tunnustaa tämän, hän haluaa kuitenkin sanoa oman sanansa.

Lapsista puhuttaessa näkyy myös se, että heidät kategorisoidaan varsin perinteisesti sukupuolensa kautta. Sosiaalinen sukupuoli tulee esiin, kun tyttöä kuvataan ”kilttinä tyllerönä” ja poikaa villinä, terävänä ja aktiivisena. Lahelma (1992, 74), toteaa, että lapsia aletaan tehdä tytöiksi ja pojiksi heti vauvasta siten, että tytöille puhutaan enemmän ja poikia aktiivoidaan fyysisesti. Tytöille viestitään kielenkäytöllä enemmän lämpöä ja läheisyyttä, pojille selviytymistä.

Identiteetit liittyvät näin ollen myös perheen sisäisen normiston luomiseen. Perheenjäsenet tuodaan esiin siis lähes yksinomaan perheen kehityksessä: itsestä, puolisoista ja lapsista pu-

huttaessa tarkastelutapa liittyy perheen yhteisöllisyyteen ja sen ylläpitoon. Puolisot kuvaavat kumpikin itseään vahvaksi ja toista vaikeampien olosuhteiden takia heikommaksi. Tämän vuoksi kumpikin osoittavat huolehtivansa toisesta. Tämä sekoittaa sikäli miehen roolia, että mies ei tavallisesti näe itseään huolehtimisen kohteena vaan itsenäisenä toimijana vastuussa perheestään. Sodassa mies voi osoittaa huolehtimista ja vastuuntuntoa vain verbalisella tasolla.

Selkeät roolit luovat turvallisuutta ja siten yhteisön pysyvyyttä, onhan tärkeää tietää oma paikkansa yhteisössä. Paikkojen liikkeessä oleminen luo epävakautta, jota pyritään tasamaan asemien vakiinnuttamisella. Aineistossani korostetaankin itsen ja parisuhteen samana pysyvyyttä.

Sodan konteksti näkyy puheenaiheissa, mutta miestä ei luonnollisestikaan nähdä kuitenkaan ensisijaisesti sotilaana vaan puolisona ja vielä selkeämmin isänä. Lapset taas kuvataan aktiivisina toimijoina nimenomaan isään liittyvän puheen yhteydessä. Puolisot eivät kuitenkaan korosta ainoastaan keskinäistä yhteyttään, vaan tuovat puheessa myös lapset olennaiseksi ja aktiiviseksi osaksi perheyhteyttä. Lapsethan eivät aikuisten lailla pysty vaikuttamaan itse oman identiteettinsä luomiseen, joten aikuisten täytyy tehdä se heidän puolestaan. Näin ollen vanhemmat tulevat rakentaneeksi myös itseään ja suhdettaan lasten kautta.

Se, millaisena yhteisön jäsenet näkevät itsensä ja toisensa, kertoo paljon myös yhteisöstä itsestään; vuorovaikutukseen liittyvistä normeista ja sitä kautta myös yhteisön kiinteystestä. Kirjeenvaihdon tuottaman yhteisöllisyyden ymmärtämisessä on olennaista käsitys sekä omasta että toisen paikasta: se, millaisia yhteisöllisyyden ylläpitämisen keinoja otetaan käyttöön, riippuu olennaisesti niistä käsityksistä ja odotuksista, joita kirjoittajat itselleen ja toisilleen asettavat. Ne ovat juuri niitä toimintaa sääteleviä ehtoja, jolle kirjoittaminen perustuu.

4.3. ”Ei kukaan rakasta niin paljon kuin me” -yhteisöllisyyden symboliset sisällöt

Edellisessä oli kyse siitä, miten perheen jäsenet ymmärtävät itsensä ja toisensa perheen jäsenenä, suhteessa toisiinsa ja kokonaisuuteen. Kollektiivinen identiteetti voidaan siis nähdä sekä yksilöiden että yhteisön kautta (Kaunismaa 1995, 4-5). Institutionaalisten roolien lisäksi perheenjäsenet tunnistavat kuulumisensa perheeseen myös erilaisten symbolisten sisältöjen kautta (vrt. Kaunismaa 1997a, 226). On siis kyse merkityksistä, joita perheenjäsenet liittävät yhteisöllisyyteensä. Nyt käsillä oleva ulottuvuus on erityisen keskeinen perheidentiteetin ylläpitämisessä, sillä on kysymys siitä, miten perhe ymmärtää itsensä *kokonaisuutena*, mitkä tekijät yhdistävät perheen jäseniä, ja ennen kaikkea: miten näitä tekijöitä ymmärretään ja tehdään näkyväksi. Kollektiivisen identiteetin kyky sosiaaliseen integraatioon perustuu juuri siihen, että yhteisö näyttäytyy sen kautta sisäisesti homogeeniseltä ja muihin yhteisöihin verrattuna erilaiselta (Kaunismaa 1995, 6).

”Ei olla kateellisia Martille ja Loviisalle. Ei heillä ole niin hauskaa kuin meillä, ei sinnepäinkään. Ei kukaan rakasta niin paljon kuin me”.
(Ilmari 30.3.1942)

Oman rakkaussuhteen positiivista erityislaatuisuutta korostamalla tuotetaan sekä inklusiota että eksklusiota. Tämänkaltaisten merkityksien tuottamisessa on kysymys yhteisön jakamista symbolisista koodeista, jotka ovat kollektiivisen identiteetin rakentamisen ytimessä (Eisenstadt & Giesen 1991, 74-75; ks. myös Kaunismaa 1997a, 220).

4.3.1. Yhteisö, yhteisyys ja kollektiivinen identiteetti

Yhteisön käsite on monimerkityksinen, sitä käytetään yleisesti ja epätarkasti ryhmämuodostelmien yleisnimityksenä. Käsitteen ala voi vaihdella ihmiskunnasta pariin kolmeen ihmiseen ja yhteisyys voi perustua moniin erilaisiin seikkoihin. (Lehtonen 1990, 14-15.) Bauman (1997, 92) kiteyttää käsitteen seuraavasti: ”Yhteisö on ryhmä, jossa ihmisiä yhdistävät tekijät ovat tärkeämpiä kuin mikään mikä saattaisi jakaa sen.” Kaunismaan (1997a, 221) mukaan identiteetti ei kuitenkaan muodostu samuuksista sellaisenaan, vaan käsityksistä ja tulkinnoista siitä, mitä me olemme. Kollektiivinen identiteetti viittaa ryhmään tai yhteisöön liitettyihin symbolisiin mielikuviin (Kaunismaa 1995, 5). Jos oletetaan, että Baumanin ”ihmisiä yhdistävät tekijät” ovat pikemminkin käsityksiä yhteisyydestä ja näiden

käsitysten tuottamista kuin objektiivista samankaltaisuutta, niin Baumaninkaan määritelmän mukaan yhteisö ei ole yhteisö ilman kollektiivista identiteettiä.

Heikki Lehtonen (1990, 23-24) erottaa kaksi yhteisyyden kehitysprosessia: ensinnäkin toiminnallinen yhteisö, jonka ryhmäidentiteetti muodostuu konkreettisen toiminnan seurauksena, ja toisaalta yhteisyys tietoisuudessa vahvistuvana yhteenkuuluvuuden tunteena, jonka tuloksena kehittyy symbolista yhteisyyttä. Lehtosen mukaan nämä kehityssuunnat vahvistavat toisiaan: konkreettinen toiminta voi johtaa symbolisen yhteisyyden ja symbolinen yhteisyys yhteisöllisten vuorovaikutusmuotojen kehittymiseen, mutta korostaa kuitenkin näiden kahden eroa toteamalla, että yhteisöllä tarkoitetaan nimenomaan vuorovaikutusjärjestelmää. Sellainen yhteisyys, joka ei konkretisoidu vuorovaikutuksena ja toimintana, jää yhteisyysmuodoksi. Yhteisöllisyyden piiriin kuuluvat Lehtosen mukaan sekä reaaliset vuorovaikutusprosessit – jolloin voidaan puhua yhteisöstä – että mielikuvat tällaisista prosesseista, jolloin yhteisöllisyys ilmenee symbolisena tietoisuusmuotona. (emt., 25-26.) Esimodernin maailman toiminnallinen sukuyhteisö on Lehtosen mukaan kadonnut, se korvautuu modernissa maailmassa symbolisen yhteisyyden konstruktiolla (emt., 218).

Suhteuttaessa omaa aineistoani edellä tarkasteltuun, voisin sanoa, että sodan aikana kotona olevat naiset edustavat vielä tätä vanhaa toiminnallista sukuyhteisöllisyyttä, kun taas avio-
puolisoiden suhdetta voidaan tarkastella lähinnä symbolisella tasolla. Varsinainen yhdessä toimiminen on ollut mahdotonta ja vuorovaikutus on ollut siinä mielessä verbaalista, että kirjeenvaihdon kontekstissa toiminta merkityksellistyy perheen symboliseksi ylläpidoksi.

Myös Kaunismaa (1995 9-10; 1997b, 49) katsoo kollektiivisen identiteetin kohteena olevan me-ryhmän viittaavan kahdenlaisiin muodostelmiin, mutta hän tekee jaon sen mukaan, ovatko suhteet henkilökohtaisia vai eivät. Ensinnäkin 'me'-joukko koostuu rajallisesta määrästä toistensa kanssa henkilökohtaisissa suhteissa olevia henkilöitä. Tällainen joukko on yleensä helposti rajattavissa ja ymmärrettävissä: ihmisillä on jotain todellista tekemistä toistensa kanssa, he tuntevat toisensa ja ovat vuorovaikutuksessa keskenään. Kaunismaa kutsuu tätä face-to-face -ryhmäksi. (Kaunismaa 1997b, 49.) Perhe on tyypillinen esimerkki tällaisesta ryhmästä.

Kollektiivista yhteisyyttä voi Kaunismaan (emt., 49-50) mukaan tuntea myös toisenlaisella, kuvitteellisella tai symbolisella tasolla, jolloin 'me' määritellään abstrakteilla tavoilla

konkreettisen kanssakäymisen sijaan. Tällainen abstrakti yhteisö on esimerkiksi kansakunta. Ihmiset eivät voi tuntea kaikki toisiaan, mutta voivat silti tunnistaa toisensa tiettyjen artikulaatioiden, kuviteltujen välityksien avulla, sillä identiteetti koostuu kohteeseen liitettyistä ymmärretyistä artikulaatioista. Kansallinen identiteetti koostuu ryhmän yhdessä ymmärtämistä symboleista, kuten lipusta ja kansallislaulusta. Sitä voidaan ymmärtää ja rakentaa esimerkiksi kulttuurituotteiden, kuten kaunokirjallisuuden avulla (ks. esim. Jokinen 1997).

Kaunismaa pohjaa tarkastelunsa mm. Benedict Andersonin ja Paul Jamesin ajatuksiin. Anderson (1989, 15) puhuu kuvitelluista yhteisöistä ja pitää valtiota ja kansakuntaa tällaisina, koska yhteisyys ei perustu todelliseen vuorovaikutukseen vaan mielikuvaan tietystä yhteisyydestä. Paul James (1996) puhuu tässä yhteydessä abstrakteista yhteisöistä. Oma käsitykseni kuitenkin on, että vaikka perhe on face-to-face -yhteisö, ja sen jäsenet ovat läheisissä henkilökohtaisissa suhteissa keskenään, senkään yhteisyys ei ole siinä mielessä luonnollista ja annettua, etteikö se tarvitsisi välityksiä tämän luonnollisuuden käsityksen tuottamiseen.

4.3.2. Perhe toiminnallisena ja symbolisena yhteisönä

Lehtonen (1990, 216-218) väittää, että perheen yhteisöllisyys on nyky maailmassa muuttumassa enenevässä määrin symboliseksi toiminnallisuuden antaessa tietä tunneperäisten suhteiden kehittymiselle. Symbolinen yhteisyys nouseekin nykyään toiminnallista yhteisöä merkittävämmäksi identiteetin rakennusainekseksi. Näin ollen myös toisensa tuntevat ja toistensa kanssa kanssakäymisessä olevat ihmiset joutuvat identiteettinsä ylläpitämiseksi turvautumaan tiettyihin välittyneisiin artikulaatioihin ja symbolisiin koodeihin. Pelkkä toiminta ei pidä identiteettiä kasassa. Sen lisäksi, että perhe on vuorovaikutukseen ja toimintaan perustuva yhteisö, se on olennaisesti myös tunneyhteisö. James (1996, 23-24) sanoo, että face-to-face -yhteisössä tulee erottaa interaktio ja integraatio. Hänelle face-to-face -integraatiossa keskeistä on läsnäolo modaaliteettina, jonka avulla voidaan ymmärtää se, että ihmiset voivat ylläpitää kiinnittymistä toisiinsa, vaikka he eivät olisi toisilleen fyysisesti läsnä, konkreettisuudessa interaktiossa. Kasvokkainen vuorovaikutus ei siis ole face-to-face -integraation ehto; toisaalta kaikki interaktiotilanteissa ilmenevät integraation tavat eivät välttämättä liity face-to-face -integraatioon. Kun face-to-face -integraatio ymmärretään tällä tavalla, olennaista ovat tietynlaiset yhteisyyden ylläpidon muodot, jotka määrittä-

vät vuorovaikutusta riippumatta siitä, miten tämä vuorovaikutus toteutuu. Myös perhettä voidaan tarkastella tämän yhdessäolon modaliteetin näkökulmasta, vaikka perheen jäsenet eivät olisikaan fyysisessä kanssakäymisessä. Tästä näkökulmasta erossa olo tuo näkyviksi ne artikulaatiot ja symboliset koodit, jotka muovaavat myös kasvokkaista interaktiota.

Sosiaalinen vuorovaikutus tuottaa ja uusintaa jatkuvasti symbolista yhteisyyttä (Lehtonen, 1990, 27). Tietty yhteisöllisyyden kokemuksen tuottaminen, eräänlainen 'hengen nostattaminen' on olennainen osa yhteisön koossapysymistä. Tästähän puhui jo Durkheim pyrkiessään osoittamaan, kuinka sosiaalinen elämä ja sen merkitysmaailma rakentuvat representaatioista eli yhteisistä ideoista ja sentimenteistä, jotka kiteytyvät symboleihin. Yhteisöä integroitiin pyhäksi kategorioitujen symbolien avulla. (Anttonen, 1996, 49.) Keskeinen käsite Durkheimille on riitti: "riitit ovat toimintatapoja, jotka syntyvät kokoonkerääntyneiden ryhmien keskuudessa ja joiden määrä on kiihottaa, ylläpitää tai luoda uudestaan tiettyjä mentaalisia tiloja näissä ryhmissä" (Durkheim 1980, 32). Kollektiivisten representaatioiden ajatus on nähtävissä parhaimmillaan tavassa, jolla Durkheim käsitteellistää toteemisen periaatteen. Tällä hän tarkoittaa yhteisöllisyyden perustana olevan keskeisen symbolin, toteemin, asemaa yhteisön jäsenten itse- ja ryhmätietoisuuden lähteenä. (Anttonen 1996, 50.)

Nähdäkseni kollektiiviset representaatiot kattavat jokseenkin saman alan kuin *symbolisten koodien* käsite. Kollektiivisen identiteetin ytimen muodostavat symboliset koodit, joiden avulla ryhmiä ja yhteisöjä voidaan tunnistaa (Eisenstadt & Giesen 1991, 74). Ne mahdollistavat rajojen rakentamisen ja erojen havaitsemisen maailman järjestäytymättömässä kaaoksessa (emt., 74-75). Symbolisilla koodeilla tarkoitetaan kulttuurisia merkitysmalleja, joilla voidaan tulkita todellisuutta. Symboliset koodit ilmenevät toistuvina ilmauksina, myyttisinä kertomuksina ja symboleina sekä itsestään selvinä pidettyinä merkityksinä. (Kaunismaa 1997b, 41.) Ilman niitä mikään raja ei voisi olla olemassa intersubjektiivisella tasolla (Eisenstadt & Giesen 1991, 75).

Tarkastelen siis kollektiivista identiteettiä pikemminkin kulttuurisena kuin psykologisena ilmiönä. Perheidentiteetillä on perustansa jaetuissa uskomusjärjestelmissä, jotka puolestaan ovat implisiittisiä oletuksia rooleista, suhteista ja arvoista, jotka hallitsevat perheiden ja muidenkin ryhmien vuorovaikutusta (Bennett ym. 1988, 211). Kyse ei siis ole pelkästä identifioitumisesta: kollektiivinen identiteetti ei siis viittaa ensisijaisesti yksilöihin, jotka

samastuvat ryhmään, vaan se viittaa itse ryhmään (Kaunismaa 1997b, 49). Kulttuurisena ilmiönä kollektiiviset identiteetit ovat luonteeltaan intersubjektiivisia eli ne edellyttävät useiden ihmisten tai suurten joukkojen yhteistä – joskin aina neuvottelunvaraista ja muuttuvaista – käsitystä asiantiloista (emt., 41).

Kollektiiviset identiteetit ovat luonteeltaan suurelta osin tilannesidonnaisia: esim. kansallinen identiteetti korostuu urheilukilpailuissa tai kohdattaessa kotimaan kansalaisia ulkomailla (Kaunismaa 1997b, 45). Näin ollen perheidentiteettikin tulee erityisen näkyväksi juuri kriisitilanteessa, ja sen jäsentämiseksi otetaan käyttöön symbolisia koodeja. Vaikka merkitysmallit sisältävät itsestäänselvyyksinä ja luonnollisina pidettyjä asioita, ne eivät kuitenkaan siinä mielessä ole luonnollisia, että ne ovat muodostuneet historiallisina konstruktiona ja ovat jatkuvassa muotoutumisen tilassa. Juuri identiteettikriiseissä saattaa hyvinkin äkkinäisesti ilmetä uusia merkityskonstruktioita. (Kaunismaa 1997a, 225.) Näkyvämmästä tulee näkyvää, kun kasvokkainen vuorovaikutus ei ole mahdollista:

”Näin kun ollaan erillään sen aivan selvästi huomaa, mikä merkitys meilläkin aviopuolisoina on toisillemme.” (Ilmari 4.7.1941)

Kansakunnan itsenäisyyden ollessa uhattuna myös kansakunnan henkeä on sota-aikana erityisesti pyritty vahvistamaan, mutta kansallinen identiteetti ja perheidentiteetti ei varmasti ole ollut heikentämässä toinen toistaan, vaan pikemminkin päinvastoin. Isänmaan puolustamisen retoriikassa vahvana motivaation lähteenä on pidetty nimenomaan kotien: vaimojen ja lasten puolustamista. Sama pätee myös toisin päin: perheen identiteettiä ylläpidettäessä puoliset ovat taipuvaisia kannustamaan toisiaan sillä perusteella, että molemmat tekevät osansa kansan yhteisessä asiassa, maanpuolustuksessa. Seuraavassa esimerkissä koti ja isänmaa tuodaan ajatuksellisesti lähelle toisiaan: *”meidän ja kaikkien puolesta”*; tätähän ’talvisodan henki’ juuri oli.

”Toivomme nyt sitten isille parhainta onnea työssään. Isi ponnistelee nyt meidän ja kaikkien puolesta” (Elsa 1.11.1939)

Koska perheidentiteetti perustuu toisensa tuntevien ihmisten läheiseen vuorovaikutukseen, jouduin kysymään itseltäni, onko perheessä ylipäänsä järkevää puhua kollektiivisesta identiteetistä, sillä jotenkin se kuulosti turhan juhlalliselta. Eikö siis voitaisi puhua yksinkertaisesti vaikkapa rakkaudesta? Lienee kuitenkin niin, että rakkauskaan ei elä kastelemat-

ta, eli sitäkin tulee uusintaa sosiaalisin käytännöin (eli esimerkiksi sanomalla rakastetulleen, että rakastaa häntä) ja tuoda näkyviksi käsityksiä ja tulkintoja perheeseen liitetyistä ominaisuuksista. Myös rakkautta uusinnetaan symbolisin koodein kuten toistoin ja myytein. Näin ollen myös perhe rakentuu durkheimilaisittain eräänlaisen toteemisen periaatteen ympärille. Myös perhe jäsentää itsensä symbolisten koodien avulla, joihin kuuluvat perheeseen liittyvät rituaalit ja myyttiset ilmaukset ja yleensä kaikki se (kielellinen) toiminta, mitä käytetään välineenä itsensä tunnistamiseen sisäisesti homogeenisenä ja ulkoisesti muista erottuvana me-ryhmänä.

Jokaiselle perheelle ja pienyhteisölle on muodostunut yhteinen muisti; tietyt omat symbolit, omanlainen kieli. Bennett ym. (1988, 213) toteavatkin, että jokainen perheidentiteetin ilmaus on ainutlaatuinen, ja on yhtä monta identiteettiä kuin perhettäkin. Tuntuu mahdottomalta ajatella, että pelkkä toistensa näkeminen ja yhteydessä oleminen sinänsä voisi pitää jotain koossa. Yhteisöllisyyteen tarvitaan aina tiettyjä yhteisesti tuotettavia ja ryhmän kollektiivisessa muistissa olevia symboleja, joita jatkuvasti toiminnassa tuotetaan. Perheenjäsenet toki tuntevat toisensa ja ovat tekemisissä toistensa kanssa, mutta tämä tunteminen ja tekemisissä oleminen eivät tapahdu itsestään, vaan niitä täytyy aktiivisesti tuottaa eri tavoin.

Mielestäni perheen identiteetin ylläpitämisessä olennainen osa on nimenomaan tietyillä symbolisilla koodeilla, jotka kytkeytyvät yhteiseen muistiin. Sota on muutostekijä, joka pakottaa tekemään tietyt aiemmin itsestään selviltä tuntuneet asiat tiedostettavimmiksi aktiivisen tuottamisen avulla. Olennaista on, että kun perhe ei enää ole koossa itsestään, yhteisyyttä täytyy jatkuvasti uusintaa.

4.3.3. Perheen symbolien konkreettisuus

Kaunismaa (1997a, 223) toteaa, että kollektiivista identiteettiä symboloivien ominaisuuksien on oltava ilmaisutavaltaan riittävän abstrakteja, sillä illuusio kollektiivisesta identiteetistä latistuu helposti tullessaan symboloiduksi liian konkreettisella tavalla. Tämä pitäneeekin paikkansa abstrakteista yhteisöistä puhuttaessa, joita Kaunismaa tarkastelee. Yhteisötyyppien välillä on kuitenkin eroja: face-to-face -yhteisöä ei esimerkiksi pidetä yllä pelkästään abstraktein symbolein. Päinvastoin, useimmat ylläpitämisen tavat ovat nähdäkseni hyvinkin konkreettisia, kuten myöhemmin esimerkkien valossa osoitan. Face-to-face -yhteisöissäkin

yhteisyyttä voidaan hahmottaa abstraktien välityksien, kuten ainutlaatuisesta rakkaudesta puhumisen avulla, mutta väitän, että ne tunnistavat itsensä olennaisesti myös konkretian avulla: siten, että on osoittaa esim. jotain konkreettista ja todellista yhdessä koettua.

Tekstissä onkin havaittavissa tiettyjä konkreettisia kohteita, joiden ympärille rakentuvan puheen voidaan sanoa olevan yhteisöllisyyttä tuottavaa. Tällaiset kohteet toimivat symboleina, joiden avulla konkretisoidaan tietty mielikuva tai tunne, joka ikään kuin tiivistyy kyseisessä symbolissa, ja herää kenties taas yleisemmän mielikuvan muodossa henkiin lukijan ajatuksissa. Tässä voisi jälleen viitata kansallistunteeseen: kun esimerkiksi katsomme Suomen lippua tai kuulemme kansallislaulun, tulemme jollain tavalla (usein tiedostamattomasti) ajatelleeksi Suomea ja suomalaisuutta. Erona vain on se, että siinä kuin Suomen lippu on varsin abstrakti symboli, perheen symbolit ovat usein konkreettisia. Tarkoitus on joka tapauksessa herättää mielikuva jostain ryhmän yhdessä jakamasta. Mielikuva perheestä on helppo kiteyttää johonkin konkreettiseen kohteeseen, johon on latautunut runsaasti merkityksiä. Joulun ja jouluun liittyvät symbolit ovat eräs alue, jotka ovat täynnä mielikuvia herättäviä merkityksiä:

”Kohta on joulun. Siellä joulukuusen ääressä olen minäkin kanssanne Joulua viettämässä. Niin teen ainakin ajatuksissani.” (Ilmari 22.12.1939)

Joulun perinteisestä perheeseen liitetty juhla, ja juuri jouluna perheestä erossa oleminen on ollut raastavinta. Joulun aikaan perheen pohtiminen on hyvin keskeistä, ja perheen yhteen liittäminen edes ajatuksissa tärkeää.

”Tervehdyksen sinulle isi rakas tänä Joulun-aattona. Nyt Joulun-aattona haluan seurustella kanssasi. Tämä on ainoa muoto, joka on mahdollista tällä kertaa. Mutta erittäin hyvä näinkin [...] Sepolle tämä olikin ensimmäinen Joulun. toisin Seppo ei siitä ymmärrä, parempi onkin niin. Me vanhemmat vain ymmärrämme. Sama toive on minullakin, kuin rakkaalla Sepon isillä, että seuraavana Jouluna jos saisimme olla yhdessä kolmissin. Katsella samojen kynttilöiden palavana lepattavan.” (Elsa 24.12.1939)

”Joulukuusen ääressä oleminen” ja ”samojen kynttilöiden katseleminen” kiteyttää toiveen yhteisöllisyydestä konkreettiseksi, mielikuvan avulla helposti lähestyttäväksi ja saa aikaan kokonaismielikuvan korostumisen. Joulukuusi ja kynttilät ovat näissä katkelmissa keskeisiä symbolisia koodeja, joiden avulla pyritään siihen, että puoliso aktiivisesti kuvittelisi mielessään, millaista olisi yhdessä katsella samaa joulukuusta tai samoja kynttilöitä.

"Kyllä isä lupaa tulla sitten joskus kotiin. Isälläkin on toisinaan ikävä sinne äidin, Sepon ja Kikkon luokse. Sitten kun isä tulee kotiin, niin isä ottaa teidät kaikki polvelleen istumaan ja antaa körökyysin" (Ilmari 1.8.1941)

"Jouduppa sinäkin rakas sieltä, niin saat pullakahvit kun tulet" (Elsa 28.3.1942)

Kumpikin puoliso kytkee puheen miehen kotiinpääsyä koskevasta toiveesta konkreettisen toiminnan ympärille. Tässä yhteydessä on toki huomattava, että kynttilät ja pullakahvit edustavat perhettä eri merkityksessä kuin lippu kansakuntaa. Lippu abstraktina symbolina on ajaton ja paikaton, sen sijaan esimerkeissani perheeseen liitetyt konkreettiset symbolit perustuvat niiden kytkeytymiseen kotiin paikkana ja menneisyyteen aikana (joka kylläkin olennaisesti liitetään tulevaisuuden toiveisiin).

4.3.4. Kahden maailman yhdistäminen

Läheisetkin ihmiset voivat helposti vieraantua toisistaan, kun he joutuvat fyysisesti erilleen. Näin on varmasti tapahtunut myös sota-aikana. Kotona ei ole eletty rintaman kauhuja ja ihmiseen väistämättä vaikuttavaa välitöntä kuolemanvaaraa. Toisaalta rintamaoloissa on vieraannuttu kodin jokapäiväisestä elämästä, ennen kaikkea lapsista ja heidän kehityksensä. Puolisot usein kirjoittaessaan kertovat, mitä ympärillä tapahtuu kirjoittamishetkellä. Tämä on keino yhdistää kaksi todellisuutta: luoda toiselle mielikuva omasta tilanteesta:

"Kikko istuu äidin polvella kuin äiti näitäkin rivejä isälle kirjoittaa. Ainahan yhdessä Kikon kanssa isille kirjoitamme. Seppo ei tahdo niin joutaa kirjoittamaan kuin täytyy töitä tehdä kuin isä ei ole kotona. Maanantain postiin Seppo lupaa isälle kortin kirjoittaa. Nyt vain parhaita terveisiä isin pojalta isälle. Tietysti myöskin meiltä Aionkin kanssa." (Elsa 16.8.1941)

"-Juuri kävin ulkona. Siellä on kirkas kuutamo. On muuten rauhallistakin. Kuuluu vain joku yksinäinen laukaus tai lyhyt kk. sarja, joka kumahtelee pakasyössä. Pojat siellä pitävät vartiota ja aikansa kuluksi laukaisevat silloin tällöin. Mitään varsinaista sotaa se ei ole, sillä se on niin tyyntä ja rauhallista sotahommaksi. Meillä oli tänään tavalliseen tapaan kiirettä." (Ilmari 6.12.1941)

Sen lisäksi, että kuvaillaan omaa sijoittumista ympäristöön, kerrotaan myös siitä, että kuvitellaan toisen tilannetta:

"-Katos vaan, äiti-kulta, näin sitä tuli taas ruperteltua ihan pitkä rytky. Äidin kanssa sitä onkin niin mukava jutella. Usko vaan, että minä ihan vullan näen"

Sinut, kun vastaat, kyselet, kuuntelet ja välillä hymyilet minulle. Näin ne vain meidän päivät menee, kun jutellaan näin kirjeellisesti.” (Ilmari 6.5.1942)

”Hyvin yö kului lastemme kanssa. Kyllä sitä lasten tähden herää monesti yössä ja voishan muutenkin herätä. Aina kun olen hereillä muistan sinut rakkaani ja veljeni siellä jossain. Tuntuu pahalle ajatella, että teidän täytyy olla siellä pimeässä kylmässä ja kosteassa yössä ja viellä vihollisen vaaralle alttiilla paikoilla. Sääli tulee kaikkia Suomen sotilaita mutta ennenkaikkia muistuu läheisimmät jokaiselle ensin mieleen.” (Elsa 27.8.1941)

Myös *aikaan* liittyvät elementit on otettava huomioon integroinnin tuottajana. Normaalissa kasvokkaisessa kanssakäymisessä ihmiset elävät jossain määrin yhtenäistä aikaa toistensa kanssa. Kirjeenvaihdossa, samalla kun eletään eri paikoissa, eletään myös eri ajoissa. Kirjeen kulku on joka tapauksessa kestänyt useita päiviä, eikä kirjeen saaminen ole näin ollen varmistanut lähettäjän hyvinvointia kirjeen saamisen hetkellä. Aika ja identiteetti liittyvät toisiinsa: yhtenäinen identiteetti perustuu käsitykselle ajallisesta jatkuvuudesta. Parisuhde jatkuu ajassa, mutta tietyin hyppäyksin. Kirjeissä on läsnä aina kaksi perusaikatasa: kirjoittajan aika ja vastaanottajan aika. Kirjeen kirjoittaja elää omaa reaaliaikaansa, mutta hänellä on aina mielessä myös se aika, jolloin vastaanottaja saa kirjeen. Samoin vastaanottaja elää kirjettä lukiessaan sen kirjoittamisen aikaa. Aikarakenteet siis sekoittuvat kiinnostavalla tavalla.

”-Varmaan sinä nyt jo olet vuoteessa lastemme kanssa. Kohta on aika jolloin Kikko ensikerran vaatii ruokaansa. Monestihan sitä yön pitkään saat nousta lastemme takia. Tiedän kuitenkin, että se Sinulle on mieluisinta velvollisuutta. Nytpä isä pienilleen toivottaakin hyvää yötä. On niin mukava kun tiedän, että yölläkin äiti lasten kanssa valvoessaan muistaa minua” (Ilmari 6.12.1941)

Kun perheen isä kirjoittaa kirjettä illalla nukkumaan käydessään, hän saattaa toivottaa puolisolleen ja lapsilleen hyvää yötä, ja tarkoittaa juuri nimenomaista yötä, vaikka tietäinkin, että kirje on perillä vasta useiden päivien päästä. Kirjoittaja ja vastaanottaja joutuvat muistinvaraisesti ja kuvitellen luomaan mielikuvan toisen osapuolen tilanteesta (Suojanen 1984a, 9). Itse asiassa kirjeissä liikutaan ainakin neljän eri ajan tasolla: 1) kirjoittajan nykyinen aika, 2) vastaanottajan nykyinen aika kirjoittajan näkökulmasta, 3) vastaanottajan nykyinen aika, ja 4) kirjoittajan mennyt, kirjoittamishetken aika vastaanottajan näkökulmasta.

Kun tarinat ovat joko kirjoitettuja tai monologina kerrottuja, täytyy tarinan kertojan tuottaa ymmärrettävyys yksinään (Arminen 1994, 37). Kirjettä voidaan tässä yhteydessä pitää enimmäkseen monologin kaltaisena, vaikka kirjeenvaihto kokonaisuutena muodostaakin dialogin. Joka tapauksessa palaute saadaan vasta viiveellä ja näin ollen dialogin muodostuminen on varsin hidasta. Tarinan kertominen, silloin kun vastaanottaja ei ole välittömästi läsnä tai on tilanteeseen osallistumaton, vaatii orientoitumista vastaanottajaan (emt., 37).

Peter L. Berger ja Thomas Luckmann (1994, 32-33) toteavat, että ihmisruumiin ”tässä” ja nykyhetken ”nyt” muodostavat elämismaailman peruskoordinaatit. ”Tässä ja nyt” on huomion keskipiste arkitodellisuudessa, se muodostaa tietoisuuden reaalisisällön. Elämismaailman todellisuus sisältää myös ilmiöitä, jotka eivät tapahdu ”tässä ja nyt”. Jokapäiväisen elämän todellisuus näyttäytyy intersubjektiivisena maailmana, maailmana, joka jaetaan ja joka edellyttää jatkuvaa vuorovaikutusta toisten kanssa. Toiset jäsentävät elämäänsä omien ”tässä ja nyt” koordinaattiansa mukaisesti, eivätkä ihmisten näkökulmat yhteiseen maailmaan käy yhteen. Kuitenkin tiedän eläväni toisten kanssa yhteisessä maailmassa. Jokapäiväinen elämä esittäytyy ihmisten tulkitsemana todellisuutena ja subjektiivisesti merkityksellisenä, yhtenäisenä maailmana (emt., 29). Kieli yhdistää jokapäiväisen elämän todellisuuden eri alueet ja nivoo ne yhteen mielekkääksi kokonaisuudeksi. Kielen avulla voidaan ylittää ”tässä ja nyt” kokemukset, kieli pystyy tekemään ”läsnäoleviksi” joukon asioita ja esineitä, jotka eivät ole fyysisesti, ajallisesti tai sosiaalisesti havaittavissa ”tässä ja nyt”. (emt., 50.)

Omat tutut sanontatavat luovat kokemusta yhteisestä todellisuudesta. Kuten Taina Huuh-tanen (1984b, 315-316) toteaa, perhepiirin omilla sanonnoilla saatiin esimerkiksi viestityksi kotoista lämpöä pakkasen kynsissä kipristelevalle rintamamiehelle:

”Meidän vekkulit hyvin voivat. Tänään Seppo oli melkein kokopäivän ulkona, nyt lapset ’makottaa’ jo. Kuten muistanet, Seppo sanoo aina kuin alkaa nukuttaa, että ’vie äiti minua makottaa.’” (Ilmari 17.3.1942)

”Sitten teidän kirjeitänne isä odottaa postista. Minä aina haen ja jaan täällä itse postin. Isä siis ’postiin män.’” (Ilmari 8.7.1941)

Myös mies siis tuottaa itsensä tutun (lainausmerkeissä olevan) sanonnan avulla kotoisaan diskurssiin. Eeva Jokinen (1996, 39-40, 141-143) puhuu siitä, miten päiväkirja voi toimia kiinnipitävänä ympäristönä vaikeissa tilanteissa, eräänlaisena transitionaaliobjektina.

Kriisitilanteen kirjeenvaihto voidaan varmasti nähdä samanlaisena. Päiväkirjaa on kuvattu myös 'omana huoneena', henkilökohtaisena tilana. (esim. Jokinen 1996, 140.) Perheen kirjeenvaihto on varmasti edustanut koko omaa kotia, jonka seinien sisässä perhe voi viettää yksityistä elämää, omine sanontoineen ja tarinoineen, suojassa ulkopuolisten katseilta (lukuun ottamatta sensuuria), ja näin paeta sodan arkitodellisuutta. Mies kertookin ”asuvansa” kirjeiden välityksellä perheensä luona:

”Illan tullen me jokainen odotamme suurella mielenkiinnolla illan merkkipäystä, postin saapumista, ja sitten kun minäkin saan kirjeesi, niin silloin en taas pitkään aikaan asu täällä, vaan siellä Sinun ja lastemme luona. Niin täällöin aina teen pienen läpileikkauksen elämäni varrelta ja tuossa läpileikkauksessa näytät Sinä keskeisintä osaa. Mielessäni kertailen kaiken yhdessä eletyn, jopa toisinaan yksityiskohtia myöten. Ja tosiaan: yhdyselämämme aikana sattuneet tapaukset, vähäpätöisetkin ovat lujasti syöpyneet mieleeni. Ihmettelen itsekin kun toisinaan muistini komeroista astuu esiin, jopa vähemmänkin merkittävä tapaus, jonka jo luulin unohtaneeni. -Sinun ohellasi lapsemme ovat niitä, joiden kanssa seurustelen. Koetan usein arvailla, kuinka lapset ovat kasvaneet, tunteeko Seppo isän j.n.e. Sitten minulla on ilo siitä, että lastemme välityksellä saan olla luonasi.” (Ilmari 17.10.1941)

Me-yhteisön tunnistamisessa olennaista on, että yhteisön jäsenten maailmat koetaan sijoitettavaksi samaan todellisuuteen. Tämä tapahtuu pyrkimyksellä ylittää kielen avulla niin ajan kuin paikankin rajoitteet. Kirjeissä luotava todellisuus ei välttämättä vastaa todellista kirjoittamishetken aikaa ja paikkaa, vaan toisen tilannetta kuvittelemalla ja omista oloista kertomalla käsitys vastaanottajasta säätelee ajallisia ja tilallisia rakenteita. Ajan ja paikan ylittämistä tapahtuu myös muistelemisen avulla, jota käsittelen seuraavaksi.

4.3.5. Muistot ja muisteleminen

Teppo Sintonen (1997) sanoo, että kansakuntaa ei pidä koossa yhteinen verenperintö, vaan *tarinat* yhteisestä verenperinnöstä. Toki on niin, että perheen muisti ja sen artikulaatiot ovat vähemmän kiinteitä ja siten nopeammin muuttuvia kuin kansalliseen identiteettiin kytkeytyvät symbolit, mutta niiden olemassaoloa ja merkitystä perheen kollektiivisen identiteetin ylläpitämisen kannalta on vaikea kiistää. Olen korostanut, että perhe ei erillään ollessaankaan ole kuvitteellinen yhteisö, mutta pysyäkseen yhdessä sen täytyy korostaa jotain 'omaa', aivan erityisesti sille ominaista, joka erottaa sen muista, joko toisista perheistä tai suuremmista sitä uhkaavista mahdeista.

Perheidentiteettiin vaikuttavat suuresti perheen uskomukset ja muistot menneestä, sillä historiallinen näkökulma auttaa ymmärtämään perheen nykytilanteen osana ajan jatkumoa (Bennett ym. 1988, 214). Erityisesti yhteiset muistot ja tarinat ja niiden liittäminen nykyhetkeen saavat aikaan jatkuvuuden tunnetta, sillä menneiden muistelu kertoo perheen yhteisestä historiasta. Tässä yhteydessä ymmärrän tarinan käsitteen varsin yleisellä tasolla: menneen ajan tapahtuman kuvauksena, joka on jollain tavalla merkityksellinen nykyhetken kannalta, ja joka kerronnan avulla tuodaan läsnäolevaksi kirjeen kirjoittamisen hetkeen. Tämä viittaa W. Labovin ja J. Waletzkyyn käsitykseen kertomuksen kahdesta funktiosta, joista toinen on selostava ja toinen arvioiva (ks. esim. Siikala 1984, 144; Huotelin 1996, 28). Selostusfunktio käsittää menneiden tapahtumien kuvauksen niiden ajallisessa järjestyksessä, kun taas arvioivassa funktiossa suhteutetaan nämä tapahtumat nykyhetkeen ja osoitetaan, mitä ne merkitsevät kerrontatilanteeseen osallistuville (Siikala 1984, 144). Elämäkertomuksessa elämänkulun kulttuurinen konteksti ja elämänhistorian konkreettiset tapahtumat tehdään subjektiivisesti merkittäviksi (Huotelin 1996, 28). Muistot aktivoituvat nykyhetken tilanteista käsin ja niiden kerrontaa ohjaavat monet kulttuuriset, sosiaaliset ja yksilölliset konventiot ja tarkoitukset (Saarenheimo 1991, 267).

”Mietin tuossa juuri vuoteni kulkua [...] Tältä vuodelta on paljon mieleen painuneita hetkiä, tarkoitan, joita on sattunut noin yksityiskohtaisesti elämäsämme. Aina muistan kuin Helsingistä palasit. Muistan hetken, samana iltana istuttuamme kahden, siskoni kolmantena samassa huoneessa. Muistako siskoni sanat? minä muistan. Hän päivitteli meidän olevan kaksi onnellista. Todella niin olimmekin. Oliko onnellamme rajoja silloin. Mitä nyt, jos Jumala suo meidän kerran tavata, kuinka onnellisia voisimmekaan olla. Sitä aina ajattelen.” (Elsa 30.12.1939)

Kuvattu menneen ajan tapahtuma ei ole kertojan kannalta irrallinen elementti, koska sen kertominen osoittaa, että se on jollain tavalla merkityksellinen kirjoittamishetken kannalta. Menneisyys elää ja vaikuttaa nykyisyyteen ja tulevaisuuteen muistelemisen ja kertomusten välityksellä (Alasuutari 1989, 75). Tulevaisuuden suunnittelu ja ennakointi onkin pohjimmiltaan muistojen ja menneisyyttä koskevien mielikuvien uudelleen järjestelyä ja tulkintaa (emt., 84). Näytteessä ilmenevät tapahtumat voidaan asettaa myös selostusfunktion edellyttämään kronologiseen järjestykseen: 1. mies palaa Helsingistä kotiin, 2. mies, hänen vaimonsa sekä vaimon sisko istuvat sinä iltana samassa huoneessa, 3. sisko sanoo miehen ja vaimon olevan onnellisia. Tapahtumien rakenne on sama kuin toivomuksessa, joka kos-

kee miehen paluuta sodasta kotiin, josta niin ikään seuraisi onnellisuutta. Rakenteen toiston avulla muisto kytketään tulevaisuuteen.

Kertominen ei siis pääty kuvailun tasoon, vaan puolisoa halutaan muistuttaa entisestä onnellisesta ajasta, kun perhe oli vielä yhtenäinen ja täten korostaa perheen yhteistä historiaa. Toisaalta viitataan myös tulevaisuuteen, siihen onneen, mitä seuraa, jos he vielä voisivat tavata. Tämä aviopuolisoita yhdistämään pyrkivä tarina on luettavissa lähes hätähuutona normaalitilan puolesta, ja siitä miten ennen täysin normaalilta tuntunut tilanne nousisi nykytilanteessa arvoonsa. Tämä edustaa juuri tarinan arviointifunktiota: kertoja ottaa kantaa kerrottuun hetkeen, antaa ymmärtää, että ei osannut arvostaa onnellisuuttaan tarpeeksi, mutta nyt olosuhteet ovat muuttaneet suhtautumista. Tekstinäytteessä ilmenee myös eräs keskeinen tarinaan liittyvä kulttuurinen käytäntö, kerronnan alkaminen johdattelulla: ”Mietin tuossa juuri...” Kertomus on aina kokonainen esitys, jossa kertoja tavalla tai toisella perustelee sen, miksi tarinansa kertoo (Alasuutari 1994, 120). Tarina asetetaan tällä tavoin tiettyyn kontekstiin. Kulttuuri ilmaisee itseään yksilön tarinan kautta (Riessman 1993, 5). Muistamisen kollektiivisuus tulee esiin, kun muisteleminen jatkuu miehen kertomana:

”Muistutat minulle sitä iltaa, jolloin tulin Helsingistä kotiin. Muistan tuon aina. Olihan se hetki, jota niin hartaasti odotimme. Olemme saaneet tuntea, mitä on avioelämän onni ja sen rakkaus. Jos milloin Jumala suo matkani päättyvän, niin minun osaltani se päättyy tietoisena siitä, että olin onnellinen mies. Mies, jolle elämä lahjoitti paljon.” (Ilmari 11.1.1940)

Tässä katkelmassa viitataan edelliseen näytteeseen. Aviomies jatkaa vaimonsa aloittamaa tarinaa, ja osoittaa siten, että kuvattu tapahtuma ja vaimon kirjoittaminen siitä on hänellekin merkityksellistä: onnellisuuden tarina on siis yhdessä tuotettua. Puhe siirtyy tuon yksittäisen tapahtuman kommentoinnin jälkeen yleisempään pohdintaan onnellisuudesta. Tapahtuma liitetään siis ajatukseen pysyvästä tilasta: elämän kokonaisvaltaisesta onnellisuudesta. Selostamisen ja arvioinnin yhdistäminen saa aikaan sen, että teksti tuntuu luontevasti etenevältä. Jaettujen kokemusten yhdessä muisteleminen on jotain enemmän kuin muistelijoiden näkemysten summa (Middleton & Edwards 1990, 7).

Usein puoliset kertovat nähneensä unta toisistaan ja lapsestaan, ja unet (jotka on nähty menneisyydessä) liitetään nykyhetkeen ja tulevaisuuden toiveisiin, jotka koskevat sodan loppumista ja siitä seuraavaa yhdessäoloa:

*”Sinä kerroit unesi kirjeessäsi, minä teen samalla tavalla. Olen nähnyt usein unta sinusta ja lapsestamme. Seppo on aina olevinaan suurempi kuin, mitä hän tällä hetkellä on. Olen jo kaksi kertaa nähnyt unta, jossa Seppo on kävel-
lä kipittänyt meidän keskellä. Eräänä yönä näin sinut Näin tuon unen tässä
hiljattain. Sinä katsoit minuun pitkään ja kauvan ja sinun silmäsi olivat kyy-
nelissä. Olen palauttanut tuon unen mieleen monta kertaa. Se oli kaunis uni.
Silmäsi sanoivat minulle kaiken mitä sinä olet minulle. Niistä näkyi se sama
rakkaus ja lämpö, joka meitä toisiimme sitoo. Uskon, että näen silmäsi vielä
todellisuudessa. Silloin Teidät, pienet rakkaani, isi ottaa oikein entiseen ta-
paan polvilleen. Silloin on taas kaikki hyvin. Silloin on isänmaakin jo vapaa
vainolaisesta” (Ilmari 2.1.1940)*

Kielellä on kyky nivoa yhteen erillisiä todellisuuden vyöhykkeitä kuten uni ja jokapäiväi-
sen elämän todellisuus. Unta tulkittaessa sen todellisuudesta tehdään arkitodellisuuden
erillisalue ja se saa merkityksensä pikemminkin arkielämän todellisuudesta kuin omasta
erillisestä todellisuudestaan. Tällä tavoin tuotetut todellisuuden alueet paikantuvat yhteen
todellisuuteen, mutta viittaavat toiseen. (Berger & Luckmann 1994, 51.)

Myös aiemmin mainitsemani puolison persoonallisuuden ‘tietämisen’ korostaminen liittyy
yhteisten muistojen tuottamiseen entisestä arkisesta tilanteesta: *”Tiedän, että osaatkin olla
Jumalalle kiitollinen hänen lahjoistaan”* (Ilmari 22.12.1939) Yhteinen menneisyys halu-
taan tuoda esiin toisen tuntemisen korostamisella. Väitänkin, että muistin ja muistojen
avulla entistä normaalitilaa ikään kuin pyritään siirtämään nykyhetkeen. Nykyhetki määrää
sen, mitkä tapahtumat nousevat kulloinkin muistamisen kohteeksi. Sodan kontekstissa
muistellaan sitä, mikä koetaan tärkeäksi, mutta mikä silloisesta tilanteesta puuttuu: kotia,
yhdessäoloa ja turvallisuutta.

*”Muistelen, että meilläkin näillä ajoin 4 v:ta takaperin oli oikein hauskaa.
Ja tuo hauskuus on jatkunut edelleen ja molemmat toivomme, että sitä kes-
täisi ainakin 50 vuotta. Jos siis Lauria tai jotain muitakin onnestaa näissä
kaupoissa samalla tavalla kuin meitä, niin varmasti ovat tyytyväisiä. Minä
tosiaan monta kertaa ajattelen, että onkohan niitä paljon, joiden perhe-elämä
olisi niinkin sopuisa ja onnellinen kuin meidän. Toivottavaa olisi, että mah-
dollisimman monilla olisi.”* (Ilmari 12.10.1941)

*”Nyt on siis tuo toivottu, odotettu jouluihin, Muistuin tässä mieleeni monta
elettyä joulua.[...]Minulle tämä on kolmas jouluihin, jonka vietän asetakki pääl-
lä.”* (Ilmari 25.12.1941)

Muistelu on tavallisinta juhla- ja merkkipäivien yhteydessä, jolloin senhetkisen juhlapäivän
eläminen rakentuu aiemmille, yhdessä koetuille. Tämä muisteleminen ei ole ainoastaan

tosiasioiden muistelemista, vaan myös tiettyjen tapahtumien uudelleenelämistä (vrt. Shotter 1990, 135). Muistelemiseen liittyy aina ajallista jäsentämistä: nyt elettyä juhlapäivää verrataan jossakin suhteissa menneisiin. Seuraavissa esimerkeissä linkin menneen ja nykyisen välille saa välillä kuluneen ajan laadusta: ”kovien koettelemusten vuodet”, mutta myös säästä ja vappusimasta. Näin luodaan yhtenäistä tarinaa menneestä nykyiseen.

”Kohta on Sinun nimipäiväsi[...]toivotan äidille sydämellisesti onnea! Muistuu tässä mieleeni ensimmäinen yhdessä viettämämme nimipäiväsi. Tulit silloin minua vastaan siellä kotitielläsi. Se oli silloin kun meidän tiemme yhtyivät. Niin näiden vuosien aikana on tapahtunut paljon. Ainakin kovien koettelemusten vuosia ne ovat olleet. Mutta sittenkin on painavampi se panos, jonka olemme saaneet ollessamme yhdessä.” (Ilmari 6.10.1941)

”Täsmälleen 4 vuotta taakse päin oli meidän vihkipäivä. Se oli pyryinen päivä silloin, nyt tänään näyttää tulevan kaunis, aurinkoinen päivä. On aika pakkaneen näin huhtikuun aamuksi” (Elsa 4.4.1942)

”-Muistan, että tasan viisi vuotta sitten oli äiti minulla vieraana. Odotin kovasti, mutta meni ilta myöhäiseksi ennenkuin tulitte. Silloin oltiin vielä vieraita, vaikka taisinkin äitiin olla onnettomasti rakastunut jo silloin. Ei nyt ole simaa ja ei taida olla sielläkään. Ollaan siis simoitta tämä vappu.” (Ilmari 1.5.1942)

Näissä näytteissä pyritään siis aktiivisesti kuvattavan tapahtuman molemminpuoliseen uudelleen kokemiseen. Se saavutetaan tuomalla esiin jokin konkreettinen asia muistettavasta hetkestä ja vertaamalla sitä nykyhetkeen silloin/nyt –rakenteen avulla. Konkreettisuus tuo tässäkin elävämmin läsnäoleviksi poissaolevia asioita. Muistaminen ei ole siis ainoastaan kognitiivinen prosessi vaan se liittyy olennaisesti tunne-elämään.

Kirjeessä muistelemisen ei kuulu genren oletuksiin kuten omaelämäkerrassa, jossa elämänvaiheiden ja tapahtumien mieleenpalauttaminen ja muistojen kanssa työskenteleminen on peruspilarina (vrt. Vilkkonen 1997, 165). Tämän vuoksi kirje- ja päiväkirjamuistelemiseen liittyy aina jotain erikoista. Kirjeissä muistelemisen on ennen kaikkea kollektiivista muistia: muistamisen kohteena olevat tapahtumat liittyvät nimenomaan puolisoitten yhdessä kokemiin asioihin. Mennyt ja nykyinen vaikuttavat toisiinsa kaksisuuntaisesti: nykyhetken kokemukset riippuvat suuresti menneisyyttä koskevasta tiedosta, ja käsitykset menneestä toimivat nykyisen sosiaalisen järjestyksen legitimoijana (Connerton 1989, 3).

Kollektiiviset identiteetit koostuvat suurelta osalta myyteiksi kutsuttavista symbolisista koodeista. Kaunismaa määrittelee myytin kollektiivisten identiteettien yhteydessä kertomuksiksi tai symboleiksi, jonka kautta maailmaa ymmärretään. Kollektiivisen identiteetin myytit tekevät merkitykselliseksi ryhmän tai yhteisön, johon ihmiset katsovat kuuluvansa tai haluavat kuulua. (Kaunismaa 1997b, 42.) Myytin käsite on peräisin uskonnollisesta sanastosta, jolloin se ymmärretään kertomukseksi maailman luomistapahtumista ja jumalten esikuvallisista teoista (Honko 1972, 111). Lauri Honko korostaa myytin määritelmässä neljän seikan huomioonottamista: muodoltaan myytti on kertomus; sisällöltään se on tietoa ratkaisevista alkutapahtumista; funktioltaan se on ennen kaikkea esikuva ja malli, ja sen kontekstina on jokin riitti, vakiintunut käyttäytymiskaava. Myytin kuvaamat tapahtumat tapahtuvat uudelleen nykyhetkessä, kun myyttiä käytetään. (emt., 112-114.) Rakkauden ensivaiheista kertova tarina on profaanin myytin kaltainen:

”Rakkaus ei ole mitään, jollei siitä vähän juoruta. Minäkin muistan, että eukot kertoilivat meidän riijailevan, vaikka emme olleet toisillemme edes koskaan suuta pistäneet tai edes sormella koskettaneet toisiamme. Voi olla, että he näkivät minusta, joka olin jo kauan sinuun mielettömästi ihastunut ja rakastunut. Oikeastaan meidän sopisi olla kiitollisia ihmisten juoruille, sillä niiden kannustamana minä taisin tehdä ratkaisun ja tiedustella mielipidettäsi. –Niin ne ovat meille jo jääneet pahasti selän taakse, mutta mukava niitä on muistella, niinpä täälläkin usein muistelen yhteistä elämäämme aina siitä asti kun kirjoitin Sinulle ’joko tai ei’ ja sinä kirjoitit, että sanompahan ’joko’. Se oli meidän ensimmäinen rakkauskirjeemme. Tuollainen pieni, mitätön paperilappu. Kuitenkin se olisi ollut tehokas välikappale erottamaan tiemme ainiaaksi. Tuon ensimmäisen lapun jälkeen on tullut monta uutta lappua, jotka olemme lähettäneet etenkin näinä sodan vuosina. Näiden lappujen perusajatus on aina ollut sama: me kuulumme ja elämme toisillemme ja niille, jotka ovat kauttamme tähän maailmaan tulleet.” (Ilmari 26.12.1941)

Vaikka tässä ei ole kysymys syntymyytistä kosmogonisessa mielessä, tässä kuvataan kuitenkin sen maailman syntyä, josta kyseinen perhe on saanut alkunsa. Yhteisyys tiivistyy kahteen asiaan: ihmisten juoruiluun, jota ilman ”rakkaus ei ole mitään”, ja miehen lähettämään kosintakirjeeseen, joka näyttyy ratkaisevana alkutapahtumana, ja joka olisi voinut muuttaa tulevaisuuden. Myytissä on näin ollen kysymys myös jatkuvuudesta: muistissa ja muistoissa ilmenevät myyttiset elementit ovat sekä ”todistusaineistoa” menneisyydestä että jatkuvuutta tuottava historiallinen voima (Samuel & Thompson 1993, 20). Myytit toimivat yksittäisinä kuvina jostain suuremmasta kokonaisuudesta (Kaunismaa 1997b, 42).

Kollektiivisen identiteetin symboliset koodit eli itsestäänselvyydet ja myytit ovat kulttuurisia konstruktioita, jotka ovat ihmisten kanssakäymisessä syntyneitä käsityksiä ryhmistä, yhteisöistä ja sosiaalisista järjestelmistä. Ne ovat siinä mielessä tarkoituksenmukaisia, että symboliset koodit ilmaisevat tärkeitä asioita ihmisten yhteenkuuluvuudesta. Ne ovat kuitenkin myös satunnaisia, sillä on varsin sattumanvaraista, mitkä tapahtumat nousevat identiteetin kannalta tärkeiksi, ja mitkä sanat, ilmaukset tai kertomukset alkavat kantaa myyttistä merkitystä. (emt., 42-43.) Kaikki ryhmää tai yksilöä koskeva ei ole identiteetin rakennusainetta, vaan sitä on valittu edustamaan jotkut symboliset esitykset (Kaunismaa 1997a, 223). Kriisitilanteen shokeeraama perhe valitsee itseään kuvaamaan lähinnä positiivisia muistoja ja myyttejä, ja jättää negatiiviset huomiotta. Elämäntarinoissa myynteille ja muistoille on tyypillistä asioiden yksinkertaistaminen radikaalilla tavalla, sillä ne kerrotaan nykyhetken perspektiivistä käsin. Tavoitteena on tehdä menneisyys ymmärrettäväksi, mikä vaatii valintaa, järjestämistä ja yksinkertaistamista. (Samuel & Thompson 1993, 8.)

Tämän ulottuvuuden keskeinen ajatus oli, että perheenjäsenet käyttävät toistensa 'tunnistamiseen' tai ehkä osuvampaa olisi sanoa *tunnustamiseen* tiettyjä kulttuurisia välityksiä. Onhan esimerkiksi avioliitto loppujen lopuksi varsin sattumanvarainen muodostelma, etenkin vielä muutama vuosikymmen sitten, kun ihmisten liikkuvuus oli vähäistä. Kuitenkin jatkuvasti puhutaan tietystä tarkoituksesta tai kohtalosta, joka ihmiset on saattanut yhteen.

Jokaisella perheellä on siis omat puhetapansa, muistonsa ja tarinansa, jotka erottavat sen ulkopuolisista. Näiden esiintuominen ja toistaminen vahvistavat perheenjäsenien yhteenkuuluvuutta ja uusintavat perhesuhdetta jatkuvasti. Perhe ei siis ole itsestään koossapysyvä vuorovaikutusyksikkö, vaan sitä pitää jatkuvasti rakentaa ja tuottaa erilaisissa sosiaalisissa käytännöissä. Samalla tavoin kuin vahvistamme suomalaisuuttamme vetämällä lipun saloon itsenäisyyspäivänä, myös perhettä vahvistetaan tietyin yhteisin käytännöin. Perhettä yhdistää yhteinen nimi ja oma asunto, mieluiten omakotitalo, jonka rajasta halutaan pitää tiukasti kiinni. Kollektiivista identiteettiä tarkasteltaessa on siis tärkeää kiinnittää huomiota historiallisiin prosesseihin, samoin myynteihin, symboleihin ja merkityskonstruktioihin, joissa identiteetti ilmenee (Kaunismaa 1997b, 40-41).

Jokapäiväisessä perhe-elämässä tällaiset symbolit eivät ole ehkä kovin selvästi esillä, ainaakaan tietoisesti, sillä ne kätkeytyvät tavanomaisten rutiinien taakse. Kuitenkin on niin, että juuri näissä rutiineissa yhteisöllisyys muodostuu, ja se tulee havaittavaksi vasta sitten, kun totunnaisuuteen tulee muutos. Tässä mielessä sotakirjeenvaihto on erityisen otollinen aineisto tutkia perheen yhteiseen muistiin kytkeytyviä koodeja.

4.4. ”Kyllä meillä sitten on hauskaa kun lopullisesti pääsen luoksenne.”

-Arjen tuottaminen ja epävarmuuden poistaminen

Sota-aika on aivan erityinen konteksti, jossa perheenjäsenet ovat toisistaan erillään, kenties ikuisesti. Silti elämää on jatkettava, niin kotona kuin rintamallaakin. Tässä luvussa pohdintä, miten muuttuneessa tilanteessa luodaan elämänhallintaa ja jatkuvuuden tunnetta, miten arkinen elämä hahmottuu uudelleen ja millaisiin asioihin luottaen.

Ontologisen turvallisuuden käsitteeseen liittyy ihmisen luottamus minäidentiteettinsä jatkuvuuteen sekä sosiaalisen ja materiaalisen ympäristönsä pysyvyyteen (Giddens 1990, 92). Sota koettelee näin ollen voimakkaasti ontologista turvallisuutta. Ontologinen turvallisuus liittyy olemiseen; fenomenologian käsittein: ”maailmassa olemiseen”, mutta on kuitenkin pikemminkin emotionaalinen kuin kognitiivinen ilmiö ja kytköksissä tiedostamattomaan (emt.). Sota-ajan kirjeenvaihdossa pidetään yllä ennen kaikkea perheen ontologista turvallisuutta, uskoa siihen, että perheeseen liittyvä sosiaalinen todellisuus jatkuisi ja pysyisi samana päivästä toiseen. Kirjeissä tulee tehdä eksplisiittistä ylläpitoa toistoin ja vakuutteluin esim. rakkauden säilymisestä. Barbara Misztalille (1996) tunteissa esiin tuleva luottamus on yksi kolmesta luottamuksen muodosta⁵, ja ilmenee luottamuksena perheeseen, ystäväyteen ja yhteisyyteen. Ontologisen turvallisuuden ja kiinnittymisen lähteenä se on tärkeä osa yksilön identiteettiä ja perusta suhteille ulkomaailmaan (emt., 98-99). Kestävän minäidentiteetin ytimessä onkin juuri perheeseen kiinnittymisestä voimansa saava perusluottamus, joka luo ontologisen turvallisuuden tunnetta ja kantaa yksilöä muutosten ja kriisien läpi (emt., 160). Esimodernissa maailmassa ihmisten välisiin suhteisiin perustuva luottamus oli

⁵ Kaksi muuta Misztalin hahmottamaa muotoa ovat luottamus habituksena ja luottamus politiikkana.

itsestään selvää ja se oli normatiivisesti vahvistettua. Sitä ei siis tarvinnut erikseen ansaita. Esimerkiksi aviopuolisoiden välinen luottamus perustui avioliittosopimukselle. (emt., 164.) Omassa aineistossani perheeseen kytkeytyvä luottamus näyttäytyy siten, että annetaan ymmärtää, että aviopuolisoiden välillä on tällainen solidaarisuussopimus. Olennaista kuitenkin on, että sopimusta joudutaan jatkuvasti vahvistamaan sen legitimitietin säilyttämiseksi.

Tässä ulottuvuudessa ei ole varsinaisesti kyse me-yhteisön määrittelystä, mutta kylläkin kollektiivisesta identiteetistä, sillä tämä ulottuvuus tuo identiteetille ajallista jatkuvuutta. Perheen yhteinen tulevaisuus korostuu kuoleman edessä, kun jatkuvuus ja perheen yhteinen tulevaisuus on joka hetki uhattuna. Voisi sanoa, että usko tulevaisuuteen on kollektiivisen identiteetin ylläpitämisen ehdoton edellytys: täytyy olla uskoa yhteiseen tulevaisuuteen, jotta esimerkiksi menneisyydestä aineksensa saavaa identiteettityötä kannattaa tehdä. Jotta taas voidaan uskoa tulevaisuuteen, on nykyelämä saatava hallittavan tuntuiseksi. Käytännöstä käsitettä arjen tuottaminen. Toisaalta on oltava kuitenkin tietoisuus yhteisöstä, jonka tulevaisuuteen uskotaan, sillä identiteettityötä tehdään kollektiivisesti. Yhteisön jäsenillä täytyy siis olla olemassa ainakin implisiittinen mielikuva yhteisyydestään. Näin ollen yhteisön määrittäminen ja sen ajalliseen jatkuvuuteen uskominen limittyvät tiukasti toisiinsa.

Perhettä kohtaavista uhkakuvista sota on jollain tapaa äärimmäisiä uhkia, sillä siinä ollaan niin läheisesti tekemisissä kuoleman kanssa. Taistelu olemassaolosta ei-olemassaoloa vastaan on yksi ihmisen loputon tehtävä. Elämällä arkielämäänsä ja suorittamalla siihen liittyviä toimintoja ihmiset vastaavat kysymykseen olemassaolosta. (Giddens 1991, 48.) Kuolemanpelko värittää jokaista kanssakäymistä; koskaan ei tiedä, onko juuri kirjoitettava oleva kirje kenties se viimeinen. Myös perheenjäsenen vakavasti sairastuminen tai onnettomuus on samanlainen perheenjäseniä toisiinsa lähentävä kriisi. Vaikka perhe voisi-kin olla fyysisesti yhdessä, on kuolemanpelko niin voimakas uhka, että tarvitaan uusia keinoja tulevaisuudenuskon saavuttamiseksi. Sodanaikainen ero perheestä on kuitenkin kahdentasoinen: ensinnäkin on *todellinen, fyysinen ero*, se että perheenjäsenet ovat joutuneet eri paikkoihin, eivätkä näe toisiaan. Tämän rinnalla vaikuttaa kuitenkin *mahdollinen lopullinen ero*, kuoleman mahdollisuus, joka tekee erosta ja etäisyyksistä niin raastavan. Juuri kuolemanpelko on syy, miksi perheen koossapitämiseen tarvitaan erityisesti vielä neljäs, tulevaisuuteen viittaava ulottuvuus.

4.4.1. Sodan positiivinen arki

Arki on usein se elämäalue, joka koetaan tylsänä harmautena (vrt. Roos 1983), tavanomaisuuden ja rutiinien maailmana, jolle esimerkiksi juhla on positiivinen vastakohta (Salmi 1991b). Tällainen arkikäsite ei kuitenkaan kelpaa tässä yhteydessä, sillä kun ihmistä kohtaa jokin kriisi, käsitys juhlasta muuttuu. Silloin tulee kaivanneeksi juuri kaikkein tavallisinta arkielämää, sitä että asiat sujuvat niitä erityisemmin pohtimatta. Rutiinien tavanomaisuudesta tuleekin siis selviytymiskeino muutosta vastaan. Vaikka Julkunen (1989) hahmottaakin arjen lähinnä palkkatyön ja kodinhoidon maailmana (eli pelkistää sen erilliseksi elämäalueeksi), hän on sikäli kanssani samoilla jäljillä, että toteaa arkielämään liittyvän toisilleen vastakkaisia kokemuksia. Vaikka yhtäältä arki näyttäytyy harmaana ja ikävänä uusintamisen alueena, toisaalta se pragmaattisine toimintamalleineen ja syklisine tois-toineen tarjoaa jotain muuttumatonta, inhimillisen uusintamisen jatkuvuuden (emt., 16).

Arkea voidaan määritellä niin monin tavoin, että se tuntuu käsitteenä täysin muodottomalta. Tavallista on nähdä se kuitenkin jonkin vastakäsitteensä kautta. (Salmi 1991b.) Tässä yhteydessä on tärkeää huomata, että arki käsitteenä voidaan hahmottaa kahdenlaisten vastakäsitteiden kautta. *Negatiivinen arki* on tilanne, jossa arki nähdään negatiivisempana kuin vastakäsitteensä. Suurin osa arjen määritelmistä edustaa tätä (kun vastakäsitteeksi nähdään ei-rutiinit, tuottava toiminta, juhla jne.) *Positiivinen arki* on tavoiteltava tilanne, sen vastakohtana ollessa jokin voimavaroja vievä ja stressaava muutos, kuten sota. Negatiivinen rutiinien arki vain on läsnä, ja siitä pyritään pääsemään eroon esim. juhlien tai muiden irtautumisen kokemusten avulla, kun taas positiivisessa arjessa tiettyjä rutiineja nimenomaan luodaan, koska niitä tarvitaan tilanteen vakiinnuttamiseksi. Arkea siis sekä paetaan että tavoitellaan. Sota-aikana arkisuus ja tutut asiat ovat tavoiteltavia, joten keskityn käsitteen tähän puoleen. Haluan tässä yhteydessä korostaa, että mielestäni ei missään tapauksessa ole väärin sanoa arjen olevan yhtä kuin rutiinit tai toisaalta juhlan vastakohta. Tietyissä yhteyksissä arki on nimenomaan näitä. Olennaista on, että arki määrittyy kontekstisidonnaisesti.

Arki säröilee perheen säröillessä. Sodan kontekstin ollessa arjen rikkojana arki tarkoittaa nimenomaan turvallisuutta, kokemusta elämänhallinnasta ja ennen kaikkea perheen yhdessäoloa. Perheenjäsenten erilleen joutuminen ja siihen liittyvä jatkuva kuolemanpelko ja

kaikkalainen epävarmuus johtavat arjen uudelleen määrittelyyn. Tietyssä mielessä sota voidaan aluksi hahmottaa arjen vastakohtana, mutta tämä vastakkainasettelu ei ole pysyvää. Ajan kuluessa arjelle löytyy paikka sodassakin, kun sota *arkistuu*. Yhteydenpito perheenjäsenten kesken on tärkeä aktiivinen toimenpide tämän tilanteen saavuttamiseksi. Niinpä arkea tuotetaan ja määritellään uudelleen nimenomaan perheen integraatiota korostamalla ja pelkoja poistamalla. Perheen ja arjen suhde voidaan nähdä toinen toistaan muokkaavana: perhettä pidetään koossa arkea ja tuttuutta tuottavilla keinoilla, kuten tietyillä rutiineilla. Toisaalta perheen tuntuminen yhtenäiseltä hajallaan ollessaankin puolestaan tuo lisää turvallisuutta ja arkisuutta tilanteeseen.

Tuntuu siis siltä, että myös äkkipäätään ei-arkiselta tuntuvassa poikkeustilanteessa, sodassa, tapahtuu jotain sellaista, joka osoittaa sen, että arki ei lopu sodan alkamiseen. Kriisitilanteen arki on jotain erilaista kuin normaalitilan arki, joten arjen voidaan sanoa tuottavan tällöin itsensä uudenaikaisessa kontekstissa. Miten nämä arjeksi kutsuttavat elementit sitten sotakirjeenvaihdossa ilmenevät?

4.4.2. Arki orientoitumisena

Salmen (1991b) mukaan arkielämä tulisi nähdä holistisena käsitteenä: sen tulisi sanoa jotain ihmisen elämästä kokonaisuutena, *kokemusmaailmana*. Tätä näkemystä lähelle olen itsekin päätenyt. Arki voidaan ja pitääkin määritellä erityispiirteidensä kautta, mutta jotta sitä voitaisiin käyttää teoreettisena viitekehysenä, tämä ei riitä eikä siitä ole hyötyä. Tämän vuoksi on pyrittävä kokonaisvaltaisempaan käsitykseen. Kyse on siis arkielämän elämisen kokemuksista, ja kokemusten muovaamisesta (Salmi 1991, 246).

Tämähän on ollut fenomenologien ja etnometodologien keskeinen lähtökohta: arki on ollut se kaikkein keskeisin tutkimusalue, sillä viime kädessä kaikki palautuu ihmisen arkiseen toimintaan. Jokapäiväinen elämä esiintyy ihmisten tulkitsemana todellisuutena ja subjektiivisesti merkityksellisenä, yhtenäisenä maailmana. (Berger & Luckmann 1994, 29.) Husserl korosti, että kaikki inhimillinen ajattelu on perusteiltaan sidoksissa Lebensweltiin, siihen eletyn kokemuksen maailmaan, joka on jo olemassa toimijoiden arkitiedon tuotteena. Schutzille Lebenswelt on arkisten tapahtumien ja instituutioiden lähtökohta, jonka tavalliset yhteiskunnan jäsenet tuottavat ja luovat ilman, että ovat välttämättä koskaan tietoisia tästä. (Heritage 1996, 54-55.) Arjen konstruointi ei siis välttämättä ole tietoisista, mutta

olennaista on, että käsite ei ole olemassa ilman diskursiivisista tuottamista. Etnometodologeille arki on nimenomaan toimintaa: todellisuus tehdään siinä missä se eletään (Peräkylä 1990, 147). Pitäessään yllä, muokatessaan ja muuntaessaan olosuhteitaan toiminnoillaan, toimijat samalla myös uusivat, kehittävät tai muokkaavat niitä yhteiskunnallisia todellisuuksia, jotka ympäröivät heidän toimintaansa (Heritage 1996, 180). Tietyissä mielessä arkea voidaan pitää tällaisena yhteiskunnallisena instituutiona, joka määrittää ihmisten toimintaa, mutta jota ihmiset toiminnallaan samalla tuottavat ja muokkaavat.

Instituution käsite arkeen liitettynä sisältää ajatuksen siitä, että arjen piiriin astuminen tarkoittaa myös astumista tietyn rakenteen sisään. Toisaalta olen hylännyt ajatuksen siitä, että arki olisi pelkästään vankila, johon ihminen on tuomittu. Yhdistävä linkki näiden ajatuskulkujen välillä on Giddensin rakenteistumisteoria: rakenne on Giddensille yhteiskunnallisten käytäntöjen uusintamisessa sekä uusintamisen väline että sen lopputulos. Yhteiskunnallisissa toimintakäytännöissä ilmenee rekursiivisuutta, itseensä palautumista, itsensä muokkaamista. (Giddens 1984, 24.) Mielestäni tämä pätee myös arkeen: arki vaikuttaa ihmisten toimintaan, mutta arki myös samalla muotoutuu toiminnan seurauksena. Ihmiset pystyvät siis toiminnallaan ja asenteillaan muokkaamaan arjen instituutiota. Rakenteen kaksinaisuuden mukaan toimijat käyttävät hyväkseen sääntöjä ja käytettävissä olevia voimavaroja vuorovaikutusprosesseja synnytetessä, mutta samalla nämä vuorovaikutusprosessit jäsentävät uudelleen niissä käytettäviä sääntöjä ja voimavaroja (emt., 119). Rakenteet jäsentävät toimintaa ja auttavat tulkitsemaan sitä, mutta rakenteet tulevat myös itse uudelleen määritellyiksi. Ihmiset tulkitsevat tilanteen arjeksi (vaikkapa juhlan vastakohtana) tietystä vihjeistä päätellen, ja tämä tulkinta puolestaan ohjaa heidän käyttäytymistään ja tilanteen määrittämistä. Ihmiset eivät pidä jokapäiväistä elämismaailmaa itsestään selvänä todellisuutena, vaan he myös tuottavat sen ajattelullaan ja toiminnallaan, ja sen todellisuus säilyy vain heidän ajattelunsa ja toimintansa kautta (Berger & Luckmann 1994, 30). Emme voi osoittaa mitään tiettyjä toimintoja, joiden esiintyessä tilanne määrittyisi arkiseksi, mutta uskon, että meillä on jokin sisäinen, käytäntöön perustuva ymmärrys siitä, millaista vihjeistä ja niiden yhdistelmästä arki erottautuu ei-arjesta ja siten määrittyy.

Olennaista on, että omasta näkökulmastani arki siis ei ole ainoastaan ahdistavia rutiineja, joihin ihminen on itsensä pakottanut, sitä ei voi määritellä myöskään tietyn ajanjakson, ihmisryhmän tai tietyn toiminnan kautta, vaan mielestäni keskeistä on, että arki on erään-

lainen lähestymistapa, jonka avulla muuttunut tilanne otetaan vastaan. Näin ollen määrittelen arjen *tilanteeseen orientoitumiseksi* tai tilanteen tulkitsemiseksi, ja tätä orientoitumista joudutaan suuntaamaan aktiivisesti tietyin keinoin, kun se ei tapahdu itsestään vanhojen tottumusten perusteella. Ihminen tarvitsee arkea. Kulloinenkin tilanne voidaan määrittellä arkiseksi usein eri perustein, esimerkiksi aikaisempien kokemusten ja yksilöllisten ominaisuuksien vaikutuksesta. Tästä seuraa, että tilanteeseen orientoituminen on täysin yksilöllistä, jollekulle tietty tilanne näyttäytyy arkena, jollekin toiselle taas paljon siitä poikkeavana. Etenkin sota voidaan nähdä sijoittuvan monin tavoin arkisuuden asteikolla. Sodassa arkea on se, mikä ei tunnu sodalta:

”Tänä aamuna klo 3 nousimme jo oikein sivilimäisiin askareisiin Saarisen kanssa. Kävimme nimittäin teeren soitimessa.” (Ilmari 25.4.1942)

Karel Kosik (1976, 43) sanoo, että arkipäiväinen problematisoituu ja ilmenee arkipäiväisenä heti kun se häiriintyy. Arki ei häiriinny odottamattomista tapahtumista tai negatiivisista ilmiöistä, vaan poikkeukset ovat osa arkielämää. Ratkaisevaa on Kosikin mukaan kysymys siitä koska arkielämää aletaan pohtia. (Salmi 1991b, 242.) Minna Salmi kyseenalaistaa Kosikin näkemyksen siitä, että arki olisi esteenä tietoiselle reflektoinnille, joten arkea voidaan tarkastella ainoastaan olemalla sen ulkopuolella. Arkipäiväistä todellisuutta ei Kosikin mukaan voitaisi ymmärtää arjessa itsessään. (emt., 243.) Tämä ajatus tuntuu olevan kaikkien arkeen negatiivisena asiana suhtautuvien ajattelijoiden taustalla: arki on jotain sellaista, mistä tulee päästä eroon, jotta voisi vapautua ‘todellisempaan ja tietoisempaan’ elämään.

4.4.3. Arjen tuottaminen

Arkea ei käsitteenä käytetä aineistossani, mutta se ei mielestäni kuitenkaan tarkoita, että arkea tai pyrkimistä siihen ei sota-aikana olisi. Tämän vuoksi on tärkeä havaita, että arki on pikemminkin prosessi kuin stabiili tila. Näin ollen kriisitilanteen arki pakottaa arjen lähestymistapojen kahtiajakoon. Näistä ensimmäistä kutsun *arjen käsitteen tasoksi* ja toista *arjen tuottamisen tasoksi*, jotka kuuluvat kuitenkin väistämättä yhteen.

Seuraavassa tekstinäytteessä tapahtuu aktiivista arkisuuteen orientoitumista:

”Ulkona näyttää hyvin kesäiselle. Minulla on kohdallani teltan katossa pieni ikkuna, tänään sen laitoimme ja siitä juuri tirkistelin meidän komeita piha-

puita, ne ovat sitten eri komeita, heti niin pitkiä valkovartisia koivuja, jättiläismäisiä petäjiä, haapoja ja ties mitä puuta liekään, mutta niitä on, että tuskin taivaan sineä erottaa. Meillä on tosiaan komea leirialue, on oma järvi, sauna järven rannalla ja sitten tuo mahtava ikimetsä. Oikeastaan täällä on toisinaan mukava asua, etenkin silloin kun on rauhallista, ei jyrise tai pauku ja jollei painaisi huoli ja ikävä Sinusta ja lapsista, niin oikeastaan täällä olisi hyvä olla. Ja hyvähän täällä onkin, eihän tässä mitään hätää ole” (Ilmari 15.4.1942)

Kertomalla leiripaikan kauniista luonnosta varsin yksityiskohtaisesti mies tuottaa sota-aikaan positiivisia, ei-sotaisia piirteitä. Rauhallisuus ja mahdollisuus luonnosta nauttimiseen tuo tuttua arkea sodan kontekstiin. Kertoessaan vaimolleen toisinaan jopa viihtyvän metsän keskellä, mutta samalla ikävöivän kotiin, mies viestittää vaimolleen kahta asiaa. Kertoen, että hänellä ei ole hätää hän tuottaa myös vaimonsa samaan arkiseen kontekstiin, mutta kertoo myös, että tilanne ei kuitenkaan ole aivan normaali: hän ei viihdy ‘liian’ hyvin, koska hän on sidoksissa myös kotiin.

J. P. Roos (1987a, 64-66) on erottanut kaksi elämän hallinnan muotoa: ulkoinen ja sisäinen hallinta. Ulkoinen hallinta on hänen mukaansa sitä, että ihminen pystyy suurin piirtein ohjaamaan elämänsä kulkua, ilman että sen vaiheisiin ovat vaikuttaneet kovin monet hänestä itsestään riippumattomat tekijät. Ulkoista hallintaa on olla aineellisesti ja henkisesti turvassa asemassa. Sisäinen hallinta tarkoittaa puolestaan sopeutumista, pyrkimistä katsomaan asioita parhain päin ulkoisista olosuhteista riippumatta. Voidaan sanoa, että sota-aikana elämän ulkoinen hallinta oli koetuksella, sodan tapahtumiin ja sen aikaansaamaan hätään ja puutteeseen ei yksittäinen ihminen juuri voinut vaikuttaa. Päivästä toiseen selvitäkseen ihmisten tuli järjestää elämänsä sisäisesti mielekkääksi, toisin sanoen vaikutusmahdollisuudet olivat juuri sisäisen hallinnan alueella.

Samalla tavalla kuin Roos erottaa kaksi elämänhallinnan tasoa, väitän, että on mahdollista erottaa kaksi tasoa, joista arjen käsite muodostuu. Ulkoinen elämänhallinta on helppo kuvata käsitteellisesti; onhan ulkoisen elämänhallinnan puute Roosin mukaan esim. sota, puute, kurjuus jne. Se on jotain ikään kuin valmiiksi annettua, ainakin käsitteenä. Sisäinen elämänhallinta on puolestaan monimutkaisempi asia, se syntyy ihmisen persoonallisuudessa ja sitä voi ja täytyy aktiivisesti rakentaa. Uskon siis, että arjen käsitteessä voidaan erottaa

kaksi puolta, sen ulkoinen ja sisäinen, jolloin ulkoinen liittyy arjen käsitteeseen ja sisäinen sen tuottamiseen⁶.

Ensinnäkin arki voidaan ymmärtää ulkoisia olosuhteita kuvaavan käsiteparin sota/rauha - kautta, ja tässä mielessä arki on käsite, normaalitila (jossa toki on myös omat epäarkisuutensa). Tämän vastakohta on käsite sota, joka tuli rikkomaan normaalin jatkuvuuden. Tätä näkemystä arjen käsitteestä lähestyvät vastakäsitteiden kautta ajattelijat, sillä heille itse käsite on tärkeä, ja arki hahmotetaan erillisenä elämänalueena. Arki ymmärrettynä käsitteenä sinänsä on nimenomaan pyrkimystä arjen käsitteen määrittelyyn sen vastakäsitteen avulla (rauha vs. sota, normaali vs. epänormaali). Tätä voisi kutsua arjen käsitteen tasoksi, sillä siinä arki ilmenee pelkkänä käsitteenä, kun käsitteen syntyprosessi kulloisessakin kontekstissa unohdetaan. Tämä taso on staattinen ja täysin teoreettinen, sillä käsitteeseen sisältyy todellisuudessa aina diskursiivisuutta. Tässä arjen voidaan sanoa olevan paremmin hahmotettavissa vasta sen ulkopuolelta, kuten esimerkiksi Kosik ajattelee.

Sotaan aletaan kuitenkin pikkuhiljaa tottua, ja tämä tapahtuu nimenomaan sisäisen hallinnan avulla, joka mahdollistaa taas tietynlaisen arkisuuden tunteen. Tämä on arjen käsitteen toinen taso, se, jonka ihminen itse omalla toiminnallaan tuottaa. Toista tasoa voisin kutsua arjen tuottamisen tasoksi, joka ilmenee selkeimmin juuri silloin, kun arki on rikkoutunut, ja ilmenee siis tavoiteltavana tilana. Sodan kontekstissa ei ole järkevää jäädä tähän ottamatta huomioon niitä ehtoja, ja sitä prosessia, joiden perusteella tämä erottelu tehdään. Käsitteen tuottamisen vaihe kuuluu olennaisena osana käsitteeseen, sillä silloin arkisuus on olemassa tunteena, orientoitumisena, ja se on mahdollista ymmärtää ilman itse käsitteen ääneen lausumista, vaikka se ilmeneekin taustalla. Näin ollen arjen tuottamisen taso mahdollistaa käsitteen käyttämisen dynaamisempana. Tällöin arki sekä käsitteenä että tilanteena nähdään konstruktiona, jota jatkuvasti diskursiivisesti tuotetaan. Kun aiemmin puhuin siitä, että arjen tilanteeseen orientoituminen on yksilöllistä ja yksilön ominaisuuksista riippuvaa, on otettava huomioon, että orientoituminenkin tapahtuu väistämättä diskursiivisesti. Aineistossani arjen tuottaminen näkyy miehen ja vaimon vuoropuheluna, jossa pyritään saamaan tilanne olosuhteisiin nähden mahdollisimman hallittavaksi ja normaaliksi.

⁶ En pidä ”sisäisestä” arjesta käsitteenä, sillä se tuo mieleen ihmisen päänsisäisen toiminnan, ja tässä yhteydessä arki on nimenomaan myös kollektiivisesti tuotettua, ihmisten yhdessä jakamaa. Analogisesti ulkoinen ja sisäinen elämänhallinta vastaavat kuitenkin käsitystäni arjen käsitteestä ja sen tuottamisesta.

Tilanteeseen orientoituminen prosessina on käsitteen tuottamista ja sen lopputulos itse käsite, kun tietty tilanne on määrittynyt arjeksi. On huomioitava, että on tiettyjä ehtoja, joiden perusteella määrittely ja orientoituminen tapahtuu. Tässä on kysymys konstruktiosta, toisesta tasosta. Voidaan siis sanoa, että arjen määrittelyssä ovat läsnä nämä molemmat puolet, siis itse käsite ja sen tuottaminen. Tämä ei tarkoita sitä, että joka hetki mieltisimme, onko tämä nyt arkea, voiko käsitettä käyttää juuri tässä tilanteessa. Tässä mielessä arki ei ehkä olekaan määriteltävissä arjessa itsessään. Kyse on siitä, että toiminnallamme ilmaisemme liikkuvamme arjen alueella, ja määrittelemme tilanteen siten arjeksi, vaikka emme sitä kielellisenä käsitteenä sitä ajattelisikaan. Tämä käsitteen kaksitasoisuus pätee varmasti kaikkiin sellaisiin käsitteisiin, joiden yhteydessä voidaan puhua diskursiivisesta tuottamisesta.

Arjen käsite on läheinen elämänhallinnan käsitteelle, mutta ei kuitenkaan kata sitä täysin. Sisäinen elämänhallinta on näkemykseni mukaan varsin psykologinen käsite, siihen sisältyy enimmäkseen ihmisen sisäisiä prosesseja. Elämänhallinta on jollain tavalla lähempänä yksilöä kuin arki, joka näyttäytyy intersubjektiivisempana. Elämänhallinta on arkea suppeampi käsite, se voi olla apuna arjen tuottamisessa. Arki edellyttää aina suhteita ulkomaailmaan, ja arki tilanteeseen orientoitumisena liittyy juuri näihin suhteisiin.

Arki on tässä mielessä elämänhallintaa monimutkaisempi käsite, se ei ole vain omia sisäisiä tiloja ja niiden mukauttamista ulkoisiin olosuhteisiin, vaan siihen liittyy orientoituminen tilanteeseen tietynlaisena laajana kokonaisuutena. Arki on elämänhallintaa laajempi, se sisältää olennaisena osana tuttuuden, tavallisuuden ja normaaliuden, ja mikä tärkeintä, rehellisyyden. Roos (1988, 207-208) puhuu siitä, että elämänhallinta voi olla aitoa tai epäaitoa, elämälle voidaan luoda onnelliset kulissit. Keskeisin ero on juuri tämä: tilanteeseen orientoitutaan joko arkisesti tai epäarkisesti. 'Epäaito arki' tuntuu käsitteenä mahdottomalta. Elämänhallinta on apuna arjen tuottamisessa, mutta ei ole sama asia sen kanssa. Elämänhallinta ei riittävän monipuolisesti kuvaa sitä, mitä sota-aikana tai vastaavassa muussa kriisitilanteessa jää puuttumaan, ja mitä kuitenkin olennaisesti tarvitaan. Tämän perusteella ajattelen siis, kun on kyse perheestä, että puoliset pyrkivät oman elämänsä hallintaan, joka puolestaan tuottaa perheelle yhteistä arkea. Väitänkin, että arki on kollektiivista elämänhallintaa.

4.4.4. *Rutiinit ja rituaalit*

Aiemmin tuli jo esiin, että arkea voi lähestyä myös rutiinin maailmana, ja tämä onkin ehkä tavallisin tapa lähestyä arkea (Salmi 1991b, 240-241). Esimerkiksi J.P. Roos mieltää kirjoituksissaan arjen rutiineiksi: arki on rutiinien terroria, joihin ajaudutaan ja joista ei pääse irti (Salmi 1991a, 26). Roos näkee arjen ahdistavana harmautena, jossa mikään ei toteudu, jossa mikään ei onnistu (Roos 1983, 10). Roos väittää elämäkerta-aineistoihin nojaten, että elämän kokonaisuus on muuttunut siten, että ihmiset omistavat yhä suuremman osan elämästään julkisivujen rakentamiselle ja ylläpitämiselle. Arkielämän kysymyksiä ovat ennen kaikkea turvallisuuden, ihmissuhteiden ja elämäntapakulissien ongelmat. Arkielämä on se vakiintunut, jäsentynyt elämä, josta ei elämäkerta voi kirjoittaa, mutta jonka jäsentyneisyys on arvokasta. Arkielämän harmaus on yhä suurempi osa ihmisten elämästä. (Roos 1983, 11.)

Roosin näkemys arjesta on omasta lähtökohdastani mielenkiintoinen, olenhan kiinnostunut siitä, miten turvallisuutta ja rutiineja tuotetaan, ja tavallaan siis hyväksyn tämän osaksi arjen käsitettä. Toisaalta, en aineistoni valossa millään pysty näkemään näitä rutiineja negatiivisena harmautena tai terrorina, vaan keinoina selvitä eteenpäin, tuoda ennustettavuutta ei-ennustettavaan maailmaan. Roosille arki on asia, johon ihmiset on kahlittu ja josta ei päästä irti. Itse näen asian siten, että ihmiset ontologisen turvallisuutensa vakiinnuttamiseksi yksinkertaisesti tarvitsevat arkea. Lähestyn tässä myös uusintamisen näkökulmaa. Ihmiset eivät ole arjen rakenteisiin kahlittuja, vaan he itse tuottavat sitä, varmasti osin tiedostamattomasti, mutta osin myös tietoisesti. Uskon tämän pätevän niin sota-ajan epävarmuudessa kuin nykyaikanakin, kun epävarmuustekijät ovat toisenlaisia. Roos väittää, että arkielämän piirissä ponnisteleva ihminen ei kykene kapinoimaan, hän ei kykene edes muuttamaan itseään saati sitten yhteiskuntaa (Roos 1983, 14). Samalla hän esittää ihannoivasti Francesco Alberonin ajatuksia: vain rakastuminen saa meidät todella ylittämään arkielämän rajat, sillä se on aitoa innostumista jostain elävästä ja tärkeästä. Rakastuneina, innostuneina, vapaina järjestelmän paineista meillä on toivoa. (emt., 15.) Rajan ylittämisestä puhuu myös Durkheim (1980) uskonnollisen juhlan, corrobborin käsitteen yhteydessä. Julkunen (1989, 16) toteaa kuitenkin, että arkielämän rutiinin tietoinen katkaisu voi johtaa vain uusien rutiinien muodostumiseen. Ihminen siis tarvitsee arjen tylsyyden vasta-

painoksi vapauttavaa muutosta, mutta oma käsitykseni on, että muutosta tasapainottamaan tarvitaan väistämättä myös paluuta hallittavan tuntuiseen elämään.

Vaikka käsitykseeni sisältyykin ajatuksia arjesta myös uusintamisena ja rutiinina, en siis näe näitä negatiivisina, joiden vastakohtaan tulisi pyrkiä. Päinvastoin, rutiinit hahmottuvat myös positiivisina resursseina, joissa itsessään on merkityksellisyyttä ja haluttavuutta. Rutiineja ei tarvitse välttämättä nähdä jäykkänä elämää sitovina kehikkoina tai addiktioina, vaan ne voivat olla myös voimavarojen aluetta siinä mielessä, että ne luovat turvallisuuden ja jatkuvuuden tunnetta. Arki ja siihen liittyvät rutiinit ovat sekä rajoitteita että mahdollisuuksia. Tätä tukee myös Giddensin (1984, 118) ajatus siitä, että rakennetta ei tule jäsentää toiminnan esteeksi vaan nähdä se oleellisena tekijänä sen toteuttamista. Puhe rakkaudesta ja vakuuttelu sen säilymisestä on kirjeissä säännönmukainen konventio, jonka kirjoittajat myös tiedostavat sellaiseksi:

”Ennenkaiikkia muita puheita minä heti alkajaisiksi kirjoitan, en ollenkaan rakkaudesta, vaan henkivakuutuksista. En muista taas milloin eräännyttyä maksettavaksi.” (Ilmari 26.5.1942.)

”Tähän kirjeeseen ei ole sitten tullut yhtään rakkautta, mutta saat äiti uskoa, että kyllä sitä vielä on varmaan yhtä paljon jollei paljon enemmänkin kuin ennen.” (Ilmari 24.4.1942.)

Rakkaudesta puhumista pidetään niin olennaisesti sota-ajan kirjeeseen kuuluvana, että käytännön asioista, kuten vakuutuksista puhuminen kirjeen alussa tulee esitellä erikseen. Toinen itsestäänselvyytensä esiin tuleva puheenaihe ovat lapset, joista pitää puhua:

”Voi ja nytkin on niin hirmuisesti asiaa, eihän ole edes vielä juteltu tuskin sanaakaan pienistä veitikoistamme. Niin pitäähän heistäkin jotain jutella. Ei tarvitse isän pipanoiden ajatella, että isän töttörosuu tytär ja isän pikkuinen villi mies niin vain unohtuvat.” (Ilmari 6.5.1942)

Jokainen yksilö kehittää ontologisen turvallisuuden kehikon, joka perustuu erilaisille rutiineille. Ihmiset käsittelevät pelkoja ja vaaroja arki ajatteluun ja -toimintaan sisältyvien emotionaalisten ja käyttäytymiseen liittyvien muodostelmien avulla. (Giddens 1991, 44.) Wolinille ja Bennetille (1984) samanlaisina toistuvat vuorovaikutustilanteet, päivittäiset rutiinit, ovat yksi perherituaalien ilmenemismuoto. Ne ovat perherituaaleista kaikkein tiedostamattomimpia. Rutiinien lisäksi Wolinin ja Bennetin mukaan perherituaaleihin kuuluvat perhejuhlat ja perinteiden noudattaminen. Heidän tutkimansa rituaalit liittyvät perhe-

elämässä ilmeneviin toimintakäytäntöihin, joita en sellaisenaan kirjeenvaihdossa itse pääse tutkimaan, ainoastaan puhetta niistä. Kirjeissä esiintyvät rituaalit ja rutiinit eivät ole useinkaan suoraan havaittavissa, vaan on kiinnitettävä huomio kertomistapoihin: asenteisiin, puheen sävyihin, itsestäänselvyyksinä pitämisiin, mainitsematta jättämisiin.

Perhejuhlien merkitys perheelle näkyy aineistossani siten, että kun perhe ei voi toteuttaa normaaleja juhlapyyhiin liittyviä toimintakäytäntöjään, kirjeet ovat tällöin tavallista pitempiä ja niihin liittyy tavallista enemmän pohdiskelua. Jatkosodan jouluna kirjoitetussa kirjeessä havaitsee pienen katkeruudenkin – mikä muutoin on aineistossani harvinaista – nousvan esiin siitä, että joutuu viettämään sen rintamalla:

”Minun kirkonkelloni kutsuvat jo. Niin se oli tykkien pauke. Muuten on kaikki taas hiljaista. [...] Pojat nukkuvat täyttä päätä. Eihän ole joulukirkkoon kiirettä” (Ilmari 25.12.1941)

Joulukirkko ja kirkonkellot symboloivat tässä kotia ja tuttuja jouluperinteitä, joita rintamalla ikävöi. Wolin ja Bennett (emt., 412) sanovatkin, että tiettyjen ryhmän jäsenten läsnä tai poissaolo rituaalin aikana on erityinen ajatuksia herättävä perhe-elämän symboli. Esimerkiksi juuri jouluna keskitytään yhdessäoloon, mutta samalla muistellaan myös poissaolevia.

Juuri rutiinit ovat rituaaleista mielestäni niitä, jotka sodan arkipäivässä keskeisimmin jäsentävät elämää. Mielestäni onkin hieman arveluttavaa kutsua näitä jokapäiväisen elämän itsestäänselvyyksiä rituaaleiksi, sillä rituaalin käsitteeseen liittyy tietty juhlallisuus. Käsittehen on peräisin uskonnollisesta sanastosta. Rituaali on käsitettävä joksikin varsin muodolliseksi ja tietoiseksi, sillä siinä keskeinen osa on tietyillä luonnollisiksi nähtävillä menettelytavoilla. Kirjeenvaihto toimintana on ainakin nähtävä pikemminkin rutiiniksi kuin rituaaliksi. Sen sijaan kirjoitettu kirje voi sisältää rituaalisia osia. Näitä ovat aineistossani esimerkiksi vuolaat kiittelemiset kirjeistä ja lopputervehdykset, joista ainakin seuraava tuo mieleen lapsiperheen nukkumaanmenorituaalin:

”Hyvää yötä sitten isän pienet. Nukkukaahan hyvin, oikein hyvin. Isä, niin isä on ihan nukkuissakin luonanne ajatuksissaan. Olettehan isän pieni, kultainen kolmikko. Terveisiä, terveisiä kaikille[...]. Hyvää yötä, hyvää yötä! Tuhansin terveisin! Isä.” (Ilmari 17.5.1942)

Rutiinien ja rituaalien noudattaminen tekee perhe-elämästä ennustettavan, sillä ne antavat tapahtumille rakennetta. Niiden toistaminen tutulla tavalla antavat perheelle kestävän tavan tunnistaa itsensä ulkoisia muutoksia kohdattaessa. (Wolin & Bennett 1984, 411.) Perherituaali toimii mekanismina uskomusten jakamiselle ja säilyttää nämä uskomukset ajan kuluessa. Rituaali tarjoaa osallistujille mahdollisuuden vahvistaa identifioitumistaan toisiinsa. (emt., 408.) Rituaali stabilisoi perhettä kahdella aikaan liittyvällä aspektilla: rituaalit toimivat ankkurina tässä ja nyt, mutta vastaavasti rituaalilla on voima liittää yhteen mennyt, nykyinen ja tuleva (emt., 412). Tässä tulee esiin Hongon (1971) ajatus myytin aktualisoitumisesta riitissä. Myytit toteutuvat tilannekohtaisina sovelluksinaan, ja tuottavat siten jatkuvuuden tunnetta.

Karel Kosik (1976, 43) sanoo arkipäivän ilmenevän tuttuuden maailmana. Arki on maailma, jonka ulottuvuuksia ja mahdollisuuksia yksilö voi kontrolloida omien kykyjensä mukaan. Silti arki on hänelle sitovia rakenteita, sillä se on alue, jolla emme toimi tietoisina ja reflektioivina yksilöinä, mutta jota itseään yksilö voi tietyssä määrin hallita (Salmi 1991b, 242).

Kosikin (1976, 42-43) mukaan arki ei ole vastakohta yksityiselle, epätavalliselle, juhlavalle tai ainutkertaiselle, vaan arkeen kuuluvat myös epätavalliset tapahtumat ja juhlapäivät. Tämä lähestyy jo omaa näkemystäni siinä, että arki ei Kosikin mukaan murru heti, kun tapahtuu jotain odottamatonta: esimerkiksi sairaus, kuolema ja syntyminen ovat kaikessa ainutkertaisuudessaan osa arkipäivän maailmaa, koska ne ovat tavallaan tuttua ja ennakoitavaa. Tapahtuma voidaan ensin ymmärtää muutokseksi, arjen ulkopuolelle kuuluvaksi, mutta vähitellen siitäkin tulee arkea; esimerkkeinä tästä Kosik käyttää rakastumista ja lapsen syntymistä, joiden uutuus kuluu pois nopeasti. Kosikin mukaan arki on ennen kaikkea yksilöllisen elämän, ajan ja rytmin päivittäistä organisointia, joka vaikuttaa ratkaisevasti koko yksilön elämänselämään. Ihminen kehittää elämänrytmin mitä erikoislaatusemmassa ja epäinhimillisessä ympäristössä. (emt., 44.)

Tämän huomaaminen on tärkeää omaa aineistoani tarkasteltaessa. Sota on tällainen muutokseksi koettu tekijä, joka ensin tuntuu sotkevan kaiken tutun ja turvallisen, mutta jonka kanssa lopulta on opittava elämään. Muutokseen ja epävarmuuteenkin alkaa muodostua tiettyä pysyvyyttä, tiettyjä rakenteita, jota tekevät elämän hallittavan tuntuiseksi. Giddens

(1990, 98) toteaa jokapäiväisten pientenkin rutiinien ennustettavuuden liittyvän voimakkaasti psykologiseen turvallisuuteen, ja rutiinien rikkoutuminen lisää ahdistusta. Sodan aikana rutiinit ja itsestänselvytykset ovat erilaisia kuin rauhan aikana: isovanhemmilleni kirjeiden kirjoittaminen oli yksi tällainen itsestänselvyys, joka oli jäsentämässä sodanai-kaista elämää. Aivan kuten päiväkirjan kirjoittamisesta voi tulla rutiiniaddiktio, jolloin kirjoittamisesta tulee olennainen osa arkea (Saresma 1996b, 116), myös kirjeen kirjoittamisesta voi tulla päiväjärjestykseen kuuluva asia:

"Tässä olisi sitten äidille taas tämän päivän nootti. Ei ole nytkään erikoista." (Ilmari 9.4.1942.)

"Minä kirjoitan äidille vain hyvin pienen, aivan pienen kirjelapun. kirjoitan melkein salaa pojilta, etteivät näe, että aina jokapäivä kirjoitan Sinulle. Toissani en kuitenkaan sitä kielläkään, tietäkööt vain, että pidän niin paljon kullastani, että kirjoitan jatkuvasti jokapäivä, milloin aikaa on." (Ilmari 6.5.1942)

Kirjeen saamiseen on myös totuttu: jos syystä tai toisesta kirjettä ei ala kuulua, sodan kontekstin arki rikkoutuu:

"Heti alkajaisiksi minä pidän pienen murinan. Asia on nimittäin niin, etten ole Sinulta pitkään aikaan saanut mitään tietoa. Olen aina odottanut, mutta tuloksetta. Viimeksi olen saanut 13/7 p:tyn kirjeesi. En usko, että olet minut unohtanut, mutta vika on postissa. Tuntuu vaan niin nololle, kun toiset saavat joka päivä kirjeitä ja paketteja, mutta minä en saa mitään." (Ilmari 27.7.1941)

Sen lisäksi, että mies tuo ilmi sen, että ei ole pitkään aikaan saanut vaimoltaan kirjettä, vaikka heillä on ollut tapana kirjoittaa lähes päivittäin, hän vertaa omaa tilannettaan muihin: muut saavat joka päivä kirjeitä ja paketteja. Toisin sanoen hän tuo esiin sen, että muut saavat elää kirjeiden saamiseen liittyvässä rutiinien maailmassa, mutta hän ei. Kun normaalitila taas palaa, ja odotettu tieto saapuu, siitä tulee mainitsemisen arvoinen, ja epätavalliselle käyttäytymiselle löytyy selityskin: sairaus.

"Eilen illalla oli minulla iloinen yllätys. Sain nimittäin paketin, jonka olit lähettänyt. Siitä äidille tuhannet ja taas tuhannet kiitokseni. Olin oikein pahoillani kun tässä joku päivä takaperin oikein kehtasin murista kun en mitään ollut saanut. Antanethan anteeksi. Taisin silloin olla vähän sairaskin. Niin olin sairas useana päivänä, Minussa oli kuumetta, oli usein yli 39 asteen. Sairastelin täällä metsässä ja pojat tarjosivat apuaan. Nyt olen terve." (Ilmari 1.8.1941)

Samoihin aikoihin arki on rikkoutunut myös kotona samasta syystä, kirjeiden saapumattomuudesta, ja siellä se onkin aiheuttanut erityistä huolta. Ensimmäiset vihjeet läheisen kuolemasta saatiin nimittäin usein juuri postintulon lakkaamisesta (Raitis 1993, 255).

”En ole Sinulta kirjettä saanut sen jälkeen kun 12 päivänä päivätyn korttisi, toiset tänne saivat jopa 19 päivän kirjeitä. Varmaan tiedät, että kirjoitat minulle hyvin lyhyin väliajoin jos vaan olet hengissä ja kykenet. Mummo myöskin on kovasti ollut huolestunut tähtesi. Eilen postintulon jälkeen itkimme yhdessä kun ei vielläkään kirjettä. Samassa tuli mies joka toi tuoreimmat terveisesi, ilostuin suuresti, heti vein terveisesi mummolle ja mummokin vapautui suuren painon alta.” (Elsa 24.7.1941)

Normaali epävarmuus tuntuu kuuluvan sodan arkeen, mutta kirjeiden saapumattomuutta ja erityisen kovia taisteluja pidetään uhkana. Hitauden ihmettelemisen lisäksi postiliikenne saa osakseen myös ymmärrystä, sillä postinkulun viipymisen katsotaan kuuluvan normaalin osana sotaan, ainakin tarkasteltaessa tilannetta postin saapumisen jälkeen. Tässä ei puhuta ainoastaan postin kulusta, vaan rakennetaan myös hallintaa. Mies haluaa lohduttaa vaimoaan ja itseään sillä, että kirjeiden viipyminen ei tarkoita sitä, että pitäisi pelätä pahinta:

”Olikin pitkä tai ainakin puolipitkä paussi kirjeittesi saapumisen välillä. En suinkaan ollut levoton, sillä tiesin, että olet kirjoittanut ja uskoin myöskin, ettei mitään onnettomuutta ollut sinulle tapahtunut. On käsitettävä, että tämä aika tuo postiliikenteelle vaikeuksia ja monta kirjettä postivirkailijoiden hyvästä tahdosta huolimatta voi jäädä saapumatta.” (Ilmari 7.3.1940)

Kirjeenvaihdon tarkoituksena on ylläpitää puolisoitten välistä kontaktia. Periaatteessa kirjeitä saatettiin kirjoitella myös vain yleisen tavan vuoksi, sillä kirjeiden kirjoittaminen oli sota-aikana varmastikin sääntö eikä poikkeus. Erityisesti vasta naimisiin menneen avioparin oletetaan varmasti kirjoittavan toisilleen. Näin ollen voidaan toki ajatella myös niin, että kirjeenvaihto rutiinina olisi vain tottumusta, eikä välttämättä sisällöllistä integraatiota tuottavaa. Oman aineistoni kirjeenvaihto ei kylläkään ole ollut vain tavan vuoksi kirjoittamista, sillä kirjeitä on kirjoitettu lähes päivittäin, huonoissakin olosuhteissa. Mies on kertomansa mukaan saanut joskus kuulla palvelustovereidensa vitsailua tiheästi kirjoittamisestaan. Kenttäoloissa tähän useuteen on näin ollen liittynyt myös tiettyä taktikointia, vaikkakin huumorilla väritynyttä, kuten erään pitkän tiheällä kirjoitetun kirjeen lopusta ilmenee:

”En ole kyllä kauan kirjoittanut, sillä olen lyönyt lujalla vauhdilla. Näes kirjoitan jo nopeasti sen takia, ettei Kalle luule minun kirjoittavan pitkiä kirjeitä. Kalle nauraa niille, vaikka salaa tietysti Sylvilleen kirjoittelee samantaisia.” (Ilmari 8.2.1942)

Aika ajoin puoliset valittelevat, etteivät tahdo keksiä mitään kirjoitettavaa, kun kirjoittaa joka päivä. Kuitenkin kirjeet ovat lähes aina useampisivuisia. ”Mitä useammin kirjoittaa, sitä enemmän on kirjoitettavaa”, sanoo Merete Mazzarella (1992, 140). Kirjoitettavaa löytyy siis vaikka aiheiden puuttumisesta:

”Entiseen tapaan on kaikki hyvin. Täältä tahtoo loppua aiheet kun aina kirjoittaa. Taitaa olla paras kun teen sillä tavalla, että lähetät entisiä kirjeitäni tänne, niin pistelen niistä jäljennöksiä sinulle. Tosiaan täällä kun aina on samaa, niin tahtoo tulla kirjeet samaan muottiin.” (Ilmari 19.9.1941)

”Kun usein kirjoittaa ja etenkin täältä, jossa yleensä valitetaan aiheiden puutetta, niin voi tulla kirjeet tylsiä, yksitoikkoisia ja samantapaisia joka kerta. Sen olet kai huomannut. Kuitenkin, jos joutuisin näin jokapäivä kirjoittamaan muille kuin sinulle, ei tulisi siitä mitään ja varmaan olisi Sinun laitasi samoin. Mutta kullalleen omalleen sitä aina riittää jotain kerrottavaa, tosin yksitoikkoista ja jokapäiväistä, mutta se tuntuu meistä sentään mielenkiintoiselle, koska se sisältää rakkaimpamme ajatuksia ja kokemaa.” (Ilmari 16.5.1942)

Rutiininomaisuus ei näin ollen sulje pois todellista halua kirjoittaa, varsinkin, kun tapahtumien kuvaaminen on kirjeissä melko yksityiskohtaista. Vaikka samantapaisena toistuminen saattaa välillä olla tylsää ja ikävää, tietty säännönmukaisuus on sodan aikana tuonut toivotua tasapainottamista elämän epävarmuuteen.

4.4.5. Luottamuksen rakentaminen

Sota on yksilön kannalta vaara, kun erotetaan riski ja vaara luhmannilaisittain toisistaan. Riski on sellaista, mikä sisältyy toteutettavaan prosessiin ja tietoisesti otetaan, mutta vaara on ulkoisten tekijöiden aiheuttama ja kohtaa meitä riippumatta aikaisemmasta tietoisesta toiminnasta tai valinnoistamme (Ahponen 1997, 11; Gronow 1998, 5). Sota, kuten muutkaan vaarat, esim. luonnonkatastrofit, eivät kuitenkaan välttämättä sellaisenaan johda yksilön kannalta tuhoon, vaan ollaan vasta astuttu vaara-alueen sisään, jossa pelätään uusia konkreettisempia vaaroja (osuuko vihollisen luoti, sortuuko talo jne.). Mielestäni sotatilanteessa tehtävät yksittäiset ratkaisut ovat sotakoneiston kannalta riskinottoa, mutta yksilön kannalta vaaroja, koska koneisto tekee tavallisesti suurimmat päätökset yksilön puolesta.

Etenkin kotona huolestuneisuutta lisäsi juuri avuttomuuden tunne, kun ei voinut muuta kuin rukoilla (Raitis 1993, 254).

Vaaroihin ja riskeihin liittyy *luottamuksen* käsite, joka kertoo millaisiin keinoihin tukeutuen ihmiset luovat arkeaan, selviytyivät päivästä toiseen esim. sodan kontekstissa. Luhmann pitää tärkeänä erottaa trust- ja confidence -tyyppinen luottamus toisistaan (Giddens 1990, 30). 'Trust' on luottamusta, joka tulisi ymmärtää erityisesti suhteessa riskin käsitteeseen, ja joka on tyypillistä modernille aikakaudelle. 'Trust' pitää sisällään olettamuksen tietoisesta riskinotosta, kun taas 'confidence' viittaa olettamukseen siitä, että tutut asiat pysyvät entisenlaisina. Yksilö ei siis Luhmannin mukaan punnitse vaihtoehtoisia toimintatapoja kuten trust- tilanteessa (Giddens 1990, 30-31).

Perinteisessä yhteiskunnassa epävarmuutta pystyttiin poistamaan keskeisten auktoriteettien, kuten uskonnon, traditioiden ja paikallisyhteisöjen avulla (Giddens 1991, 194). Uskontoon turvaututaan nykyäänkin, mutta uskonnosta on tullut osa eksperttien moninaisuutta (emt., 195). Voidaan sanoa, että tuon ajan yhteiskunnassa perinteinen koti-uskonto-isänmaa – ideologia oli keskeinen luottamuksen ja kiinnittymisen lähde, ja kyseinen trilogia ilmenee vahvasti myös aineistossani ilmenevissä puhetavoissa. Turvaa haetaan Jumalalta, joka tuodaan esiin nimenomaan kollektiivisissa yhteyksissä, suomalaisten ja perheen suojelijana, ei niinkään persoonallisena jumalana.

"Ehkä Jumala asettuu Isänmaamme ja kansamme keskelle ja antaa rauhan maallemme ja kansallemme." (Elsa 1.11.1939)

"Nytkin Jumala on suojellut monista vaaroista. Olemme säilyneet vahingoittumattomina siitä huolimatta, että vihollisemme on ahdistellut tykkitulella, konekivääreillä ja lentokonepommituksilla. Viholaisen pommeja on tosiaan satanut aivan ympärillemme saamatta aikaan tuhoa. Eräänä päivänä luulimme, että ainakin hevosemme tuhoutuivat, mutta ihmeellistä kyllä, ei niillekään mitään vahinkoa tapahtunut. Näin on Jumala meitä suojellut.(...) Nyt on ryssä joutunut jo perääntymään. Jumalan avulla isänmaamme kestänee ylivoimaisen vihollisen hyökkäykset. Ainakin tällä kertaa näyttää siltä. Olen monta kertaa ajatellut sitä mahdollisuutta, että jos isänmaamme joutuisi ryssän vallan alle. Olen ajatellut, mutta en ole ajatellut loppuun. Niin ei kuitenkaan Jumala anna tapahtua. Me kestämmme ja olemme vapaita! Jokainen suomalainen taistelee loppuun asti. Siihen asti kunnes viimeinenkin vainolainen on maasta karkoitettu." (Ilmari 22.12.1939)

"Juuri tänä vuonna Jumalan suurena lahjana saimme, pienen rakkaan terveen lapsemme. Voimme koskaan Jumalan hyvyydelle olla tarpeeksi kiitol-

lisiä. Emme ainakaan tähän asti ole sitä olleet. Jumala auttakoon meitä siihen täst'edes.” (Elsa 30.12.1939)

Luoma (1995, 70) toteaa, että uskonnollisella puheella voidaan katsoa olevan erityisen painava merkitys sisäisen hallinnan tuottamisessa ulkoisesti vaikeasti hallittavassa elämäntilanteessa. Uskonnollisella puheella voidaan hänen mukaansa tuottaa myös täysin päinvastaisiakin päämääriä, sillä sen avulla voidaan kumota hallinnan tarve tai mieli, kun ihmiskohtalon uskotaan olevan Jumalan varassa. Mielestäni nämä eivät kuitenkaan ole ristiriidassa, sillä se, että kohtalon katsotaan olevan Jumalan hallussa, on juuri tätä hallintaa ja sen tuottamista.

Välitön kuolemanpelko on mielestäni yksi keskeisimpiä arkea rikkovia tekijöitä, ja tämän poistaminen siis tärkeää arjen tuottamisessa, ja tähänhän uskonnollisella puheella pyritään. Kuolema on kaikkein kauhistuttavin uhka jokapäiväisen elämän itsestään selville todellisuksille ja tämän vuoksi on tärkeää integroida kuolema tähän perustodellisuuteen (Berger & Luckmann 1994, 116). Berger ja Luckmann puhuvat tässä yhteydessä kuoleman legitimaatiosta.

”Rakkaani, olen heittänyt Sinut Kaikkivaltiaan huomaan. Päättyköön sotaretkesi mihin vain, loppujen lopuksi se on hyvin päättyvä, päättyi se sitten elämään tai kuolemaan” (Elsa 29.2.1940)

Kaikki kuoleman legitimaatiot, niin mytologiset, uskonnolliset kuin metafysisetkin, toteuttavat olennaisesti samaa tehtävää, elämän jatkumista merkityksellisten toisten kuolemasta huolimatta. Ne myös lieventävät oman kuoleman odottamiseen liittyvää kauhua, jottei yksilö lamaantuisi. (emt., 116-117.) Kriisistä selviytymiseksi ei kuitenkaan riitä tilanteen passiivinen hyväksyminen, vaan epävarmuus- ja riskitilanteissa tarvitaan aktiivista luottamuksen lisäämistä (Misztal 1996, 75).

Talvisodan alkuaikoina kirjeiden pääsävy on hyvin uskonnollinen, parin ensimmäisen kuukauden aikana jokaisessa kirjeessä on kerrottu Jumalaan luottamisesta ja hänen tahtonsa alistumisesta ja toivotettu siunausta. On kirjeitä, joissa luottamuksen rakentaminen uskosta puhumalla on aivan keskeinen elementti. Luoma (1995, 48) toteaa, että uskonnollisella repertuaarilla tuotetaan myös puolisoiden välistä yhteenkuuluvuutta, koska he jakavat saman uskon. Tästä näkyy esimerkkejä myös omassa aineistossani.

”On jälleen vuosi aloitettu, kuka armosta on saanut sen aloittaa. Meidän pienellä rakkaallammekin on aloitettu ensimmäinen vuosi, ihan alusta alkaen. Kiitos Jumalalle, kun hän on lapsellemme suonut sen. Olkoon kiitos myöskin omasta ja rakkaani, Sinun kohdaltasi. Toivottavasti Jumala on suonut sinunkin aloittaa tämä Uusi vuosi. [...] Tapani mukaan Sinut rakkaamme Jätämme Jumalan huomaan täksikin ensimmäiseksi yöksi. Kirjoitan nytkin uuden virsikirjan yhden ehtoovirren säkeen 'Sä ruumiini oot luonut Ja kalliin sieluni, Oot perheen mulle suonut ja omaisuuteni. Ne annan Herra, huomaas, Ne varjoo vaaroissa. Mua korjaa viimein suojaas Pois itkun alhosta.’” (Elsa 1.1.1940)

”Nyt sinulle, oma rakkaani ja meidän pienelle rakkaallemme toivon rauhaa ja onnea Jumalalta. Sitä onnea ja rauhaa joka asuu sydämessä kaikesta siitä, jota Jumala meille lahjoittaa. Tiedän, että osaatkin olla kiitollinen Jumalalle hänen lahjoistaan. [...] Olisin onnellinen, jos tällä vaarallisella retkellä olisin Jumalan lapsi. Ehkä hän minuakin armahtaa. Silloin, ei rakkaani Sinun tarvitsisi surra, vaikka minun retkeni täällä päättyisi.” (Ilmari 22.12.1940)

Näytteissä yhteenkuuluvuutta tuotetaan yhteisestä lapsesta puhumisen avulla, samoin valittu virrenpätkä liittyy perheeseen. Koska perheen, lähimpien ihmisten hyvinvointi on keskeinen huolenaihe sota-aikana, ja juuri tämä korostunut huoli on luonut arkeen särön, uskonnollinen puhe ja sen avulla tehtävä kuoleman legitimaatio on keskeinen tekijä hallinnan ja arkisuuden palauttamisessa.

Koti, uskonto ja isänmaa arvoina esiintyvät usein toistensa yhteydessä toisiaan vahvistamassa. Kuten jo totesin, luottamus Jumalaan tulee tavallisesti esiin suomalaisuuden ja oman perheen yhteydessä. Isänmaallisuuden ja perheen yhdistämisen kesken ilmenee kuitenkin joskus arvoristiriitoja, vaikkakin virallisessa ideologiassa käytettiin hyväksi sitä, että isänmaan puolustaminen oli myös kotien ja perheiden etu ja siten toisiaan tukevia. Yksittäisen sotilaan kannalta sota ja perhe olivat kuitenkin toistensa kilpailijoita, joista jompikumpi arvona korostuu.

”Vaikka neuvottelut pitkistyvätkin emme sentään ole masentuneita. Tiedämme, että meillä suomalaisilla on oikeus puolellamme ja uskomme, että kaikki päättyy hyvin. Ainakin omalta kohdaltani helpottaa oloani se tietoisuus, että tulipa mitä tahansa, niin emme ole vääryyttä ja kunnianttomuutta tuottamassa. Jos olisin siellä kotona, niin siellä ainakin ulkonaisesti katsoen olisi varmaan parempi olla. Ja aviopuolisot, lapset ja muut omaiset meitä kaikkia sitovat. Mutta minä uskon, etten ainakaan näinä vaikeina aikoina en voisi olla kotona omieni luonakaan täysin onnellinen sen vuoksi, että tällä hetkellä meidän kaikkien täytyy olla osaltamme isänmaata turvaamassa.” (Ilmari 12.11.1939)

Tässä oikeudenmukaisuuden tunne ja lojaalisuus isänmaata kohtaan vie eteenpäin, se voittaa puheessa jopa perheen parissa olon. Isänmaallisuus korostuu myös miehen lapsenkasvatustoivomuksissa, joita hän kertoo vaimolleen siltä varalta, että ei ehkä palaisikaan sodasta:

"Äitinä sinulla on vastuu lapsestamme. Älä ota tuota vastuuta liian raskaalta kannalta. Koeta, jos joutuisit yksin kasvattajan tehtävään, jo pienestä istuttaa häneen käsitettä isänmaan rakkaudesta. Olisin onnellinen, jos pojastamme tulisi suomalainen. Tarkoitan, jolle tämä maa ja kansa olisi rakas. Tämä on isän toivomus." (Ilmari 29.11.1939)

Nykyään lastenkasvatusarvot eivät varmasti olisi yhtä korostuneesti isänmaakeskeisiä tai yleensäkin arvoiltaan yksimielisiä. Nykypäivän isä voisi toivoa, että hänen lapsestaan kasvaisi esimerkiksi vapaa, itsenäinen, omiin ajatuksiinsa luottava ja oikeudenmukainen yksilö.

Talvisodan aikana luottamus näyttäisi perustuvan varsin pitkälle uskontoon ja isänmaahan, mutta jatkosodan kestäessä ikävä perheen luo uhkaa kuitenkin isänmaallisen ideologian ylivertaisuutta:

"Ikävä toisinaan painaa kovasti. Kyllä tunnen ja tiedän velvollisuuden, joka on isänmaata kohtaan, mutta sittenkin tuntuu toisinaan sellaiselta, että kun saisi välillä olla hetkenkään luonanne. Asia on niin, ettei enentyvä ikäkään anna järkeä, joka kylmästi ajattelisi ja harkitsisi sen olotilan, jossa kulloinkin eletään." (Ilmari 8.2.1942)

Huomion kiinnittäminen uskonnosta puhumiseen osoittaa sen ja arjen suhteen: uskontoon kiinnittyvän luottamuksen avulla tuotetaan arkea ja tämä näkyy puolestaan siten, että uskonnollinen puhe vähenee sodan edetessä. Toki uskonasioista puhuminen jatkuu aivan loppuun saakka tietyissä määrin, mutta mielenkiintoinen havainto on sen huomattava vähentyminen tammikuun 1940 lopulla, johon asti sitä oli ilmennyt jokaisessa kirjeessä. Varsinkin jatkosodan kirjeissä puhe liikkuu enimmäkseen perheeseen ja käytännön asioiden hoitamiseen liittyvissä teemoissa. Tämän perusteella lienee mahdollista puhua sodan arkistumisesta ensijärkytyksen laantumisen jälkeen.

Alussa arkea oli pakko luoda hyvin aktiivisesti, epätoivoiselta tuntuvasta tilanteesta oli pakko päästä pois, ja kun tietty tilanteen vakiintuminen oli saatu aikaan, voitiin siirtyä muihin keinoihin, esimerkiksi huumoriin, jota ei alkuaikojen kirjeissä juuri esiinny. Huu-

mori on keino, jonka käyttö vaatii varovaisuutta, etenkin kun on kyse vakavasta asiasta, mutta silti sen käyttö on yleistä. Tämä osoittaa toisen tuntemista.

”Toivottavasti sinäkin olet voinut entiseen hyvään tapaan. Sinähän kerroit kerran eräässä kirjeessäsi käyneesi lääkärissä ja todettiin terveeksi. Olisit nyt pikkuisen, edes pikkuisen ollut sairas, jotta minä olisin päässyt katsomaan sinua.” (Ilmari 29.2.1940)

Huumorin käyttö sinänsä vakavasta asiasta, sairaudesta, puhuttaessa osoittaa, että mies tietää, että vaimo osaa suhtautua oikein. Huumori on usein juuri se alue, joka on jokaisella perheellä erilainen. Parhaat naurut syntyvät juuri ‘sisäpiirin’ vitseistä, joiden tarkoitus on nimenomaan rajata muut ulkopuolelle ja siten vahvistaa me-yhteisöä.

4.4.6. Ajan hallinta arjen tuottamisen ja luottamuksen saavuttamisen välineenä

Pidän juonellistamista yhtenä keskeisenä epävarmuutta poistavana ja siten perhettä koosapitävänä tekijänä, sillä siten menneisyyden tapahtumat liitetään olennaiseksi osaksi nykyhetkeä. Elämäkokemusten järjestäminen narratiiviseen muotoon on ensisijainen tapa järkeistää niitä (Riessman, 1993, 4). Juonellisuudessa erilaiset syy- ja seurausketjut risteilevät toiminnan ja merkitysten seassa. Narratiivi on ajallinen kuten elämäkin: molemmissa on alku ja loppu, mennyt ja tuleva (Saresma 1996a, 7). Yksilöt rakentavat menneisyyden tapahtumista ja toiminnoista henkilökohtaisia narratiiveja ja konstituoivat siten identiteettiä ja elämää (Riessman 1993, 2). Näin konstruoidaan siis myös perhettä. Narratiivia voidaan pitää ymmärtämisen muotona, sillä aina, kun yritämme ymmärtää syy- ja seuraussuhteita havaitsemiemme tapahtumien välillä, organisoimme kokemuksiamme narratiiveiksi (Bacon 1990, 34). Tämän perusteella myös perhe voidaan nähdä tarinana, jota työstetään ja täydennetään jatkuvasti.

Ihmiset kertomuksellistavat partikulaariset elämäkokemuksensa, kun ihanteen ja todellisen tai itsen ja yhteiskunnan välinen suhde rikkoutuu (Riessman 1993, 3). Sotaa voi ajatella sen tyyppisenä kriisitilanteena, jossa toiveiden ja todellisuuden välillä on ristiriitaisuutta, ja asioita käsitellään juonellistamisen keinoin. Tässä työssä kiinnitän huomioni siihen, miten tarinan yhtenäisyyttä pyritään luomaan ajan jäsentämisellä, jolloin mennyt, nykyinen ja tuleva pyritään nivomaan yhteen mielekkääksi kokonaisuudeksi. Sinänsä irralliset, eri aikoina tapahtuneet asiat liitetään toisiinsa tietyin kerronnallisilla strategioilla, ja siten ne ovat

luettavissa suhteellisen yhtenäisenä, loogisen tuntuisesti etenevänä tarinana. Narratiivin konstruointi merkitsee päätösten tekemistä esityksen temporaalisesta ja spatiaalisesta rakenteesta, ja päätösten tekemistä siitä, mitä otetaan mukaan ja mitä jätetään pois. Narratiivin avulla luodaan kokonaisuuden tuntua (Bacon, 1990, 34). Tässä yhteydessä hyödynnä tarinan käsitettä siihen liittyvien aikarakenteiden valinnan näkökulmasta. Olennaista kertomuksellistamisessa on nyt epävarmuuden poistaminen ajallisten rakenteiden jäsentämisen ja hallinnan avulla. Tämä tapahtuu esimerkiksi syy-seuraussuhteiden kautta, jolloin tietynlaiset tapahtumat sijoitetaan menneeseen ja tietyt taas nykyisyyteen ja tulevaisuuteen.

Arkisuuden tunteen tuottamista voidaan siis hahmottaa narratiivisuuden avulla. Kertoja voi ajallisten rakenteiden hallinnan avulla rakentaa tuttujen kulttuuristen rakenteiden mukaisen ”vaikeuksien kautta voittoon” -kertomuksen :

”Tulin juuri äsken rintaman lähetyviltä. [...] Rintamalla olikin aikalailla kii-vas ottelu. Olen käynyt rintamalla nyt vuorokauden sisällä kolme kertaa, mutta nyt viime reissulla oli kiivain kahakka. Tulipa kuulia siihenkin, jossa seisomme. Olemme kuitenkin niihin jo hieman tottuneet, joten se on tavallista. Täällähän täytyy tottua tuohon ainaiseen paukkeeseen. Kohta on yö käsissä. Nyt lopetan. Älä ole minun vuokseni huolissasi. Hyvin minä jaksan. Olen saanut olla tervekin.” (Ilmari 2.1.1940)

Tämä näyte voidaan siis lukea tarinana, kun kiinnitetään huomiota ajan kategoriointiin. Hallinnan vaikutelman antaminen puolisolle on yksi integroiva tekijä. Luoma (1995, 64) on jatkosodan kirjeitä analysoidessaan havainnut, että hallinnan tuottaminen on tekstissä yksi keskeinen päämäärä ja että ongelmien hallintaa tuotetaan erityisesti ajan kategorioinnilla: pahat ja kielteiseksi koetut asiat, kuten pelko, sijoitetaan selvärajaisesti menneeseen aika-muotoon, kun taas paremmat asiat sijoittuvat tulevaisuuteen ja toiveisiin paremmasta huomisesta. Narratiiviseen muotoon järjestäminen on ajan hallinnan tuottamista. Tarinan alku on menneisyydessä, ja vaikka se koostuisikin negatiivisista tunteista, hallinnan tunnetta saadaan aikaan sillä, että tarinan tulevaisuus konstruoidaan valoisaksi. Puheessa on mahdollista valita aikarajaus, jonka huipentumaksi kuvataan ongelmien hallintaan saaminen. (Suoninen 1992, 84.) Tällä perusteella edellä mainittu tekstinäyte on luettavissa pienoiskertomuksena. Varsinainen tapahtuminen, rintamalla käyminen ja siellä läsnä ollut välitön kuolemanvaara on tapahtunut kirjoittamishetkestä käsin menneisyydessä. Kirjoit-

tamishetkellä kaikki on kuitenkin hyvin; tarinan loppu, nykyisyys konstruoidaan onnelliseksi, vaara on ohi, enää ei kannata huolehtia.

Suoninen (emt.) sanoo, että kulttuurisesti tutut tarinoiden muodot voivat olla apuna kokonaishallinnan korostumiseen tarinan lopussa; onnellinen loppu tarinan keskeisenä elementtinä on hallitseva siis myös elämästä kerrotuissa tarinoissa. Edellisessä tekstinäytteessä puhutaan myös kuolemanvaaraan tottumisesta, ja siitä, että *täytyy* tottua. Tilanteen hallinta ja sen tuleminen arkiseksi kuvataan siis välttämättömiksi. Kun vaimolle sanotaan: ”älä ole huolissasi, sillä olen tottunut tähän”, sanotaan, että tottuminen on positiivista ja tavoiteltavaa. Mielestäni voidaan sanoa, että tekstin tarkoitus on nimenomaan aikaperspektiivin rajauksen avulla luoda sisäistä hallintaa ja siten arkisuuden tunnetta. Tilanteeseen siis pyritään orientoitumaan ja asennoitumaan tietyllä hallintaa ja turvallisuutta korostavalla tavalla. Samalla luodaan yhteyttä vaimoon, jotta tämä ei olisi huolissaan. Sota-aikana on ollut huoli sekä siitä, että puoliso voi hyvin, että siitä, että toinen on huolissaan oman itsen hyvinvoinnista. Tämä vuoksi lohduttelu on tarpeen. Ikäväksi kuvatusta menneestä toiveikkaaseen tulevaisuuteen kohdistuva muistelutilanne on myös seuraava:

”Lähes kolme kuukautta on kulunut siitä kun monien muiden ohella jouduin Sinusta ja lapsestamme sekä muista omaisistani eroamaan. Tuo lähtöhetki ei unohdu koskaan. Ero oli minulle raskas, vaikka en sitä halunnutkaan näyttää. Toivotaan, että kerran jälleennäkemisen ilo on korvaava kaiken tämän ajan tuottamat huolet ja kärsimykset.” (Ilmari 5.1.1940)

Juonellistaminen on siis sellainen perhettä yhdistävä keino, jossa tietyin kerronnallisoin keinoin, esimerkiksi aikaperspektiivin valinnan avulla, tehdään eri aikoihin ja paikkoihin liittyvistä tapahtumista yhtenäiseltä tuntuva kuvaus. Tämä saa aikaan hallinnan tunnetta, joka puolestaan tuottaa perheen yhteisöllisyyttä, sillä se luo uskoa yhteiseen tulevaisuuteen.

”Kyllä meillä sitten on hauskaa kun lopullisesti pääsen luoksenne. Siinä toivossa ja sitä odotellessa sivuutetaan nämä vaikeat päivät” (Ilmari 6.12.41)

”Vaikka isi onkin siellä, sittenkin meillä on hyvä olla. Me olemme onnellisia, vaikka isi on meille niin rakas ja meillä on ikävä häntä. Me olemme niin toiveikkaita, että pian kaikki kääntyy parhain päin ja isi pääsee monien tuhansien isien joukossa luoksemme ja silloin on kaikki asiat paljon paremmin, kuin mitä ne olisivat jos tätä kaikkea ei olisi lainkaan ollut. Ne ovat meidän ja monien muiden kohdalta. Sen uskon.” (Ilmari 1.11.39)

Näissä näytteissä puhutaan myös siitä, kuinka vaikeudet ovat kasvattavia, ja ne nähdään kaiken kaikkiaan positiivisina kokemuksina perheen integraation kannalta tulevaisuudessa. Eero Suoninen (1992, 102) kutsuu tällaista ”rikkauspuheeksi”, ylinormaalistamiseksi, jonka avulla lievennetään kokonaishallinnan puutteita.

Sodan ja pulan sukupolveen kuuluvien kokemusmaailma on ollut puutteen ja sen hyväksymisen maailma (Roos 1987a, 54). Vaikeudet eivät tästä huolimatta kuitenkaan siinä mielessä hallitse kirjoittajien elämää, että oltaisiin luovutettu ja katsottaisiin, että tilanteen helpottamiseksi ei voi tehdä mitään. Suoninen (1992, 36) kutsuu kohtalopertuaariksi tilannetta, jossa omaa elämää tarkastellaan ulkoapäin määräytyväksi. Kun kotona miehen paluuta odotetaan kärsimättömästi, mies tuottaa hallintaa näkemällä tilanteen väistämättömyydenä:

”On myönnettävä, että on sotilaita, jotka ovat onnellisemmassa asemassa kuin me. Heillähän on tehtävä usein helpompi ja vanhemmat heistä saavat olla jo nyt omiensa luona. Niin se on heidän osansa ja tämä on meidän.”
(Ilmari 7.1.1942)

”Nyt ei meidän kuitenkaan vielä pitkiin aikoihin sovi odotellakaan tapaamista. Meidän täytyy kestää, mitä kannettavaksemme on asetettu”
(Ilmari 4.7.1941)

Ulkoisen elämänhallinnan puutteita pyritään korvaamaan sisäisen hallinnan ja sitä kautta arjen tuottamisen avulla. Kun kirjeenvaihtoa tarkastellaan kokonaisuutena, huomataan, että sodan alkuvaiheessa kirjeissä korostuu pelko ja epävarmuus. Tuolloin myös uskonnollinen sanasto on runsaimmillaan. Ajan kuluessa painopiste siirtyy käytännön asioiden hoitamiseen ja tapahtumien kuvaamiseen.

Tässä ulottuvuudessa oli siis kysymys siitä, miten tuotetaan uskoa perheenidentiteetin jatkuvuuteen tulevaisuudessa. Kun tarkastellaan muiden tarkastelemiemi ulottuvuuksien painottumista aikarakenteisiin, huomataan, että perheidentiteetin ulottuvuuksista kaksi ensimmäistä, perheen rajojen määrittely ja perheenjäsenten identiteettien tuottaminen ovat varsin ajattomia: niissä vedotaan varsin pitkälle yleisiin, ajattomiin ’totuuksiin’. Kolmas ulottuvuus symbolisine koodeineen taas ammentaa voimavaransa pääasiassa menneisyydestä. Sekä tulevaisuutta, menneisyyttä ja ajattomuutta peilataan nykyhetken kautta. Yhdessä nämä neljä ulottuvuutta liittävätkin yhteen perheen yhteisen menneisyyden, nykyisyyden ja

tulevaisuuden, ja tarjoavat välineitä hahmottaa perheidentiteettiä niin abstraktina kokonaisuutena kuin sen konkreettisina ilmenemismuotoinakin.

5. PÄÄTELMIÄ

5.1. Perhe ja sen identiteetti

Mitä siis onkaan perheidentiteetti? Sosiologiassa enimmäkseen käytävä identiteetteihin liittyvä keskustelu vastaa varsin huonosti tähän kysymykseen, sillä perhe henkilökohtaisiin suhteisiin perustuvana pienyhteisönä on eräänlainen 'väliinputoaja' yksilöllisen minäidentiteetin ja kollektiivisen identiteetin tutkimuksen välillä. Perheessä on kyse muustakin kuin yksilöllisen identiteetin rakennusprosessista, mutta toisaalta kollektiivisen identiteetin käsite ymmärretään tavallisesti kansalliseksi tai etniseksi identiteetiksi, jolloin kyse on abstraktista kokonaisuudesta, jota pidetään yllä abstraktein keinoin. Perheidentiteettiähän ylläpidetään kuitenkin ennen kaikkea perheenjäsenten välisessä todellisessa vuorovaikutuksessa. Myöskään sosiologisesta perhekeskustelusta ei ollut juuri apua, sillä useimmiten siinä onkin kyse 'perheyden' tuottamisesta, perheelle annetuista merkityksistä esimerkiksi erilaisissa julkisissa keskusteluissa.

Jääkö perhe siis identiteettikeskustelun ulkopuolelle? Mielestäni sen ei tarvitse jäädä. Miksi se on toistaiseksi jäänyt, johtuu varmaankin siitä, että perhe on tavallisesti se itsestään selvä, valmiiksi olemassa oleva tukirakenne, jolle nykypäivänä on varsin vähän ulkoisia uhkatekijöitä. Refleksiivinen moderni vaatii minäidentiteetin eksplisiittistä rakentamista, mutta perheen kriisit nousevat sen sisältä, ja perhe pelkistyy ihmissuhteisiin, ei sille kokonaisuutena tuotettuihin merkityksiin. Näyttää siis siltä, että vasta perheenjäsenistä itsestään riippumaton uhka tuo näkyväksi ne merkitykset, joista perhe koostuu. Sota-ajan kirjeenvaihto on ollut otollinen aineisto tutkia näitä merkityksiä. Sen lisäksi, että olen tutkinut erään avioparin perhe-elämää sodan vuosina, voisi myös pohtia, voisiko heidän tapansa ylläpitää identiteettiään (ja minun tulkintani siitä) kertoa jotain yleisempääkin siitä, mitä perheelle ja perheessä tapahtuu, kun sitä kohtaa jokin ulkoinen uhka. Perheidentiteetin ylläpitämisen mekanismit ovat siis tilanteesta riippumatta jossain määrin samankaltaisia. Toki sota-ajan poikkeuksellinen konteksti on välttämättä otettava huomioon, mutta kun

lähtökohtana ja tutkimuksen kohteena on perhe, uskon, että aineistoni on omiaan kuvaamaan yleisemminkin sitä, millaisin keinoin perhe pitää itseään koossa ulkopuolelta aiheutuvassa kriisitilanteessa, ja miten sen jäsenet pyrkivät hahmottamaan arkipäivänsä mielekkäänä.

Pääosin kirjeiden sisältö on perhettä integroivaa. Puolisoilla on tapana vähätellä omia kärsimyksiään ja todeta toisen hyvinvoinnin olevan omaa kovemmallalla koetuksella: vedotaan siihen, että isä on yksin sodassa, tai että äiti on yksin lasten kanssa. Rakkaudentunnustuksia ja hyvän voinnin toivotuksia ei unohdeta missään vaiheessa. Ei voida kuitenkaan yksioikoisesti sanoa, että kaikki yhteydenpito olisi välttämättä yksinomaan positiivisesti väritynyttä. Säröily tuotetaan pikemminkin muodon kuin sisällön tasolla, ja tämän vuoksi se on vaikeammin havaittavissa. Kun äiti kirjoittaa kirjeitä lastensa näkökulmasta, saa moni asia voimakkaamman korostuksen kuin jos hän ilmaisisi asiat suoraan ominaan. Kun lapsi kertoo ikävästään, kuulostaa se toki sääliävämmältä kuin aikuisen vaimon ikävä. Lasten ikävä varmasti on omiaan herättämään isässä tiettyjä syyllisyydenkin tunteita siitä, että hänen ei ole mahdollista huolehtia perheestään entiseen tapaan. Vaikka vaimo varmasti tietää, että mies ei ole sodassa perhettään paossa, tiettyä katkeruutta voitaneen havaita. Joskus vaimo ihmettelee, miten kylän muut miehet pääsevät useammin lomalle kuin hänen miehensä, ikään kuin pieninä vihjailuina siitä, että hänen miehensä ei ehkä yritä kaikkeaan lomaa saada. Arimo (1984, 35) toteaa, että jatkosodan aikana kenttäarmeija kesti paremmin kuin kotirintama, jonka sotaväsymystä ja uskon puutetta ei rintamalla aina jaksettu käsittää. Kirjeiden sävyjen tulkitseminen ei ole helppoa tai yksiselitteistä, viittaukset saattavat olla joko tahallisia tai tahattomia. Yli- tai alitulkinnan vaara on aina olemassa, kun merkityksiä yritetään kaivaa esiin.

Joidenkin viittausten perusteella voidaan siis väittää, että kirjeenvaihto ei ole pelkästään integroivaa, mutta eihän sitä ole perheen 'normaali' yhdessäolokaan. Kriisitilanteella, ulkopuolelta tulevalla uhkalla on taipumus yhdistää ryhmää, mutta pidemmän päälle on havaittavissa myös päinvastaisia piirteitä. Tämän perusteella ei ole kuitenkaan syytä kyseenalaistaa kirjeenvaihdon merkitystä perheen integroijana, sillä pääsääntöisesti kirjeiden sävy on hyvin lämmin ja huolehtiva.

Sen sijaan, että olisin tiukan yksityiskohtaisesti analysoinut aineistoani, olen pikemminkin halunnut *keskustella* aineistoni kanssa niistä mahdollisuuksista, joita perheellä kriisitilanteessa on itsensä eheänä säilyttämiseen. Keskustelumme ei ole aina sujunut ongelmitta, aineistoni on välillä väittänyt ehdotuksilleni kiivaastikin vastaan ja pitänyt jalkani sopivasti maassa. Palkitsevaa on ollut kuitenkin se, kun se on myös nyökytellyt hyväksyvästi päätään joskus uskaliaillekin ajatuksilleni. Näin erityisesti siksi, että kahden ihmisyyksilön elämän lukemisen ohella olen tietystä mielessä kohdannut myös aivan eri kulttuurin; onhan suomalainen yhteiskunta nykyään varsin erilainen kuin 60 vuotta sitten. Tämän vuoksi ajattelutapojen ja käsitteiden yhteensovittamisen kanssa on joutunut olemaan varovainen.

5.2. Ihmisen oikeus elämäntarinaansa

Sinä aikana, kun olen lukenut näitä satoja kirjeitä, olen lukenut ja kirjoittanut myös omaa elämäntarinaani, enkä vähiten siitä syystä, että kirjeiden kirjoittajat ovat isovanhempiani. Sota-aika oli heille, kuten kaikille muillekin sen kokeneille, vaikeaa aikaa. Vaikka heidän perheensä pysyikin loppujen lopuksi koossa, ympäriltä kaatui sisaruksia, naapureita ja ystäviä.

Tunnen väliin myös hieman syyllisyyttä siitä, että ikään kuin tunkeudun toisten elämään eräänlaisena tirkistelijänä, sillä heillä ei ole vastavuoroista mahdollisuutta tutustua minuun. Merete Mazzarella (1997, 31) sanoo, että toisesta ihmisestä kirjoittaminen on aina hänen haltuunottamistaan. Kirjoittajien lapset, isäni ja hänen sisaruksensa, ovat antaneet minulle luvan kirjeiden käyttöön, mutta silti tuntuisi joskus oikeammalta antaa tämänkaltaisen kirjeenvaihdon vain levätä rauhassa. Sijoittuuhan se kontekstiin, jossa ihminen on pelon vuoksi heikoimmillaan, ja sitä kautta ehkä aidoimmillaan. Onko minulla oikeutta tähän pelkoon, heikkouteen, kaikkeen elämän inhimilliseen kirjoon ilman suojamuureja? Kulisseja omasta vahvuudesta toki luodaan myös tässä kirjeenvaihdossa, mutta kuoleman edessä ihminen on loppujen lopuksi riisuttu alastomimmilleen, varsinkin kun kirjoittamisen kohteena on se kaikkein rakkain ihminen. ”Muutumme niiksi tarinoiksi, joita itsestämme kerromme”, sanoo Jerome Bruner (1987, 15). Tutkiessani isovanhempieni kirjeenvaihtoa kir-

joitan siis vielä uudelleen sitä tarinaa, jota he ovat sota-aikaisesta elämästään luoneet, ja tämän tutkimuksen lukija tekee sen taas uudelleen.

Tämä sai minut pohtimaan, mikä on ihmisten omistusoikeus elämäänsä? Voiko vainajilta riistää oikeuden omaan tarinaansa? He eivät pysty enää vaikuttamaan siihen, miten heidän tarinansa elää ja miten sitä tulkitaan. ”Ihminen ottaa huomioon kuolemattomuuden, mutta unohtaa kuoleman”, sanoo Milan Kundera (1992) Goethen ja hänen rakastajattarensa Bettina von Arnimin kirjeenvaihdosta, jonka sisältöön Bettina oli tyytymätön, ja jota hän Goethen kuoleman jälkeen korjaili mielensä mukaiseksi ja sellaiseksi, jona hän sen halusi julkaista. Bettinan tarkoituksena oli tuottaa halutunlainen kuva itsestään ja suhteestaan Goethen kanssa. Kului 85 vuotta kirjan julkaisusta, kun alkuperäiskirjeet löydettiin ja julkaistiin. Kundera sanoo: ”Ei ole helppo polttaa teille rakkaita intiimejä dokumentteja, silloinhan myöntäisitte itsellenne, ettette enää elä kauan, että kuollette huomispäivänä. Niin lykkäätte kirjeiden tuhoamista päivästä toiseen, kunnes eräänä päivänä on jo myöhäistä.” Ihminen haluaisi omistaa elämäntarinansa, jokainen kuvittelee mielessään, millaisena haluaisi jälkipolvien hänet muistavan. Kuitenkin, vaikka kuinka tarkkaan suunnittelisi, tarinan muuttumattomana säilyminen ei ole mahdollista, ellei yksinkertaisesti tule kokonaan unohdetuksi, eikä mitään jää jäljelle. Tämä on ainoa vaihtoehto pysäyttää tarinan kulku. Aina kun historia ja nykyisyys kohtaavat, aina kun jää jäljelle muistoja, jää myös tulkintaa. Kirjeet, päiväkirjat, valokuvatkin ovat arvokas konkreettinen kohtaauspaikka menneen ja tämän hetken välillä. Ilma, joka jää tarinan rivien väliin, kuinka pehmeästi puhallettuna tuulahduksena tahansa, voidaan aina nähdä jossain mielessä tarinalle väkivaltaa tuottavana. Tästä seuraa tosiasia, että sosiaalisuutta, kulttuuria tai yleensä mitään yksilön ylittävää ei voisi olla olemassa ilman tätä väkivaltaa.

LÄHTEET

Abbott, H. Porter (1984): *Diary fiction. Writing as action.* Cornell University Press, Ithaka.

Ahola, Suvi (1993): *Naiset päiväkirjojen kirjoittajina.* Teoksessa Piela, Ulla (toim.): *Aikainaisia. Kirjoituksia naisten omaelämäkertoista.* SKS, Tietolipas 127. Helsinki, 96-110.

Ahponen, Pirkkoliisa (1997): *Johdanto.* Teoksessa P. Ahponen (toim.): *Riskikirja. Uhat, mahdollisuudet ja asiantuntijuus epävarmuuden yhteiskunnassa.* SoPhi, julkaisu 9. Jyväskylän yliopisto, 7-37.

Alasuutari, Pertti (1989): *Menneisyyden jäsentäminen identiteetin ilmauksena.* Teoksessa P. Heiskanen (toim.): *Aika ja sen ankaruus.* Gaudeamus, Helsinki, 75-85.

Alasuutari, Pertti (1994): *Laadullinen tutkimus.* Vastapaino, Tampere.

Anderson, Benedict (1989): *Imagined communities. Reflections on the Origin and the Spread of Nationalism.* Verso, London.

Anttonen, Veikko (1996): *Ihmisen ja maan rajat. 'pyhä' kulttuurisena kategoriana.* Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia; 646. Helsinki.

Arimo, Reino (1984): *Rintamakirjeenvaihdon merkitys sotamoraalin kannalta.* Teoksessa M. K. Suojanen (toim.): *Sota-ajan kirjeet.* Tampereen yliopiston kansanperinteen laitoksen moniste 6. Tampere, 33-40.

Arminen Ilkka (1994): *Elämäkerrat etnometodina. Kokemusten organisointi nimettömien alkoholistien piirissä.* Alkoholipoliittisen tutkimuslaitoksen tutkimusseloste n:o 188. Helsinki.

Bacon, Henry (1990): *Narratiivi on kohtalomme.* Lähikuva 11(4), 34-38.

Bauman, Zygmunt (1997): *Sosiologinen ajattelu.* Suom. Jyrki Vainonen. Vastapaino, Tampere. Alkuteos *Thinking Sociologically.* Blackwell, Oxford, 1990.

Bennett, Linda A. & Wolin, Steven J. & McAcity Katharine J. (1988): *Family Identity, Ritual and Myth: A Cultural Perspective on Life Cycle Transitions.* In Famicov (ed.): *Family Transitions. Continuity and Change over the Life Cycle.* The Guilford Press, New York, 211-234.

Benstock, Shari (1988): *The Private Self: Theory and Practice of Women's Autobiographical Writings.* Routledge, London.

Berardo, Felix M. (1998): *Family Privacy. Issues and Concepts.* *Journal of Family Issues.* 19(1), 4-19.

Berger, Peter L. & Luckmann, Thomas (1994): *Todellisuuden sosiaalinen rakentuminen. Tiedonsosiologinen tutkielma.* Suom. Vesa Raiskila. Gaudeamus, Helsinki. Alkuteos *The Social Construction of Reality.* Doubleday, 1966.

Bruner, Jerome (1987): Life as Narrative. *Social Research* 54(1), 11-32.

Buckland (1991): Information and information systems. Greenwood, New York.

Cohan, Steven and Shires, Linda M. (1993): Telling stories. A theoretical analysis of narrative fiction. Routledge, London.

Cohen, Anthony P. (1985): The symbolic construction of community. Ellis Horwood Limited, Chichester.

Connerton, Paul (1989): How Societies Remember? Cambridge University Press, Cambridge.

Durkheim, Émile (1980): Uskontoelämän alkeismuodot. Australialainen toteemijärjestelmä. Suom. S. Randell. Tammi, Helsinki. Alkuteos *Les formes élémentaires de la vie religieuse. Le système totémique en Australie*. Presses Universitaires de France, 1912.

Eisenstadt, Shmuel N. & Giesen, Bernhard (1991): The construction of collective identity. *Archives Européennes de sociologie*. 36(1), 72-102.

Elomaa, Hanna (1994): Porvarillista rakkautta. Kulttuurihistorian pro gradu -työ. Turun yliopisto.

Giddens, Anthony (1984): Yhteiskuntateorian keskeisiä ongelmia. Toiminnan, rakenteen ja ristiriidan käsitteet yhteiskunta-analyysissä. Suom. P. Andersson & I. Heiskanen. Otava, Helsinki. Alkuteos: *Central Problems in Social Theory - Action, Structure and Contradiction in Social Analysis*. 1979.

Giddens, Anthony (1990): The Consequences of Modernity. Polity Press, Cambridge.

Giddens, Anthony (1991): Modernity and Self-Identity. Self and Society in the Late Modern Age. Polity Press, Cambridge.

Gronow, Jukka (1998): In food we do *not* trust. Kulutuksen vaarat ja riskit. *Tiede & Edistys* 23(1), 1-10.

Haavio-Mannila, Elina (1993): Miesten ja naisten väliset suhteet sota-aikana. Teoksessa R. Raitis ja E. Haavio-Mannila (toim.): Naisten aseet. Suomalaisena naisena talvi- ja jatkosodassa. WSOY, Porvoo, 280-334.

Heritage, John (1996): Harold Garfinkel ja etnometodologia. Suom. I. Arminen, O. Palooski, A. Peräkylä, S. Vehviläinen, S. Veijola. Gaudeamus, Helsinki. Alkuteos *Garfinkel and Ethnomethodology*. Blackwell, Oxford. 1984.

Hoikkala, Tommi (1993): Katoaako kasvatus, himmeneekö aikuisuus? Aikuistumisen puhe ja kulttuurimallit. Gaudeamus, Helsinki.

Honko, Lauri (1972): Uskontotieteen näkökulmia. WSOY, Porvoo.

Huotelin, Hannu (1996): Menetelmällisiä lähtökohtia elämäkertatutkimukseen. Teoksessa A. Antikainen ja H. Huotelin (toim.): Oppiminen ja elämähistoria. Aikuiskasvatuksen 37. vuosikirja. Kansanvalistusseura ja Aikuiskasvatuksen Tutkimusseura. Helsinki, 13-42.

Huuhtanen, Taina (1984a): Sota-ajan kirjeet ja historiantutkimus. Teoksessa M. K Suojanen (toim.): Sota-ajan kirjeet. Tampereen yliopiston kansanperinteen laitoksen moniste 6. Tampere, 27-31.

Huuhtanen, Taina (1984b): Talvisodan kirjeet. Otava, Helsinki.

Huuhtanen, Taina (1986): Jatkosodan kirjeet. Otava, Helsinki.

Hyvärinen, Matti; Peltonen, Eeva ja Vilkko, Anni (1998): Johdanto. Teoksessa M. Hyvärinen, E. Peltonen ja A. Vilkko (toim.): Liikkuvat erot. Sukupuoli elämäkertatutkimuksessa. Vastapaino, Tampere, 7-25.

Jallinoja, Riitta (1985): Johdatus perhesosiologiaan. WSOY, Porvoo.

Jallinoja, Riitta (1984): Perhekäsityksistä perhettä koskeviin ratkaisuihin. Teoksessa E. Haavio-Mannila, R. Jallinoja ja H. Strandell: Perhe, työ ja tunteet. Ristiriitoja ja ratkaisuja. WSOY, Porvoo. 37-110.

James, Paul (1996): Nation Formation. Towards a Theory of Abstract Community. Sage, London.

Jokinen, Arja & Juhila, Kirsi & Suoninen, Eero (1993): Diskurssianalyysin aakkoset. Vastapaino, Tampere.

Jokinen, Eeva (1996): Väsynyt äiti. Gaudemus, Helsinki.

Jokinen, Kimmo (1997): Suomalaisen lukemisen maisemaihanteet. SoPhi, julkaisuja 14, Nykykulttuurin tutkimusyksikön julkaisuja 56. Jyväskylän yliopisto.

Julkunen, Raija (1989): Jokapäiväinen aikamme. Teoksessa P. Heiskanen (toim.): Aika ja sen ankaruus, Gaudeamus, Helsinki, 10-21.

Kaunismaa, Pekka (1995): Mennyt ja me. Historialliset kertomukset ja kansallinen identiteetti. Kulttuuritutkimus 12(3), 3-14.

Kaunismaa, Pekka (1997a): Keitä me olemme? Kollektiivisen identiteetin käsitteellisistä lähtökohdista. Sosiologia 34(3), 220-230.

Kaunismaa, Pekka (1997b): Mitä on kollektiivinen identiteetti? Teoksessa Virtapohja (toim.): Puheenvuoroja identiteetistä. Atena, Jyväskylä, 39-54.

Kosik, Karel (1976): Dialectics of the concrete. A Study on Problems of Man and World. Boston Studies in the Philosophy of Science, Dordrecht.

Kundera, Milan (1992): Kuolemattomuus. Suom. Kirsti Siraste. WSOY. Porvoo, Helsinki, Juva. Alkuteos Nesmrtelnost, 1990.

Lahelma, Elina (1992): Sukupuolen kulttuurinen kieltäminen – ja tiedostamaton uusintaminen. Teoksessa M. Bardy (toim.): *Moniääninen laulu lapsuudesta*. Sosiaali- ja terveyshallitus. Raportteja 66. VAPK –kustannus, Helsinki, 74-80.

Lehtonen, Heikki (1990): *Yhteisö*. Vastapaino, Tampere.

Lejeune (1996): *Le pacte autobiographique*. Seuil, Paris.

Luoma, Ursula (1995): Tuhannet terveiset, suukot ja kaikki hyvät. Kuulemiin näkemiin! Pauli isi. Jatkosodan kirjeitä diskurssianalyttisesti tarkasteltuina. Sosiaalipsykologian pro gradu -tutkielma, Tampereen yliopiston sosiologian ja sosiaalipsykologian laitos.

Makkonen, Anna (1993): ”Lukijani, lähdetkö mukaani?” Lajitietoisuus naisten omaelämäkerroissa. Teoksessa Piela, Ulla (toim.): *Aikanaisia*. Kirjoituksia naisten omaelämäkerroista. SKS, Tietolipas 127, Helsinki, 9-34.

Mazzarella, Merete (1992). *Keskustelu*. Suom. R. Jänicke. Kirjayhtymä, Helsinki. Alkuteos Samtal. 1990.

Mazzarella, Merete (1997): Oman elämän kirjoittamisesta - ja muiden. Teoksessa K. Eskola ja E. Peltonen (toim.): *Aina uusi muisto*. Nykyculttuurin tutkimusyksikön julkaisuja 54. Jyväskylän yliopisto, 25-36.

Middleton, David & Edwards, Derek (1990): Introduction. In D. Middleton and D. Edwards (ed.): *Collective Remembering*. Sage, London, 1-22.

Misztal, Barbara A. (1996): *Trust in Modern Societies. The Search for the Bases of Social Order*. Polity Press, Cambridge.

Niemi, Petteri (1998): Narratiivinen identiteetti ja valta. *Genesis* 1(1), 88-99.

Peräkylä, Anssi (1997): Institutionaalinen keskustelu. Teoksessa L. Tainio (toim.): *Keskustelunanalyysin perusteet*. Vastapaino, Tampere, 177-203.

Peräkylä, Anssi (1990): Kuoleman monet kasvot. Identiteettien tuottaminen kuolevan potilaan hoidossa. *Vastapaino*, Tampere.

Plummer, Ken (1983): *Documents of Life. An introduction to the Problems and Literature of a Humanistic Method*. Unwin Hyman Ltd, London.

Purra, Pia (1998): ”Eikö se ennen vanhaan tämä homma mennyt jotenkin toisin päin” Heteroseksuaalisia kohtaamisia naisten ja miesten omaelämäkerroissa. Teoksessa M. Hyvärinen, E. Peltonen, A. Vilkkonen (toim.): *Liikkuvat erot*. Sukupuoli elämäkertatutkimuksessa. *Vastapaino*, Tampere, 73-101.

Raitis, Riikka (1993): Läheisen omaisen kaatuminen. Teoksessa R. Raitis ja E. Haavio-Mannila (toim.): *Naisten aseet*. Suomalaisena naisena talvi- ja jatkosodassa. WSOY, Juva, 247-279.

Rasila, Viljo (1984): Miksi kirjeitä kerättiin? Teoksessa M. K Suojanen (toim.): Sota-ajan kirjeet. Tampereen yliopiston kansanperinteen laitoksen moniste 6. Tampere, 23-26.

Riessman, Catherine Kohler (1993): Narrative Analysis. Qualitative Research Methods Vol. 30. Sage, Newbury Park.

Rimmon-Kenan, Slomith (1991): Kertomuksen poetiikka. Suom. Auli Viikari. SKS, Helsinki.

Roos, J. P (1983): Yhteiskunnan muutos ja arkielämä. Tiede & Edistys 8(3), 6-15.

Roos, J.P (1987a): Suomalainen elämä. Tutkimus tavallisten suomalaisten elämäkerroista. Suomalaisen kirjallisuuden seuran tutkimuksia 454, Helsinki.

Roos, J.P (1987b): Mitä yhteisen kansan omaelämäkerrat kertovat ja miten. Tiede & Edistys 12(3), 204-210.

Roos, J.P (1988): Elämäntavasta elämäkertaan. -Elämäntapaa etsimässä 2. Tutkijaliitto. Helsinki.

Saarenheimo, Marja (1991): Omaelämäkerrallinen muisti ja elämäkerta. Gerontologia 5(4), 260-269.

Salmi, Minna (1991a): Ansiotyö kotona - toiveuni vai painajainen? Kotiansiotyö Suomessa työntekijän arkipäivän kannalta. Helsingin yliopisto, sosiologian laitoksen tutkimuksia. Helsinki.

Salmi, Minna (1991b): Ajatteletko arkena? Arkielämä ja tietoisien toiminnan mahdollisuus. Sosiologia 28(4), 237-249.

Samuel, Raphael & Thompson, Paul (1993): Introduction. In R. Samuel & P. Thompson (ed.): The Myths We Live By. Routledge, London.

Saresma, Tuija (1996a): Rakas päiväkirja. Huomioita päiväkirjan pitämisen tavoista ja funktioista Katarina Haavion ja Satu Koskimiehen 50-luvun tyttöjen ja 50-luvun teinien pohjalta. Kirjallisuuden pro gradu-tutkielma, Jyväskylän yliopisto.

Saresma, Tuija (1996b): Runotyöt kirjoittavat elämäänsä. Identiteettien konstruoinnista Katarina Haavion ja Satu Koskimiehen 50-luvun päiväkirjoissa. Sosiologian pro gradu-tutkielma, Jyväskylän yliopisto.

Satka, Mirja (1993): Sota-aika perhekäsitysten ja sukupuolten suhteiden murroksena. Teoksessa Pertti Haapala (toim.): Hyvinvointivaltio ja historian oikut. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura. Tampere.

Shotter, John (1990): The Social Construction of Remembering and Forgetting. In D. Middleton and D. Edwards (ed.): Collective Remembering. Sage, London, 120-138.

Siikala (1984): Tarina ja tulkinta. Tutkimus kansankertojista. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran tutkimuksia 404. Helsinki.

Sintonen, Teppo (1997): Identiteettien kertomukset toisessa modernissa. Luento 12.3.1997, Jyväskylän yliopisto, yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitos. Painamaton lähde.

Suojanen, M.K.(1984): Rintamalla. Kirjeiden tutkimus ja kansanperinteen laitoksen sota-ajan kirjekokoelma. Teoksessa M. K. Suojanen (toim.): Sota-ajan kirjeet. Tampereen yliopiston kansanperinteen laitoksen moniste 6. Tampere, 7-22.

Suoninen, Eero (1992): Perheen kuvakulmat. Diskurssianalyysi perheenäidin puheesta. Tampereen yliopisto, sosiologian ja sosiaalipsykologian laitos. Tutkimuksia, Sarja A, Nro 24. Tampere.

Tolkki-Nikkonen, Mirja (1990): Parisuhde, perhesuhde, olosuhde. Mikä pitää avioliiton koossa 15 vuoden jälkeen? Gaudeamus, Helsinki.

Tuohela, Kirsi (1997): Maailmanpalo. Teoksessa Kaari Utrio (toim.): Familia, osa 6, Ydinperheen aika. Tammi, Helsinki. 103-137.

Vilkko, Anni (1988): Tarina tarinasta. Erään naisomaelämäkerta-aineiston tarkastelua. Helsingin yliopisto, sosiaalipolitiikan laitos. Tutkimuksia.

Vilkko, Anni (1997): Omaelämäkerta kohtaamispaikkana. Naisen elämän kerronta ja luenta. SKS, Helsinki.

Wolin, Steven J. & Bennett, Linda A (1984): Family rituals. Family Process 23, 401-420.